

Koulumestari Jacob Ahlsman (1798–1872) ja kirkollinen kansanopetus 1800-luvun Suomessa

Ville Valkeapää

Historian pro gradu-tutkielma

Historian maisteriohjelma

Humanistinen tiedekunta

Helsingin yliopisto

Syksy 2020

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Humanistinen tiedekunta		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Historian maisteriohjelma	
Opintosuunta – Studieriktning – Study Track Historia			
Tekijä – Författare – Author Ville Valkeapää			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Koulumestari Jacob Ahlsman (1798–1872) ja kirkollinen kansanopetus 1800-luvun Suomessa			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma		Aika – Datum – Month and year Lokakuu 2020	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 66
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Tutkin pro gradu -tutkielmassani pöytääläissyntyisen Jacob Ahlsmanin (1798–1872) uraa kiertokoulunopettajana. Köyhistä oloista ponnistanut ja syvästi uskonnollinen koulumestari Ahlsman opetti vuosikymmenien ajan eri seurakunnissa lukemisen ja kirjoittamisen alkeita lapsille. Pääosan urastaan hän toimi Vihdin seurakunnan koulumestarina ja tutkimukseni painottuukin niihin vuosiin, joina Ahlsman työskenteli Vihdissä. Työni tarkoituksena on tutkia, millaiset taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuurilliset tekijät määrittivät kirkollisen kansanopetuksen toimintaa 1800-luvulla ennen modernin kansakoululaitoksen läpimurtoa Suomessa. Pohdin, miksi koululaitos perustettiin Vihtiin, kuinka se oli organisoitu, mitä koulussa opittiin ja millaisia haasteita koulumestari kohtasi työssään. Yksittäiseen henkilöön läheisesti paneutumalla kansanopetuksen ilmiöistä on mahdollista muodostaa terävämpi ja vivahteikkaampi kuva kuin etäämmältä tarkasteltuna on mahdollista.</p> <p>Tutkielmani pääasiallisena lähdeaineistona ovat Ahlsmanin paperit, joita säilytetään Vihdin kunnanarkistossa. Useimmissa aiemmissa Ahlsmania koskeissa tutkimuksissa näitä lähteitä ei ole käytetty. Kokoelma muodostuu pääasiassa kirkossa luetuista kuulutuksista ja koulumatrikkelista. Koulumestari kirjasi vuosien ajan huolellisesti tietoja oppilaistaan matrikkeliin, josta käyvät ilmi muun muassa heidän nimensä, kotipaikkansa ja suorituksensa. Lisäksi matrikkelissa on merkintöjä erilaisista sattumuksista, joita lukukausien aikana tapahtui. Näiden merkintöjen avulla on mahdollista tutkia muun muassa rahvaan asenteita koulua kohtaan. Koulumatrikelin ohella tärkeitä lähteitä ovat Ahlsmanin sanomalehtikirjoitukset, joita julkaistiin varsinkin Sanomia Turusta-lehdessä. Lehtikirjoituksissa Ahlsman kertoi työstään ja otti osaa kansanopetuksesta käytyyn julkiseen keskusteluun. Ahlsmanin omien kirjoitusten lisäksi olen hyödyntänyt erilaisia kirkkohistoriallisia ja paikallishistoriallisia lähteitä, kuten rovastintarkastusten ja pitäjänkokousten pöytäkirjoja, joissa kouluasioita toisinaan käsitellään.</p> <p>Luterilaisen kirkon tavoitteena oli sekä uskonnollisten oppien opettaminen että kansan kasvattaminen uskolliseksi esivaltaa kohtaan. Siksi moniin seurakuntiin perustettiin kylästä toiseen kiertäviä kouluja, jotka kykenivät kiinteitä kouluja paremmin tavoittamaan oppilaat maaseudun pitäjissä, joissa etäisyydet olivat pitkiä. Tutkimukseni kautta selviää, millaiset tekijät vaikuttivat koululaitoksen toimintaedellytyksiin 1800-luvun Vihdissä. Talonpojat suhtautuivat kielteisesti ylimääräisiin taloudellisiin rasituksiin, mikä viivästytti koululaitoksen syntyä paikkakunnalle. Kunnollisia tiloja kiertokoululle ei tahtonut aina löytyä ja vanhemmat saattoivat laininlyödä koulumaksut. Koulun pyrkimykset olivat usein ristiriidassa maatalousyhteiskunnan realiteettien kanssa, vaikka koululaitosta organisoidessa ne oltiinkin pyritty ottamaan huomioon. Kun vanhemmat tarvitsivat lapsiaan peltotöissä, niin lukeminen sai väistämättä jäädä. Lasten koulunkäynti oli usein rikkonaista, mistä syystä oppimistuloksetkin saattoivat jäädä vaatimattomiksi. Koululaitoksen toimintaan vaikuttivat kielteisesti myös rahvaan asenteet koulunkäyntiä kohtaan, joiden takia Ahlsman joutui toistuvasti selkkauksiin oppilaiden ja heidän vanhempiensa kanssa. Talonpoikaisessa kulttuurissa opilliseen sivistykseen suhtauduttiin epäluuloisesti, koska sen esimerkiksi pelättiin tekevän lapsista veltoja ja kovaan ruumiilliseen työhön kykenemättömiä "puoliherroja". Vihtiläisen rahvaan joukossa ilmeni Ahlsmanin mukaan suurta välinpitämättömyyttä koulua ja lukemista kohtaan. Rahvasta jouduttiin pelottelemaan sakoilla, ruumiinrangaistuksilla ja tuonpuoleisella kadotuksella. Kuringipidollisilla toimilla ei kuitenkaan näytetä saavutetun toivottuja tuloksia, sillä ongelmia esiintyi niistä huolimatta. Pitäjänkokous pyrki puuttumaan kansanopetuksessa havaittuihin puutteisiin esittämällä koululaitoksen uudelleenorganisointia vuonna 1858, mikä synnytti kiistan seurakunnan ja Ahlsmanin välille, joka lopulta ratkesi koulumestarin kannalta edullisesti.</p> <p>Pro gradu -tutkielmani täydentää omalta osaltaan kuvaa 1800-luvun kirkollisesta kansanopetuksesta. Samalla myös kokonaiskuva Jacob Ahlsmanin toiminnasta Vihdistä täydentyä, sillä tutkielmaa tehdessä käytettävissäni oli lähteitä, joita useimmissa aiemmissa tutkimuksissa ei ole käytetty.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords kiertokoulu, opettajat, kansanopetus, kasvatushistoria, lukutaito, kirjoitustaito, paikallishistoria, elämäkerrat, kirkko, 1800-luku			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto, E-thesis-tietokanta			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1. Tutkimustehtävä	1
1.2. Lähteet	2
1.3. Aiempi tutkimus	4
2. Ahlsmanin vaiheet ennen Vihtiin tuloa	6
2.1. Lapsuus ja nuoruus	6
2.2. Sivistyneistön suojatti.....	8
3. Kansanopetuksen ensiaskeleet Vihdissä	10
3.1. Lukutaito ja kansanopetus Vihdissä ennen Ahlsmania	10
3.2. Koululaitoksen perustaminen Vihtiin	14
4. Ahlsmanin koulu	23
4.1. Koulumestarin toimeentulo ja kiertokoulun aineelliset puitteet.....	23
4.2. Koulun kierto ja erilaiset koulumuodot	27
4.3. Koulupäivän kulku ja opetusmenetelmät	30
4.4. Koulunpidon haasteita.....	36
5. Koulumestarin ahdinko	42
5.1. Vihdin koululaitoksen uudelleenorganisointi	42
5.2. Mistä kiistassa oli kyse?	48
6. Viimeiset vuodet.....	55
6.1. Uudet sunnuntaikoulut	55
6.2. Kuolema ja perintö	56
7. Johtopäätökset	59
8. Lähteet ja tutkimuskirjallisuus.....	61

1. Johdanto

1.1. Tutkimustehtävä

Tutkin pro gradu-tutkielmassani pöytyäläissyntyisen Jacob Ahlsmanin (1798–1872) uraa kiertokoulunopettajana. Köyhistä oloista ponnistanut ja syvästi uskonnollinen koulumestari Ahlsman opetti vuosikymmenien ajan eri seurakunnissa lukemisen ja kirjoittamisen alkeita lapsille. Opetustyön ohella Ahlsman kunnostautui muun muassa sanomalehtikirjoittajana ja sanakirjantekijänä sekä bibliofiilinä, joka omisti satojen niteiden laajuisen kirjaston. Kouluhistorioitsija Aimo Halilan mukaan Ahlsman ”edusti kauniilla tavalla niitä kulttuurimyönteisiä ihanteita, jotka luonnehtivat tuon aikakauden parhaita kansanopetuksen työntekijöitä.”¹ Uransa Ahlsman aloitti kotiseudullaan Lounais-Suomessa, josta hän siirtyi vuonna 1838 Vihtiin. Vihdissä hän kerkesi vuosikymmenien aikana opettamaan yli 2000 lasta ja jättämään syvän jäljen paikkakunnan muistiperintöön. Vielä 1900-luvun puolivälissä iäkkäät vihtiläiset saattoivat muistella omituista koulumestaria.²

Tutkielmani tarkoituksena on tutkia, millaiset taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuurilliset tekijät määrittivät kirkollisen kansanopetuksen toimintaedellytyksiä 1800-luvulla ennen modernin kansakoululaitoksen läpimurtoa. Työekonomisista syistä ja lähdeaineiston luonteen vuoksi tutkimukseni rajautuu pitkälti niihin vuosiin, joina Ahlsman toimi Vihdin koulumestarina. Pohdin, miten koululaitos perustettiin Vihtiin, kuinka se oli organisoitu, mitä koulussa opittiin ja millaisia haasteita koulumestari kohtasi työssään. Jacob Ahlsmanin vuosikymmeniä kestänyt ura sekä hänen jälkeensä jättämä kattava ja monipuolinen lähdeaineisto mahdollistavat kansanopetuksen muutoksen ja haasteiden syvällisen käsittelyn. Yksittäiseen henkilöön keskittymällä ilmiöstä voi muodostaa terävämmän ja vivahteikkaamman kuvan kuin etäämmältä tarkasteltuna on mahdollista.³

Työn rakenne on seuraava. Johdantoluvussa esittelen tutkimuksen aihetta, lähdeaineistoa ja aiempaa tutkimuskirjallisuutta. Luvussa 2. käyn lyhyesti läpi Ahlsmanin elämänvaiheet ennen kuin hänestä tuli Vihdin koulumestari. Luvussa 3. kerron kansanopetuksen kehityksestä

1 Halila 1949, s. 159.

2 Ks. esim. Suomen sosialidemokraatti 23.04.1954.

3 Szijártó 2002, 210.

Vihdissä 1700- ja 1800-luvuilla ja pyrin selittämään, miksi koululaitos perustettiin seurakuntaan. Luvussa 4. tutkin laajasti eri näkökulmista Ahlsmanin työtä ja koululaitoksen toimintaa Vihdissä. Pohdin muun muassa koulun aineellisia puitteita, opetusmenetelmiä ja oppimistuloksia. Luvussa 5. käyn läpi, kuinka Ahlsman ajautui 1850-luvun lopulla kiistaan esimiestensä ja pitäjänkokouksen kanssa. Luvussa 6. käsittelen koulumestarin viimeisiä vaiheita sekä perintöä, jonka hän jätti seurakunnalle. Lopuksi esitän tutkimukseni johtopäätökset.

1.2. Lähteet

Ahlsmanin elämästä ja urasta on jäänyt jälkipolville runsaasti lähdeaineistoa.⁴ Tutkimukseni kannalta merkittävin lähdekokoelma on Vihdin kunnanarkistossa säilytettävät Ahlsmanin paperit, joita useimmissa aiemmissa Ahlsmania koskevissa tutkimuksissa ei ole hyödynnetty. Kokoelma koostuu pääasiassa kirkossa luetuista kuulutuksista ja koulumatrikkelista. Arkistomapisissa on myös muutamia sekalaisia papereita, kuten kirjeitä ja kauppa-asiakirjoja. Kuulutuksilla Ahlsman ilmoitti seurakuntalaisille, missä koulua milloinkin pidettiin. Kuulutusten avulla on mahdollista tutkia, miten Ahlsman puhutteli rahvasta, minkä kautta myös avautuu näköaloja koululaitoksen toiminnan ehtoihin. Koulumatrikkelista puolestaan käy ilmi missä koulua on pidetty, ketkä olivat oppilaina ja mitä he saivat arvosanaksi. Monina vuosina Ahlsman on kirjannut muistiin myös erinäisiä tilastotietoja koulun toiminnasta. Matrikkelin kiinnostavinta antia ovat merkinnät kouluaikoina tapahtuneista sattumuksista oppilaiden, vanhempien ja kiertokoulun asemapaikkana toimineen talon isäntäväen kanssa. Näiden todennäköisesti koulumestarin esimiehille osoitettujen merkintöjen avulla on mahdollista tutkia esimerkiksi rahvaan asenteita koulunkäyntiä kohtaan. On toki huomioitava, että merkinnät ovat vahvasti kirjoittajansa näkökulman värittämiä.

Matrikkelia on alun perin ollut olemassa kaksi kappaletta, joista toisen Ahlsman piti itsellään ja toisen hän toimitti esimiehilleen.⁵ Koska Ahlsmanin oma kappale matrikkelista on kadonnut, olen käyttänyt esimiehille toimitettua jäljennöstä. Vuosien 1840–1858 matrikkelia säilytetään Vihdin kunnanarkistossa Ahlsmanin muiden papereiden joukossa, mutta

4 Lähteitä, joita en ole hyödyntänyt pro gradussani ovat mm. Suomen talousseuran arkistossa säilytettävät Ahlsmanin paperit. On hyvin mahdollista, että esimerkiksi Lounais-Suomen seurakuntien arkistoissa lepää aiemmalle tutkimukselle tuntemattomia Ahlsmanin laatimia tai häntä koskevia asiakirjoja.

5 Soikkeli 1917, s. 36.

matrikkeli vuosien 1859–1871 osalta on Kansallisarkiston hallussa.

Ahlsmanin elämää ja työtä käsiteltiin aikansa sanomalehdissä sekä koulumestarin itsensä että muiden kirjoittajien toimesta. Ahlsman lähetti 1850- ja 1860-luvuilla kirjoituksiaan useisiin suomalaisiin lehtiin. Tutkimuskirjallisuuden sisältämien viitteiden ohella pystyin jäljittämään näitä tekstejä Kansalliskirjaston digitaaliarkistoon tekemieni täsmähakujen avulla. Ahlsman kirjoitti paitsi omalla nimellään, myös nimimerkeillä ”J. A–n.” ja ”–a”.⁶

Sanomalehtikirjoituksista varsinkin varhaisten elämänvaiheiden osalta korvaamaton lähde on *Sanomia Turusta*-lehdessä vuonna 1856 julkaistu kaksiosainen omaelämäkerrallinen teksti ”Totuuden lauseita”. Arvokasta ensimmäisen käden tietoa koulumestarin työstä sisältävät myös erityisesti eräät vuosina 1858–1859 samassa lehdessä julkaistut artikkelit. Muiden kirjoittajien Ahlsmania käsittelevistä teksteistä mainittakoon tässä *Åbo Tidningar*-lehden artikkeli vuodelta 1840 sekä Elias Lönnrotin *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* julkaisema juttu vuodelta 1869.⁷

Ahlsmanista on aikoinaan kerätty melko runsaasti muistitietoa. Vihtiläisen kansanperinteen kerääjä Kaarlo Rannan muistiinpanojen pohjalta koottu *Vihtiläisiä luntterilukui*-teos (1981) sisältää muun muassa kuvauksen Ahlsmanin opetusmenetelmästä. Myös monissa paikallislehdissä julkaistiin 1900-luvun alkupuolella muistitietoon perustuvia kuvauksia Ahlsmanista, kuten esimerkiksi O. Heleniuksen vuonna 1933 *Hyvinkään Sanomissa* julkaistu artikkeli ”Piirteitä kansanopetuksen kehityksestä Pyhäjärvellä”. Ahlsmania koskevaan muistitietoon on kuitenkin syytä suhtautua sikäli lähdekriittisesti, että se kerättiin todennäköisesti hyvin iäkkäiltä henkilöiltä, jotka muistelivat vuosikymmeniä sitten elänyttä henkilöä.

Tietoa Ahlsmanin työstä ja koululaitoksen toiminnasta Vihdissä löytyy myös erinäisistä kirkollisista ja viranomaislähteistä. Esimerkiksi koululaitoksen perustamisen vaiheita voidaan tutkia pitäjänkokousten pöytäkirjojen avulla. Rovastintarkastusten pöytäkirjat puolestaan sisältävät kuvauksia kansanopetuksen tilasta Vihdin seurakunnassa sekä Ahlsmanin kaudella että sitä ennen. Ahlsmanin kiistaa esimiestensä ja pitäjänkokouksen kanssa on mahdollista

⁶ Soikkeli 1917, s. 44; Kuismin 2014a, s. 53.

⁷ Åbo Tidningar, 29.08.1840, nro 67; E.L., ”Uuden Suomalaisen Wirsikirjan ehdotuksesta.”, *Kirjallinen kuukauslehti* 01.03.1869 no 3, s. 6.

tutkia Turun arkkihiippakunnan arkiston Vihdin emäseurakuntaa koskevien asiakirjojen avulla. Näiden papereiden joukosta löytyy muun muassa Ahlsmanin pitäjänkokoukselle toimittamia kirjelmiä. Tutkimuksessani olen hyödyntänyt jonkin verran myös lukukinkeripöytäkirjoja. Eri tyyppisiä lähteitä hyödyntämällä ja niitä keskenään vertailemalla on mahdollista sommitella yhteen kuva koulumestarin työstä ja koululaitoksen toiminnasta.

1.3. Aiempi tutkimus

Jos Vihdin kirkkoherra A.J. Hippingin laatimaa pitäjänkuvausta *Beskrifning öfwer Wichtis socken* (1845)⁸ ei lasketa, niin varhaisin Ahlsmania käsittelevä tutkimuskirjallisuus on peräisin 1900-luvun alkupuolelta. Vuonna 1917 Kaarle Soikkeli julkaisi artikkelin ”Jacob Ahlsman.” Länsi-Uudenmaan kansanopiston juhlaulkaisussa.⁹ Artikkelissa kerrotaan melko yksityiskohtaisia tietoja koulumestarin elämästä ja työskentelystä Vihdissä. Soikkelilla oli tutkimusta tehdessä hallussaan sittemmin kadonneita alkuperäislähteitä ja hänen oli mahdollista haastatella tuolloin vielä elossa olleita Ahlsmanin entisiä oppilaita. Elli Hiidenheimon *Länsi-Uusimaa*-lehdessä vuonna 1938 ja Reino Ollilan *Opettajien lehdessä* vuonna 1945 julkaistut artikkelit Ahlsmanista pohjautuvat pitkälti Soikkelin tutkimuksiin, mutta ne sisältävät myös sellaisia tietoja, joita Soikkelilta ei löydy.¹⁰ Uudempia Ahlsmania käsitteleviä tutkimuksia ovat Seppo Myllyniemen *Vihdin historia*-teoksen (1990) kansanopetuksen historiaa Vihdissä käsittelevä luku sekä Anna Kuisminin *Kasvatus ja aika-* aikakauskirjassa julkaistu artikkeli ”Kiertokoulun ja kansakoulun välissä. Koulumestari Jacob Ahlsmanin kutsumus ja kriisi” (2014).¹¹ Myllyniemi toi ensimmäisenä päivänvaloon Ahlsmanin kiistan esimiestensä ja pitäjänkokouksen kanssa. Kuismin puolestaan on täydentänyt Myllyniemen tutkimusta ja tehnyt arvokasta työtä Ahlsmanin lapsuuden ja nuoruuden vaiheiden selvittämiseksi. Koulumestarin edesottamuksista ennen Vihtiin tuloa on yksittäisiä mainintoja myös eräissä leksikografiaa, kouluhistoriaa ja Lounais-Suomen paikallishistoriaa käsittelevissä teoksissa ja tutkimuksissa.¹²

Muun tutkimuskirjallisuuden avulla olen pyrkinyt rakentamaan kontekstia, johon Jacob

8 Hipping 1845. Ko. teos on osin tutkimus, osin aikalaislähde.

9 Soikkeli 1917.

10 Hiidenheimo 1938a–c ja Ollila 1945a–c.

11 Kuismin 2014a. Kuismin on julkaissut myös muutamia muita tutkimuksia Ahlsmanista, joita en kuitenkaan ole tätä tutkielmaa tehdessä kokenut tarpeellisiksi.

12 Ks. esim. Kajanti 1939, Somerkivi 1952, Oja 1949 ja Ylönen 1969.

Ahlsmanin elämänvaiheet ja ura sijoittuvat. Kouluhistorian yleisesityksistä olen hyödyntänyt Aimo Halilan *Suomen kansakoululaitoksen historian* ensimmäistä osaa (1949) sekä Jussi Hanskan ja Kirsi Vainio-Korhosen toimittamaa teosta *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* (2010).¹³ Koulumestareita ja kiertokoulua on tutkinut Gösta Cavonius väitöskirjassaan *Folkskollärarnas föregångare i Finland: klockare och sockenskolmästare under frihetstiden* (1943), tosin Cavoniuksen tutkimus rajautuu vapaudenaikaan ja sitä edeltävään aikaan.¹⁴ 1800-luvun koulumestareista vastaavanlaista yleistutkimusta ei ole vielä toistaiseksi kirjoitettu. Rahvaan lukutaitoa ja asenteita koulutusta kohtaan ovat puolestaan tutkineet muun muassa Kati Mikkola ja Kai Häggman.¹⁵ Vihdin paikallishistoriaa ja koululaitosta ovat tutkineet jo edellä mainitut kirkkoherra Hipping ja Seppo Myllyniemi. Lisäksi olen hyödyntänyt Vihdin lähipaikkakuntien, kuten Lohjan, Nurmijärven ja Espoon historiaa käsitteleviä teoksia.¹⁶

¹³ Halila 1949 ja Hanska & Vainio-Korhonen (toim.) 2010.

¹⁴ Cavonius 1943.

¹⁵ Ks. Mikkola 2006 ja Häggman 2007.

¹⁶ Ks. Siiriäinen & Ylikangas 1973, Tommila 1959 ja Nikander 1985.

2. Ahlsmanin vaiheet ennen Vihtiin tuloa

2.1. Lapsuus ja nuoruus

Koulumestareiden ammattiryhmän muodosti varsin kirjava joukko eri taustaisia ihmisiä, joita yhdisti lähinnä sukupuoli – kaikki viranhaltijat olivat miehiä – ja melko alhainen sosiaalinen asema. Jotkut heistä olivat syystä tai toisesta ruumiilliseen työhön kykenemättömiä maaseudun miehiä, jotka olivat ajautuneet lasten opettajiksi välttämättömyyden pakosta, tullakseen joten kuten toimeen. Tähän joukkoon lukeutui muun muassa sodassa rampautuneita entisiä sotilaita ja puolisoita vanhoja ukkoja. Jotkut taas olivat pienituloisia ylioppilaita tai nuoria vastavalmistuneita pappismiehiä, joille opetustyö oli vain sivutoimi tai lyhyt välivaihe matkalla kohti korkeampia virkoja ja lihavampia tienestejä. Vain harvalle lasten opettaminen oli todellinen kutsumus tai määrätietoinen uranvalinta.¹⁷ Jakob Ahlsman muodosti tässä suhteessa poikkeuksen.

9.6.1798 Lounais-Suomen Pöytyällä piika Maria Yrjöntyttä synnytti aviottoman lapsen, joka sai kasteessa nimen Jacob. Myöhemmin poika otti itselleen sukunimen Ahlsman, ehkä peitelläkseen häpeällistä syntyperäänsä ”palkkavaimon poikana”.¹⁸ Äiti ei kyennyt palveluksessa ollessaan pitkään huolehtimaan Jacobista, vaan jätti tämän puolivuotiaana isoäidin hoteisiin Marttilan Mäenpään kylään. Ahlsmanin omaelämäkerran mukaan elämä ankaran isoäidin huushollissa oli ikävää: ”Siellä oli minun lapsuuteni aika kaikkinaisella kurjuudella ja wiheliäisyydellä täytetty. Minun surkeuteni oli suurempi kuin kukaan luulisi; jos se olisi waakalla punnittu, niin se olisi ollut aiwan raskas.”¹⁹ Kiertokoulunopettajalle ominainen liikkuva elämäntapa tuli köyhissä oloissa kasvaneelle Ahlsmanille tutuksi jo varhain, sillä hän joutui hankkimaan elantonsa ovelta ovelle kiertäen kerjäämällä ja virsiä veisaamalla.²⁰

17 Halila 1949, s. 61–62.

18 Kuusmin 2014a, s. 41–42. Kuusminin mukaan sukunimi Ahlsman ilmestyy rippikirjoihin vuosien 1811 ja 1822 välisenä aikana.

19 Jakob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.” *Sanomia Turusta*, 02.09.1856, nro 36

20 Ibid.

Köyhyys ja kurjuus ajoivat kerjäläispojan hakemaan lohtua uskonnosta. Ahlsmanin lapsuudessa Marttilan Mäenpään kylässä kokoontui sunnuntai-iltapäivisin ryhmä pietistejä, joiden kokouksissa hän alkoi käydä.²¹ Kohtaaminen pietistien kanssa oli varmasti merkittävä Ahlsmanin myöhemmän uran ja harrastusten kannalta, sillä herätysliikkeiden piirissä kirjallisen kulttuurin viljely oli yleisempää kuin väestön piirissä keskimäärin.²²

Jossain vaiheessa lapsuuttaan Ahlsman oppi tavalla tai toisella lukemaan ja kirjoittamaan, mikä oli edellytys koulumestarin virassa työskentelylle. Omaelämäkerrassaan hän kertoo arvoituksellisesti, kuinka ”[m]aailma oli minulle awara ja seinätöin koulu; siellä opin minä lukemaan ja kirjoittamaan”. Muutamia johtolankoja luku- ja kirjoitustaidon alkuperästä löytyy. Omaelämäkerrassaan Ahlsman mainitsee lempeäsydämisen rusthollarin lesken Maria Värin, joka rakasti kerjäläispoikaa ”niinkuin omaa lastansa” ja jonka luona hän sai aika ajoin asua.²³ Tuohon aikaan ei ollut tavatonta, että vastuu lukemisen alkeiden opettamisesta lapsille annettiin iäkkäille naisille, joten on hyvin mahdollista, että Ahlsmanin olisi oppinut aakkoset leskirouvalta.²⁴ Toinen mahdollinen alkeisopetuksen antaja on Mäenpään uskovaisten johtohahmo Mikko Värri, joka oli mitä todennäköisimmin sukua edellä mainitulle rouvalle. Värri oli käynyt muutaman vuoden Turun katedraalikoulua, mikä tarkoittaa, että hänen oli oltava kirjoitustaitoinen.²⁵ Kenties juuri hän opetti Ahlsmanin kirjoittamaan. On toki myös mahdollista, että Ahlsman oli itseoppinut. Näin väitti Elias Lönnrot, joka oli tavannut tuolloin jo iäkkään koulumestarin vuonna 1868.²⁶

Opettajan uralle Ahlsman päätyi alun perin ilmeisesti Maria Värin kehotuksesta.”Hän näki jo omilla silmillänsä minun olewan lasten opettajan, ja kuinka Herran aiwoitus oli minussa menestywä”, Ahlsman kirjoittaa.²⁷ Myös olosuhteet olivat otolliset. Varsinaisen koulumestarin puutteessa monissa seurakunnissa lapsia kelpasivat nimittäin opettamaan ”teräväpäisiksi tunnetut pojat”, jollaiseksi Ahlsman voidaan epäilyksettä lukea.²⁸

Ensimmäisen oppilaansa Ahlsman sai seitsemäntoistavuotiaana. Vuoden 1850 koulumatrikkeli sisältää kuvauksen siitä, kuinka tämä tapahtui:

21 Kuismin 2014a, s. 42.

22 Häggman 2007, s. 227–229.

23 Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.”, *Sanomia Turusta*, 02.09.1856, nro 36

24 Kuismin 2014a, s. 42.

25 Ibid.

26 E.L., ”Uuden Suomalaisen Wirsikirjan ehdotuksesta.”, *Kirjallinen kuukauslehti* 01.03.1869 no 3, 6.

27 Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.”, *Sanomia Turusta*, 02.09.1856, nro 36

28 Kuismin 2014a, s. 42.

Wuonna 1815 Joulun Keskipyhänä alkaisin minä ensimmäisen Bokstavin näyttämän Luku:Lapselle; nimeldä Simon Wanhala, joka oli isombi kuin minä itse. Siihen asti kerjäisin minä muiden Ovilla minun Leipääni: mutta se Korkein rupeis silloin tekemän minua Lastein Kalamiehexi. Nimittäin: Minä tulin kutsutuxi - - Wanhalan Torppaan, joka Torppa on St Martin Pitäjäsä, Euran Cappelin Läänisä ja Kotamäen Kyläsä. Simon Wanhala oli niin muodoin minun ensimmäinen Oppi:Lapseni. Silloin ei minulla ollut erimäistä Schoulu:Huonetta: vaan minun täydyi olla Perhen:Tuvasa: Minä viivysin siinä 5 Wiikkoa. Pariskunda riitelit ja toruit keskenänsä lakkamata. Minä olin sen ajan juuri kuin Helvetisä. Ikäväxi tuli minulle kuulla senkaldaista: mutta että Kerjäläis:Sauva sai levätä, se huvitti minua.²⁹

Opetustyön kautta nuorukaiselle tarjoutui siis mahdollisuus paeta kaikista viheliäisimmästä köyhyydestä. Vähitellen sana kiertävästä lastenopettajasta kiiri myös Pöytyän, Paimion, Liedon ja Sauvon seurakuntiin. Ahlsmanin omien sanojen mukaan papisto otti hänet hyvin vastaan ja rovastintarkastuksissa hän sai seurakuntalaisilta kiitosta. ”Siitä ajasta asti ei ole minulta suwella eikä talwella lapsia puuttunut”, hän kirjoittaa.³⁰

2.2. Sivistyneistön suojatti

Ahlsmanin nousu kurjuudesta ja päätyminen opettajan uralle olisi tuskin ollut mahdollista ilman Maria Värin kaltaisia hyväntahtoisia tukijoita. Vuosien varrella hän sai aika ajoin nauttia myös sivistyneistön edustajien suosiosta, mikä siivitti häntä eteenpäin elämässä. Samaishessa Marttilan seurakunnassa, jossa Ahlsman aloitti opetustyönsä, toimi vuosina 1822–1828 kappalaisena valistushenkinen Daniel Ekvall, joka oli itsekkin lähtöisin vaatimattomista oloista.³¹ Ekvallista tuli Ahlsmanin uran varhaisvaiheen merkittävä tukija, joka edisti varsinkin suojattinsa kirjallisia harrastuksia. Kappalaisen tykönä Ahlsman sai yksityisopetusta ainakin ruotsin kielessä, jonka opintojen sivutuotteena syntyi Ahlsmanin erikoinen käsinkirjoitettu ruotsi-suomi-sanakirja *Minun-Koetuxeni Ruotsinkielen tundemisehen*.³² Ekvallin avustuksella Ahlsman myös laati suomennoksen ruotsalaisesta maantiedon alkeisoppikirjasta.³³ Ruotsin ja maantiedon opintojen tarkoituksena oli ehkä koulia

29 Koulumatrikkeli 1850, Jakob Ahlsman, Vka.

30 Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.”, *Sanomia Turusta*, 02.09.1856, nro 36.

31 Anthoni 1930, s. 119–120.

32 Kuusmin 2014a, s. 43.

33 Ks. Ahlsmanin oppikirjakäsikirjoituksen *Geografie Eli Tietoja Alkavaisille* esipuhe. Julkaistu

Ahlsmanista entistäkin etevämpi opettaja, jonka välityksellä laajempi sivistys voisi levitä seurakuntaan.

Daniel Ekvallin ansiosta Ahlsmanin onnistui pääsemään kosketuksiin myös muiden sivistyneistön edustajien kanssa. Vuonna 1825 hän pääsi Ekvallin siivellä Turun pappeinkokoukseen, jossa käsiteltiin kansanopetusasioita. Seuraavana vuonna tapahtui Ahlsmanin varhaisen uran ehkä merkittävin käänne, kun hänet kutsuttiin Turkuun Suomen talousseuran vieraaksi. Kaupunkiin oli vuonna 1820 perustettu apteekkari ja liikemies Johan Jakob Julinin toimesta niin sanottu lankasterikoulu, jossa sovellettiin Englannissa kehitettyä uudenaikaista Bell-Lancasterin vuoro-opetusmenetelmää. Menetelmä perustui siihen, että edistyneemmät oppilaat eli monitöörit opettivat vähemmän edistyneitä tovereitaan. Aikuisen tehtävänä oli valvoa työskentelyä. Menetelmän tarkoituksena oli opettaa lukemisen, kirjoittamisen ja laskennon alkeet suurelle määrälle lapsia lyhyessä ajassa, minkä apuopettajien käyttö mahdollisti. Ahlsman sai talousseuran sihteeri C.C. Böckeriltä tehtäväkseen seurata koulun opetusta ja laatia havaintojensa pohjalta raportin seuralle. Kyseistä raporttia ei koskaan julkaistu, mutta *Lancasterin Schoulun Konsti*-niminen käsikirjoitus on säilynyt seuran arkistossa.³⁴

C.C. Böckeristä tuli Daniel Ekvallin ohella toinen merkittävä Ahlsmania tukenut sivistyneistön edustaja. Böcker, johon Ahlsman oli tutustunut Ekvallin välityksellä, oli alun alkaen ilmeisesti kaavaillut nuoresta koulumestarista jonkinlaista talousseuran asiamiestä, joka olisi järjestellyt kouluasioita ja ohjannut opettajia eri paikkakunnilla.³⁵ Suunnitelma ei toteutunut, mutta jonkinlainen side Ahlsmanin ja Böckerin välillä säilyi vielä vuosia vierailun jälkeen. Ahlsman itse kertoo vuonna 1856, että ”[s]eura siitä päivästä asti on antanut minulle uusia todistuksia.”³⁶ Vielä vuonna 1840 Böckerin toimittamassa *Åbo Tidningar*-lehdessä julkaistiin hehkuttavaan sävyyn kirjoitettu artikkeli Ahlsmanin opetustyöstä.³⁷

Kansalliskirjaston Doria-kokoelmassa <https://www.doria.fi/handle/10024/96683> (haettu 10.10.2020).

Alkuperäinen käsikirjoitus Vihdin Museossa.

34 Kuismin 2014a, s. 43

35 Ibid.

36 Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.”, *Sanomia Turusta*, 02.09.1856, nro 36. Mainittujen ”todistusten” laatu ei käy ilmi kirjoituksesta. Tiedetään kuitenkin, että Ahlsman oli palkittu Suomen talousseuran mitaililla. Ks. Kuismin 2014a, s. 52.

37 *Åbo Tidningar*, 29.08.1840, nro 67.

3. Kansanopetuksen ensiaskeleet Vihdissä

3.1. Lukutaito ja kansanopetus Vihdissä ennen Ahlsmania

Lukutaidon ja kansanopetuksen kehitys Vihdissä kulki pitkälti samoja polkuja kuin muuallakin maassa. Kirkollisen kansanopetuksen perusta valettiin Ruotsin suurvalta-aikana. Vuoden 1686 karoliinisen kirkkolain mukaan ”Wanhemmita pitä uscollisest manattaman / että he andawat Lapsens nijtä / joiden se murhe Seuracunnas pitä tule / Cappalaisen eli Luckari / että he caikella wireydel Lasten opettamisen päälle pitäwät / ja opettawat Lapset lukeman Kirja”.³⁸ Lukutaitovaatimuksen tarkoitusperä oli alun pitäen uskonnollinen. Jokaisen kristityn oli voitava itse vakuuttua ”autuutensa perustasta”, mikä edellytti kykyä lukea itse katekismuksesta kristinopin pääkappaleet. Lukutaidottomalla ei myöskään ollut asiaa ehtoolliselle eikä hänellä ollut lupaa avioitua, mikä synnytti itse kullekin voimakkaan kannustimen hankkia riittävät taidot, olihan vaarana jäädä osattomaksi sekä tuonpuoleisesta autuudesta että tämänpuoleisesta onnesta. Lukutaitovaatimuksella oli myös esivallan näkökulmasta tuiki tärkeä sosiaalinen funktio. Risto Rinteen ja Osmo Kivisen sanoin ”[o]lennaisin tavoite ei suinkaan ollut lukemaan oppiminen, vaan kiinnittyminen siihen sosiaaliseen järjestykseen, jota katekismus ohjeineen ja huoneentauluineen välitti.”³⁹ Kaikilla oli tässä järjestyksessä oma paikkansa ja omat velvollisuuteensa. Jumalanpalveluksen yhteydessä pidetyissä katekismuskuulusteluissa rahvaalle teroitettiin kirkkoa ja maallista esivaltaa kohtaan osoitetun kuuliaisuuden merkitystä.⁴⁰

Varhaisimmat tiedot lukutaidosta Vihdissä ovat peräisin 1700-luvun alusta. Vuonna 1700 Vihdin emäseurakunnassa oli 193 ja kappeliseurakunnassa Pyhäjärvellä 28 lukutaitoista henkilöä.⁴¹ Vuonna 1726 piispa Herman Witten pitämässä tarkastuksessa todettiin, että seurakunnassa oli sekä niitä, joiden tiedot kristinopin pääkappaleissa olivat karttuneet, että niitä, joita oli vielä patisteltava lukemaan ahkerammin. Witte ohjeisti papistoa kehottamaan vanhempia pitämään aamuin ja illoin rukoushetki, jonka yhteydessä luettaisiin ja selitettäisiin

38 Laine & Laine 2010, s. 262.

39 Kivinen & Rinne 1994, s. 82.

40 Laine 2002, s. 18; Lappalainen 1991, s. 24; Kivinen & Rinne 1994, s. 82; Lahtinen 2017, s. 79.

41 Hipping 1845, s. 140.

yksi katekismuksen pääkappale huushollin lapsille. Jotta vähävaraisuus ei muodostuisi esteeksi tämän jalon päämäärän saavuttamiseksi, lahjoitti piispa seurakunnalle 20 katekismusta jaettavaksi köyhille suomenkielisille lapsille.⁴²

Rahvaan kristinopin tuntemusta arvioitiin seurakunnissa jumalanpalveluksen yhteydessä pidetyissä kuulusteluissa sekä kinkereillä, joita järjestettiin keväisin. Lukutaidon tasoa pyrittiin kohottamaan määräämällä erilaisia rangaistuksia niille, joiden osaaminen ei ollut vaaditulla tasolla. Lievimmillään tämä saattoi merkitä ylimääräisiä kuulusteluja kirkon sakastissa, mutta kovempiakin keinoja oli mahdollista käyttää. Vuoden 1723 papiston privilegioissa säädettiin, että vanhemmat, jotka eivät huolehtineet lastensa lukutaidon opetuksesta, oli määrättävä sakon uhalla täyttämään velvollisuutensa. Pahimmassa tapauksessa laiskanlukijaa uhkasi häpeärangaistuksista ankarin eli jalkapuuhun joutuminen.⁴³

Turun tuomiokapitulin kiertokirjeessä 21.3.1759 määrättiin seurakuntia järjestämään kirkonkokouksia, joiden tarkoituksena oli lukutaidon edistäminen. Vihdin kirkonkokous päätti täten seuraavana vuonna, että kinkereillä kuulusteluihin osallistuneet lapset, jotka eivät 12 vuoden ikään mennessä osanneet katekismusta sisältä ja ulkoa, joutuisivat maksamaan sakon, joka oli suuruudeltaan kuusi taalaria emäseurakunnassa ja 24 kupariäyriä kappelissa. Samassa kokouksessa päätettiin myös, että ne, jotka olivat pinnanneet kinkereiltä tai rippikuulustelusta, joutuisivat istumaan yhtenä pyhänä jalkapuussa kirkon edessä ja saapumaan kutsuttaessa ylimääräisiin kristinopin kuulusteluihin, joissa heidän edistymistään lukemisessa arvioitaisiin. Hippingin mukaan jalkapuurangaistukseen tosin turvauduttiin vain harvoin. Vihdin kirkkoherraksi vuonna 1773 nimetty Georg Lagus pyrki kohottamaan seurakuntalaisten lukutaitoa ankaran kirkkokurin keinoin ja korotti edellämainitun sakon kahteen taalariin. Rovasti Laguksen aikana heikosti lukevia lapsia alettiin myös kurittamaan ruumiillisesti, mitä tarkoitusta varten seurakunnan lukkari toi kinkereille keppejä.⁴⁴

Hippingin mukaan Laguksen toimenpiteiden seurauksena lukutaidon tila seurakunnassa koheni 1700-luvun loppua kohden. Myös Bengt Jakob Ignatius, Laguksen seuraaja Vihdin kirkkoherrana, toimi tarmokkaasti kansanopetuksen saralla. Ignatiuksen oman arvion mukaan

42 Soikkeli 1932, s. 221.

43 Laine 2002, s. 20; Heikkinen 1983, s. 86.

44 Soikkeli 1932, s. 223–224; Hipping 1845, s. 140–141.

lukutaidottoman nuorison määrä puolittui hänen kaudellaan (1796–1801), mikä kylläkin kuulostaa liioittelulta. Seurakunnassa oli Ignatiuksen itsensäkin mukaan edelleen 141 alle 30-vuotiasta henkilöä, jotka olivat lähes osaamattomia niin sisä- kuin ulkoluvussa.⁴⁵

Lukutaidottomien suuressa määrässä ei ole sinänsä mitään yllättävää. Koska rahvaan ei tarvinnut lukea muualla kuin kinkereillä ja rippikoulussa, jäi lukutaito väistämättä laadullisesti heikoksi.⁴⁶ Kaiken kaikkiaan seuraava arvio, jonka Seppo Aalto on esittänyt Vihdin kappeliseurakunnasta Pyhäjärvestä, luultavasti pätee myös emäseurakuntaan:

1700-luvun aikana lukutaito ei ollut Pyhäjärvellä yleistä. Se oli turha taito ihmiselle, jonka tuli olla vain hyvä työihminen ja ymmärtää kaskeamisesta, pellonviljelyksestä, karjanhoidosta ja puunkaadosta. Näissä asioissa pyhäjärveläiset olivat ammattilaisia: he käyttivät kaupankäynnissä ja muussa luku-, kirjoitus- ja laskutaitoa vaativissa tehtävissä välittäjän apua. Monesti tämä oli kappalainen, joka yritti opettaa heille oman sivutoimensa alkeita.⁴⁷

Rovastintarkastusten pöytäkirjojen mukaan lukutaidon opetuksesta Vihdissä vastasivat ennen koululaitoksen perustamista pääasiassa lasten vanhemmat itse⁴⁸, mikä olikin 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa tyypillistä ympäri maan. Vanhempien ohella tärkeä rooli lukutaidon opetuksessa oli seurakuntien lukkareilla. Vuoden 1686 kirkkolain mukaan lukkarin virkaan valittavan henkilön tuli olla luku- ja kirjoitustaitoinen, mikä oli edellytys opetustyön järjestämiselle. Lukkarin palveluksiin joutuivat turvautumaan ne vanhemmat, joilla ei köyhyyden tai puutteellisten taitojen vuoksi ollut itse kykyä tarjota lapsilleen heidän tarvitsemaansa alkeisopetusta.⁴⁹ Aleksis Kiven Seitsemän veljeksien kuuluisaksi tekemän lukkarinkoulun kovalle penkille olivat vaarassa päätyä varsinkin kinkereillä lukutaidottomiksi todetut lapset ja nuoret. Vuoden 1726 piispantarkastuksessa vihtiläisiä kehoitettiin vakavasti rakentamaan pitäjäntupa, jossa seurakunnan lukkari voisi opettaa nuorisoa. ”Seurakuntalaiset tosin katsoivat, että tällöin vallinnut tavaton lumen paljous esti heitä tuomasta hirsistä tarkoitukseen, mutta vakuuttivat he myöhemmin tekevänsä kaiken voitavansa,” tarkastuksen

45 Hipping 1845, s. 141–142.

46 Heikkinen 1983, s. 91.

47 Aalto & Rentola 1992, s. 218.

48 Rovastintarkastuksen pöytäkirja 1825, Kirkon rakennusta, irtaimistoa, koulutaloa koskevat asiakirjat, vaaliluettelot ja -pöytäkirjat 1725–1847, Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 171; Rovastintarkastuksen pöytäkirja 1836, Rovastintarkastusten pöytäkirjat 1836–1891, Rovastintarkastusten pöytäkirjat, Pyhäjärven seurakunnan (Uudenmaan lääni) arkisto, KA digiarkisto, sivu 12.

49 Kivinen & Rinne 1994, s. 82.

pöytäkirjassa kerrotaan.⁵⁰ Lumen paljouteen vetoaminen oli kuitenkin ilmeinen tekosyy, sillä rakentamisen aloittaminen viivästyi niin, että siitä jouduttiin vielä neljä vuotta myöhemmin huomauttamaan. Vuonna 1736, jolloin seuraava piispantarkastus pidettiin, ei minkäänlaisia toimenpiteitä pitäjäntuvan pystyttämiseksi oltu tehty ja koko hanke näin ollen raukesi tyhjiin. Passiivis-aggressiiviselta vaikuttavalla käytöksellään talonpojat ehkä pyrkivät välttämään ylimääräisistä rakennustöistä koituvat taloudelliset ja muut rasitukset. Toisaalta sopii kysyä, olisiko pitäjäntuvassa pidetty lukkarinkoulu koskaan kantanut suurta hedelmää, vaikka se olisikin saatu pystyyn. Kirkonkylään pystytetty kiinteä rakennus olisi sijainnut liian kaukana syrjäkyliltä. Suomalaisten lukkareiden opetustaitoa myös pidettiin tuohon aikaan yleisesti ottaen kehnona. Pääasiassa lukkari oli kirkkoherran palvelija, jolle lastenopetus oli vain yksi lukuisista tehtävistä kirkonkellojen soittamisen, pappilan saunan lämmittämisen ynnä muiden töiden ohella.⁵¹

Ennen Jacob Ahlsmanin tuloa koulumestariksi Vihdin seurakunnassa oli jonkin verran järjestettyä opetustoimintaa. 1770-luvulta lähtien papisto opetti nuorisoa rippikoulussa muutaman viikon ajan kesäisin.⁵² Lukkarit toimivat rippikoulun ”tukiopettajina”, jotka opastivat kaikkein heikoimmin lukevia nuoria sisäluvun taidossa.⁵³ Rovastintarkastuksen pöytäkirjassa vuodelta 1825 kerrotaan, että lukkarin poika ylioppilas Johan Hallén oli vuosikymmenien kuluessa opettanut tuhansia vihtiläisiä lapsia. Hallénin opetus ei sisältänyt pelkästään kristinopin alkeita, vaan myös niitä tietoja, joita oppikouluihin (*Publica Skolorne*) sisäänkirjoittautuminen edellytti. Hipping tosin väittää, että Hallénin opissa oli käynyt vain reilut 200 lasta, jotka olivat sitä paitsi lähinnä säätyläisiä.⁵⁴ Seurakunnassa eli myös muutamia kristinopin taidot tyydyttävästi hallinneita iäkkäitä loishenkilöitä, joiden luokse jotkut vanhemmat lähettivät lapsensa opetettaviksi.⁵⁵ Tällainen opetustoiminta ei tuohon aikaan ollut tuiki tavatonta – monesti lapsia opettamaan värvättiin ruumiilliseen työhön kykenemätön henkilö, jolle kyseessä saattoi olla ainoa keino hankkia itselleen toimeentuloa.⁵⁶

50 Soikkeli 1932, s. 221.

51 Cavonius 1943, s. 95, 126; Halila 1949, s. 40.

52 Hipping 1845, s. 147.

53 Rovastintarkastuksen pöytäkirja 1836, Rovastintarkastusten pöytäkirjat 1836–1891, Rovastintarkastusten pöytäkirjat, Pyhjärven seurakunnan (Uudenmaan lääni) arkisto, KA digiarkisto, sivu 12.

54 Hipping 1845, s. 120.

55 Rovastintarkastuksen pöytäkirja 1825, Kirkon rakennusta, irtaimistoa, koulutaloa koskevat asiakirjat, vaaliluettelot ja -pöytäkirjat 1725–1847, Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 171.

56 Kivinen & Rinne 1994, s. 83.

3.2. Koululaitoksen perustaminen Vihtiin

1700-luvulla ja 1800-luvun alussa kansanopetusta antaneet koulut olivat varsin harvinaisia Suomen maaseudulla. Syy tähän piilee lainsäädännössä, sillä laki jätti koulujen perustamisen ja ylläpidon papiston aktiivisuuden, rahvaan myönteellisuuden ja yksityisen hyväntekeväisyyden varaan. Mitään pakottavaa syytä koulun perustamiseen ei ollut. Sielläkin, missä kouluja oltiin perustettu, oli niiden toiminta usein katkonaista. Viranhoitajan kuollessa koulun toiminta saattoi lakata tyystin käynnistyäkseen uudelleen vasta vuosikausien päästä, kun uusi opettaja löydettiin. Maaseudun kansanopetuksen heikkoon tilaan vaikutti myös vallitseva asenneilmapiiri. Rahvas piti kouluja tarpeettomina herrojen hankkeina, säätyläiset saattoivat pelätä, että liian sivistynyt kansa menettää työhalunsa ja pappissäätyä valtiopäivillä edustaneille kaupunkilaispapeille maaseudun asiat eivät välttämättä olleet kovin lähellä sydäntä.⁵⁷

Antti Lappalainen on väittänyt, että 1700-luku oli suvantovaihe suomalaisen kansanopetuksen historiassa 1600-luvun luterilaisen puhdasoppisuuden ja 1800-luvun kansanvalistusaatteen välissä.⁵⁸ Lainsäädännölliset puitteet pitäjänkoulu- ja koulumestari-instituutioille kuitenkin luotiin juuri 1700-luvulla. Vuonna 1723 annetussa kuninkaallisessa päätöksessä säädettiin, että vanhemmat olivat sakon uhalla velvollisia opettamaan lapsiaan lukemaan. Vaatimukseksi asetettiin sisälukutaito ja Lutherin Vähä katekismuksen opinkappaleiden hallinta. Jos vanhemmat eivät kykenisi täyttämään tätä velvollisuutta, tulisi lapset lähettää seurakunnan kustannuksella lukkarin tai koulumestarin opetettavaksi. Aimo Halilan sanoin päätös oli ”[k]irkkolakia lukuunottamatta ensimmäinen yleinen säännös, joka koskee kansanopetusta.” Säädös kuitenkin jätti pitäjänkoulujen perustamisen silkan vapaaehtoisuuden varaan, mikä merkitsi, että sen konkreettiset vaikutukset jäivät vaatimattomiksi. Köyhässä, harvaan asutussa ja pitkien etäisyyksien maassa asianmukaisen kansanopetuksen järjestäminen kaikkialle oli ylivoimainen haaste.⁵⁹

Kansanopetuksen kehitystyötä pyrittiin kuitenkin jatkamaan seuraavina vuosikymmeninä. Vuoden 1746 pappeinkokouksessa hahmoteltiin suuntaviivoja koulumestari-instituutiolle.

⁵⁷ Halila 1949, s. 52, 54–55, 58–59.

⁵⁸ Lappalainen 1991, s. 36.

⁵⁹ Halila 1949, s. 51.

Pitäjäntokous valitsisi viranhoidajan, kirkkoherra ja tuomiokapituli valvoisivat toimintaa ja seurakunta maksaisi opettajan palkan.⁶⁰ Vuonna 1758 säädettiin, että Turun hiippakunnassa jokaisessa seurakunnassa tulisi olla opettamaan kykeneväinen henkilö ja vuonna 1762 kuningas antoi päätöksen, jonka mukaan ”sellaisiin seutuihin, missä seurakunnan laajuus sitä vaati ja missä lukkarit eivät voineet kirkkolain mukaisesti hoitaa lastenopetusta, oli hankittava lastenopettaja.”⁶¹ Tarkempi ohjeistus, kuten lukukauden pituus, opetuspaikat, palkkaus ynnä muut vastaavat seikat jätettiin seurakuntien itse päätettäväksi. Halilan mukaan päätös antoi selkeän viestin siitä, että yhteiskunta tuki ja kannusti koulujen perustamiseen. Päätökseen piti kuitenkin sama heikkous kuin vuonna 1723 annettuun kuninkaalliseen päätökseen: koulujen perustaminen jätettiin edelleen vapaaehtoisuuden varaan.⁶²

Ensimmäisen aloitteen koulumestarin palkkaamisesta Vihtiin teki kirkkoherra Bengt Jakob Ignatius vuonna 1797. Ignatius esitti, että pitäjänmakasiinin varoilla palkattaisiin seurakuntaan opettaja. Vielä tuolloin ehdotus kaikui kuin kuuroille korville. Kymmenen vuotta myöhemmin vuonna 1807 lastenopetusasia nostettiin jälleen pöydälle Jacob Tengströmin toimittamassa piispantarkastuksessa. Piispa Tengström ehdotti erityisen rahaston perustamista köyhien ja isättömien lasten kouluttamiseksi. Lapsia opettaisi suntio, jolle maksettaisiin pitäjänmakasiinin säästöistä rukiita palkaksi. Seurakuntalaiset myöntyivätkin uhraamaan vuosittain muutaman tynnyrin säästöön jääneitä jyvää asian hyväksi, mistä summasta pitäjänkokous päättäisi joka vuosi erikseen. Vastedes Vihdin ruotsinkielisten lukkari-suntio opettaisi sivutoimisesti lapsia.⁶³ Suomen sodan aikana pitäjänmakasiinin hallinto laiminlyötiin ja sodan jälkeen se jouduttiin järjestämään uudelleen, mihin syynä oli myös uuden varastorakennuksen rakentaminen, mistä syystä päätös makasiinin varojen käytöstä lastenopetukseen jäi lepäämään. Asiaan palattiin pitäjänkokouksessa vuoden 1813 elokuussa silloisen kirkkoherra Abraham Tuderuksen toimesta. Kirkkoherra muistutti seurakuntalaisia siitä, mistä vuonna 1807 oltiin sovittu. Hämmästykseseen hän sai kuulla rahvaan kiistävän, että mitään lupauksia varojen käytöstä lastenopetukseen olisi annettu. Kuulemma piispantarkastuksessa oli sovittu ainoastaan, että asiasta tultaisiin keskustelemaan pitäjänkokouksessa. Silloin Kourlan kartanon herra, kapteeni Gustaf Johan Toll ehdotti yhdessä eräiden muiden säätyläisten kanssa erillisen koulurahaston perustamista

60 Kivinen & Rinne 1994, s. 83.

61 Halila 1949, s. 51–52, 54–55.

62 Halila 1949, s. 54–55.

63 Myllyniemi 1990, s. 205; Hipping 1845, s. 143.

pitäjänmakasiinin yhteyteen. Rahaston korkovarot takaisivat aloitteentekijöiden mielestä tälle ”kauniille ja kristilliselle kohteelle” varmemman ja säännöllisemmän rahoituksen kuin pitäjänmakasiinista saadut tulot, joissa oli suurta vaihtelua vuosittain. Kun kouluvaraston vilja lainattaisiin ensimmäisenä, voitaisiin koulunpidosta koituneet kulut takuulla kattaa vuodesta toiseen. Rahaston alkupääoma koottaisiin siten, että halukkaiden säteritilojen ja rusthollien sekä virkatalojen haltijat maksaisivat $\frac{1}{4}$ tynnyriä rukiita manttaalia kohden sekä yhden kapan jokaista torppaansa kohden. Kun koulurahaston alkupääomaa lähdettiin kokoamaan, monet alun perin myönteisesti asiaan suhtautuneet kuitenkin laiminlöivät osuutensa maksun. Hankkeen pelastivat lopulta seurakunnan papit, jotka maksoivat rahastoon enemmän kuin mihin he olisivat olleet velvoitettuja. Myös talonpoikien halukkuutta osallistua hankkeeseen oli tiedusteltu, mutta he olivat kieltäytyneet vedoten siihen, että mihinkään uusiin maksuihin ei olisi varaa. Köyhien ja orpojen lasten opetuksesta talonpojat kuitenkin lupasivat huolehtia.⁶⁴

Koulurahaston perustamisesta kesti vielä yli 20 vuotta, ennen kuin seurakuntaan saatiin palkattua koulumestari. Erinäisten tietojen mukaan rahaston varoja kyllä käytettiin vuosien mittaan köyhien lasten opetukseen, mutta varsinainen koululaitos seurakuntaan saatiin perustettua vasta 1830- ja 40-lukujen taitteessa kirkkoherra Hippingin toimesta.⁶⁵ Vuonna 1823 Vihdin kirkkoherraksi tullut Anders Johan Hipping oli kielitaitoinen kosmopoliitti, monipuolisesti sivistynyt ja arvostettu tiedemies, jolle kansanopetusasia oli lähellä sydäntä. Esimerkiksi vuonna 1828 hän oli laatinut Suomen talousseuralle niin kutsuttuja Ahlmanin kouluja⁶⁶ koskevan lausunnon, jossa hän otti kantaa siihen, millä tavalla opetus kouluissa olisi kaikista tarkoituksenmukaisinta järjestää.⁶⁷ Kouluasia nostettiin Hippingin aikana esille vuoden 1836 rovastintarkastuksessa. Tarkastuksessa todettiin, että yhtään erityistä lastenopettajaa ei seurakuntaan ollut otettu, vaikka sellainen olisi tarpeen, koska osa vanhemmista ei kyennyt itse opettamaan lapsiaan. Siksi kontrahtirovasti ehdotti, että vihtiläiset voisivat käyttää koulurahaston korkotuloja, jotka olivat tuolloin 20 tynnyriä rukiita vuodessa, palkatakseen lohjalaisten ja siuntiolaisten kanssa yhteisen lastenopettajan. Viisi

64 Hipping 1845, s. 143–144; Myllyniemi 1990, s. 205–206.

65 Vuoden 1825 rovastintarkastuksen pöytäkirjassa kerrotaan, että pitäjänmakasiinin varoilla kustannettiin köyhien lasten kristillinen opetus ja vuonna 1834, joka oli Vihdissä nälkävuosi, lukkarille maksettiin köyhien lasten opetuksesta. Ks. Hiidenheimo 1938a, s. 2.

66 Ahlmanin koulut olivat kruunuvouti Gabriel Ahlmanin testamenttivaroilla kustannettuja kansakouluja. Koulujen perustaminen oli testamentissa annettu Suomen talousseuran vastuulle, minkä johdosta seura keräsi yleisöltä mielipiteitä siitä, miten koulut olisi parhaiten järjestettävä. Ahlmanin kouluista ks. Halila 1949, s. 113–117.

67 Myllyniemi 1990, s. 276–277; Somerkivi 1952, s. 165.

tynnyriä rukiita käytettäisiin opettajan palkkaan ja lopuilla viidellätoista tynnyrillä voitaisiin kustantaa köyhien lasten ylläpito kouluaikoina.⁶⁸

15.1.1837 Hipping toi kontrahtirovastin ehdotuksen käsiteltäväksi pitäjänkokoukseen, jonka pöytäkirjassa asiasta käytyjä keskusteluja referoidaan. Kokouksen aluksi kirkkoherra tähdensi kuuliijoille koululaitoksen hyödyllisyyttä ja välttämättömyyttä. Rahvaan lapsille ei tulisi opettaa pelkästään sisälukua ja kristinoppia, vaan myös kirjoitusta ja laskentoa. Yksikään kuulijoista ei kyseenalaistanut koululaitoksen tarpeellisuutta sinänsä, mutta yhteistyö lohjalaisten ja siuntiolaisten kanssa torjuttiin seuraavin perustein. Ne, jotka haluaisivat pistää lapsensa kunnolliseen kouluun, voisivat samalla kustannuksella lähettää heidät kaupunkiin. Puolestaan niille köyhille lapsille, joille tällainen koulu olisi kaikista tarpeellisin, asuminen Lohjanmäellä olisi liian kallista. Lohjalta olisi myös liian pitkä matka kotiin vanhempien luo eväspussia täyttämään. Hippingin oli myönnettävä kritiikki osittain oikeutetuksi, mutta hän esitti, että lapsille olisi joka tapauksessa parempi tarjota edes jonkinlainen mahdollisuus käydä koulua kuin elää pimeydessä ja raakuudessa. Kirkkoherran iloksi vihtiläiset yllättäen ehdottivat, että koululaitos perustettaisiin itse omaan seurakuntaan, jossa lasten elatus oli helpompaa. Koulumestarin palkkauksesta ei päästy yhteisymmärrykseen, mutta sovittiin, että palkkaa voitaisiin alkaa maksaa koulurahastosta sitten, kun se olisi kohonnut 300 tynnyriin. Myöhemmin voitaisiin rakentaa koulutalo tai vuokrata opetukseen soveltuvat tilat. ”Tämän päätöksen myötä valettiin pohja toimelle, joka Korkeimman avulla tulisi kantamaan siunauksellista hedelmää tulevaisuudessa”, pöytäkirjan lopussa seisoo.⁶⁹

Jossakin vaiheessa kirkkoherra Hippingin korviin oli täytynyt kantautua tieto Varsinais-Suomen seurakunnissa kiertäneestä opettaja Jacob Ahlsmanista. Caius Kajanti kertoo lähdeittä mainitsematta, että Ahlsman kutsuttiin Vihtiin ”Turun tuomiokapitulin erinomaisten suositusten perusteella.”⁷⁰ Kaarle Soikkeli taas arvelee, että kirkkoherra olisi tutustunut häneen jollakin Turun matkoistaan.⁷¹ Kenties miehet olivat tavanneet jo vuonna 1825, jolloin Ahlsman osallistui Daniel Ekvallin siivellä Turun pappeinkokoukseen. Kokouksessa

68 Rovastintarkastuksen pöytäkirja 1836, Rovastintarkastusten pöytäkirjat 1836–1891, Rovastintarkastusten pöytäkirjat, Pyhjärven seurakunnan (Uudenmaan lääni) arkisto, KA digiarkisto, sivu 11.

69 Pitäjänkokouksen pöytäkirja 15.1.1837, Pitäjänkokousten pöytäkirjat 1831–1856, Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 64–65.

70 Helsingin Sanomat 20.12.1938 no 243.

71 Soikkeli 1917, s. 35.

käsiteltiin kouluasioita ja Hippingin nimi löytyy painetusta pöytäkirjasta.⁷² On myös mahdollista, että Hipping oli kuullut miehestä Ekvallin kautta, sillä entinen Marttilan kappalainen työskenteli vuodesta 1828 melko lähellä Vihtiä sijaitsevan Karjalohjan seurakunnan kirkkoherrana.⁷³ Toinen mahdollinen linkki on Suomen talousseuran sihteeri Böcker, jolle Hipping oli laatinut lausunnon talousseuran Ahlmanin kouluja koskevaan mietintöön.

Ahlsmania itseään veti Vihdissä puoleen todennäköisesti mahdollisuus säännöllisempään elämään ja vakinaisempaan toimeentuloon kuin mitä seurakunnasta toiseen kiertämällä sai.⁷⁴ Vihtiä ennen Ahlsman oli viimeksi opettanut Paimiossa ja Marttilassa vuonna 1837 ja sitä edeltävänä vuonna sekä Marttilan että Liedon seurakunnissa.⁷⁵ Vuoden 1838 maaliskuussa Vihti joka tapauksessa sai viimein koulumestarin, kun Hipping kutsui Ahlsmanin seurakuntaan opettamaan lapsia sisä- ja ulkoluvun taidossa ”monivuotisesti koetellun metodinsa mukaan”, kuten pitäjänkokouksen pöytäkirjassa lukee. Tälläkin kertaa kysymys opettajan palkkauksesta herätti pitäjänkokouksessa keskustelua. Kirkkoherra ehdotti, että koulurahastosta maksettaisiin puoli tynnyriä rukiita kuukaudessa sille talolle, joka pitäisi koulumestarin ruoassa. Seppo Myllyniemen mukaan Hipping toimi Ahlsmania värvätessään omavaltaisesti, mikä herätti pitäjänkokouksessa närää. Siksi palkkauksesta ei päästy sopuun, vaan Hipping joutui elättämään opettajan aluksi omasta pussistaan ”siinä toivossa, että Jumala valaisee ja lämmittää niiden sydämet, jotka eivät vielä ymmärrä ja käsitä järjestetyn lastenopetuksen tärkeyttä.”⁷⁶

Ahlsmanin tulosta seurakuntaan ilmoitettiin jumalanpalveluksen yhteydessä saarnastuolista luetulla kuulutuksella, jonka koulumestari oli itse laatinut:

Minä alakirjoitettu! Teen Kunnioitettawalle Herran Seurakunnalle tiettäwäxi täsä Wihdin=Pitäjäsä: kaikille Wanhemmille ja Lasten=Holhojille, ei waaditulla waan waatimattomalla rakkauden, hywän suosion ja sowinnon sanan pyynnöllä: Nimittäin! Että minä aiwon alkaa täsä Seurakunnasa Luku=Schoulua, ei korkiasa Opetuxesa: waan yxinkertaisudesa yhteisen Kansan Lapsille, erinomattain Lukemisesa ja

72 Handlingar i anledning af prestmötet i Åbo den 16–24 september år 1825, s. 12.

73 Colliander & Colliander 1918, s. 962.

74 Hiidenheimo 1938b, s. 2.

75 Koulumatrikkeli 1852, Jakob Ahlsman, Vka.

76 Pitäjänkokouksen pöytäkirja 18.3.1838, Pitäjänkokousten pöytäkirjat 1831–1856, Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 73; Myllyniemi 1990, s. 206.

Christilisyden Pää=asiallisten totuxein ymmärtämisessä ; Kysymyxisä ja Wastauksisa A.B.C. Kirjan Catechismuxen sisällepidoon jälkeen. Johon itsekullakin, jolla halu on, on tilaisuus sisällekirjoittaa heidän Lapsiansa. Muistutuxella: että minä olen jo 22 Ajastaikaa ollut askaroitettu samasa Lasten=opetuxen Wirasa, eikä ole työni turhan rauwennut. Jos se hyväxi ja otollisexi nähdän, niin jongun ajan täsäkin kunnioitettawasa Seurakunnasa vastaanotan teidän Katsomuxianne ja pyydän teidän tuttawaisutta, yhdistettynä Christilisyden Hengein kanssa. Ja koska se niin tapahtuu; niin ei ole minun toiwoni turha täsäkin Herran Wiinamäessä. Tunnollisella kuuliaisudella, tahdon minä olla, ei kellengän pahennuxexi: waan ylösrakenuxexi, sen woiman jälkeen kuin minulla on! niinkuin Nöyrin ja Uskollisin Palwelja.

Wihdin Pappilasta se 9 P. Maalis Kuusa Wuonna 1838.⁷⁷

Kuulutustekstin perusteella koulumestari näyttää lähestyneen uutta seurakuntaansa korostuneen varovaisesti. Ahlsman ei selvästikään halunnut tehdä itsestään ensi alkuun liian isoa numeroa, vaan pyrki osoittamaan nöyryyttä ja kuuliaisuutta. Korostamalla koulun vapaaehtoisuutta ja yksinkertaisuutta hän lähetti kuulijoille viestin, että se ei muodostanut uhkaa talonpoikaisen rahvaan kulttuurille, jossa katekismusta pidemmälle eteneviä opintoja pidettiin jonkinjoutavina ja vaarallisina.⁷⁸

Ensimmäiset kaksi vuotta Vihdissä olivat koulumestarille koeaikaa. Vuoden 1840 toukokuun lopulla pitäjänkokouksessa Ahlsmanin virka-asema vakinaistettiin. Kuluneen kahden vuoden aikana Ahlsman oli pöytäkirjan mukaan onnistunut uutteralla opetustyöllään tekemään itsensä ”mitä edullisimmalla tavalla” itsensä tutuksi seurakuntalaisille. Näin ollen kenelläkään ei enää ollut esittää poikkipuolista sanaa koulumestarin palkkauksen ehdoista. Ahlsmanin palkka ja kiertävän koulun ylläpito maksettaisiin vastedes koulurahastosta. ”Yksimielisesti yhdessä pastorin kanssa toivottivat kaikki hänelle onnea ja siunausta, terveyttä ja viihtymistä lastenopettajan virkansa hoidossa tästä eteenpäin”, pöytäkirjassa lukee.⁷⁹

Vihdin koulumestariksi pestattu Jacob Ahlsman oli henkilö, jossa rahvaan ja papiston toiveet

⁷⁷ Kuulutus 9.1938, Jakob Ahlsman, Vka.

⁷⁸ Mikkola 2006, s. 181.

⁷⁹ Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1840 (jäljennös), Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.

kohtasivat toisensa. Rahvaan näkökulmasta ratkaisevinta koulumestarin palkkauskysymyksessä oli todennäköisesti talous. Joissain seurakunnissa tyydyttiin jopa juoppoihin ja täydellisen epäpäteviin opettajiin, koska heille ei tarvinnut maksaa yhtä suurta palkkaa kuin kunnolliselle koulumestarille. Kääntöpuolena oli se, että koulumestarin virkoihin ei ollut tunkua.⁸⁰ Ahlsman kuitenkin suostui työskentelemään Vihdissä palkalla, joka oli huomattavan alhainen esimerkiksi lukkariin verrattuna⁸¹, mikä varmasti oli talonpoikien mieleen. Toiseksi Ahlsmanin koulu oli kiertävä, eli useimmat lapset saattoivat yöpyä kotonaan, mikä säästi vanhemmat ylimääräisiltä kustannuksilta. Seurakunnan paimentenkin näkökulmasta Ahlsman oli ihanteellinen ehdokas virkaan, sillä hän oli papiston keskuudessa ilmeisen hyvämaineinen ja myös poikkeuksellisen hyvin lukenut; *Åbo Tidningar*-lehti kertoi vuonna 1840, että Ahlsman omisti noin 400 niteen laajuisen kirjaston.⁸²

Vihdissä kului lähes 120 vuotta vuoden 1723 kuninkaallisen päätöksen antamisesta, ennen kuin koulu saatiin aikaiseksi perustaa seurakuntaan. Herää kysymys, miksi koululaitoksen kehitys oli niin hidasta. Edellä käsiteltiin jo niitä lainsäädännöllisiä tekijöitä, jotka hidastivat pitäjänkoululaitoksen leviämistä Suomessa. Mutta vaikka lainsäädäntö jätti koulujen perustamisen vapaaehtoisuuden varaan, niin ainakaan vihtiläistä papistoa ei voi syyttää aloitteellisuuden puutteesta. Olihan Vihdissä 1830-luvun lopulle tultaessa jo vuosikymmenien ajan ollut kirkkoherroja, jotka pyrkivät edistämään kansanopetusta. Sitä vastoin rahvaan penseät asenteet kyllä tulivat ilmi esimerkiksi pitäjäntuvan rakentamisen ja koulurahaston perustamisen yhteydessä. Näiden asenteiden taustalla piilivät mitä todennäköisimmin taloudelliset näkökohdat: talonpojat vastustivat kaikkia ylimääräisiä rasituksia. Seurakunnassa oli sitä paitsi muitakin henkilöitä, kuten lukkari, jotka pystyivät opettamaan lapsia ja nuoria. Kun vielä otetaan huomioon talonpoikaiseen mielenmaisemaan kuulunut epäluulo koulunkäyntiä kohtaan, niin ei ole yllättävää, että koululaitoksen perustamiseen meni aikaa.

Oli muitakin paikallisia tekijöitä, jotka saattoivat tehdä kansanopetuksen kehityksestä verkkaista Vihdissä. Naapuripitäjä Lohjalla sijaitsi vuosien 1659–1816 välisenä aikana pedagogio, jonne kaikista opinnälkäisimmät vihtiläiset lapset saatettiin lähettää. Lohjalla opiskelikin melko paljon vihtiläisten talollisten, rusthollarien ja muidenkin lapsia.⁸³ Näin ollen

⁸⁰ Halila 1949, s. 65, 159.

⁸¹ Myllyniemi 1990, s. 296.

⁸² *Åbo Tidningar*, 29.08.1840, nro 67.

⁸³ Soikkeli 1932, s. 359–360; Siiriäinen & Ylikangas 1973, s. 511–512.

kipein tarve koulutukselle oli tyydytetty. Lähteissä ei tosin missään ilmene, että tähän perusteluun olisi vedottu esimerkiksi vuonna 1797, jolloin kirkkoherra Ignatius teki ensimmäisen aloitteen koulumestarin palkkauksesta. Joka tapauksessa on mahdollista, että Lohjan pedagogion lakkauttaminen vuonna 1816 vei yhden syyn vastustukseen. Enää lapsia ei voinut lähettää naapuripitäjään kouluun, vaan opiskelupaikkaa piti etsiä kauempaa. Hanke oman koulun perustamiseksi Vihtiin saattoi näin saada pientä nostetta siipiensä alle.

Koulurahaston perustaminen pitäjänmakasiinin yhteyteen vuonna 1813 merkitsi kouluhankkeen kannalta suurta askelta eteenpäin. Korkovaroilla koulumestarin palkka voitiin maksaa ilman, että talonpojille koitui siitä ylimääräisiä maksuja, jos kohta meni vielä vuosia, ennen kuin rahaston pääoma oli kasvanut riittävän suureksi. Lisäksi pitäjänkokous oli 13.6.1819 määrännyt kahden hopearuplan sakon niille vanhemmille, jotka eivät riittävän hyvin huolehtineet lastensa lukutaidosta. Sakon maksamisen vaihtoehtona oli jalkapuussa istuminen.⁸⁴ Kun lukutaidottomuudesta seurannut rangaistus ei enää uhannut pelkästään lapsia, vaan myös vanhempia itseään, niin ajatukseen koulun perustamisesta saatettiin alkaa suhtautua myönteisemmin. Vaikka palkkauskysymyksen suhteen vallitsikin pitkään erimielisyyttä, niin seurakuntalaiset eivät enää vastustaneet koululaitoksen perustamista sinänsä, kun asia nostettiin esiin pitäjänkokouksissa ja rovastintarkastuksissa.

1830-luvulla näyttää koulujen perustaminen itse asiassa olleen hienoisessa nosteessa myös Vihdin lähiseudulla. Samoihin aikoihin puuhattiin kouluja muun muassa Nummelle ja Espooseen.⁸⁵ Kirkkonummelle, Lohjalle ja Siuntioon taas perustettiin sunnuntaikoulut.⁸⁶ Läpi Uudenmaan näyttää ilmapiiri muuttuneen aiempaa suopeammaksi kansanopetusta kohtaan. Vihdin kannalta erityisen kiinnostavaa kehitystä tapahtui Nurmijärvellä, jossa aloite koulumestarin palkkaamisesta oltiin tehty 1830-luvun alussa. Sielläkin opettaja oli määrä palkata pitäjänmakasiinista erotetun rahaston varoilla.⁸⁷ Nurmijärveläisten suunnitelma muistutti sen verran Vihdissä myöhemmin toteutunutta koululaitosta, että sopii kysyä, ottiko Hipping mallia naapuriseurakunnasta.

⁸⁴ Hipping 1845, s. 142.

⁸⁵ Jussila 1977, s. 149; Nikander 1985, s. 321.

⁸⁶ Jalkanen 1976, s. 109.

⁸⁷ Tommila 1959, s. 362. Nurmijärvellä kansanopetustyön kehittäminen oli muutenkin vireää. Suomen pyhäkoulun isäksikin tituleeratun pastori J.F. Berghin johdolla seurakuntaan organisoitiin vuonna 1832 pyhäkoululaitos. Ks. emt., s. 370.

Voidaan spekuloida, vaikuttivatko myös muuttuneet väestölliset olosuhteet koululaitoksen perustamiseen. Vihti oli 1800-luvun alusta lähtien ollut muuttotappioaluetta, mikä Seppo Myllyniemen mukaan on osoitus elinolojen heikentymisestä.⁸⁸ Vihdissä oli liikaa etenkin nuorta väkeä, mikä saattoi aiheuttaa levottomuuksia tai ainakin huolta niiden lisääntymisestä. Vuonna 1815 silloinen kirkkoherra Tuderus yritti saada koulukomissiolta rahoitusta kansanopetuksen järjestämiseen Vihdissä vetoamalla suurperheiden ja köyhien suureen määrään.⁸⁹ Vuodet 1835–1836 taas olivat katovuosia, mikä varmaankin lisäsi orpojen ja kerjäläisten määrää.⁹⁰ Kasvatussosiologian piirissä yhtenä koululaitoksen muotoutumisen selittäjistä on nähty köyhien lasten ja nuorten kontrolli ja valvonta.⁹¹ Yhtenä syynä Vihdin koululaitoksen perustamiseen siis saattoi olla pyrkimys pitää paikkakunnan kasvanut köyhälistö aisoissa.

88 Myllyniemi 1990, s. 171, 174.

89 Tiimonen 2001, s. 89–90. Soili Tiimonen tosin huomauttaa, että Tuderus saattoi liioitella Vihdin tilannetta, jotta koulukomissio olisi avannut kukkaronnyörinsä auliimmin.

90 Myllyniemi 1990, s. 171, 173–174.

91 Antikainen, Rinne & Koski 2006, s. 76–77. Tekijät kirjoittavat: ”Niin sunnuntaioulujen (*Sunday schools*) kuin valtiollisen koulutuspolitiikan suunnittelijat olivat yhtä mieltä siitä, että kasvatus pelastaa köyhät lapset sortumasta rikoksiin, siveettömään elämään ja kurittomuuteen - - . Kontrolliteoreettisesti tarkastellen kansankoulutusjärjestelmät ovatkin syntyneet ennen kaikkea yleiseen järjestykseen liittyvien ongelmien ratkaisijoiksi.”

4. Ahlsmanin koulu

4.1. Koulumestarin toimeentulo ja kiertokoulun aineelliset puitteet

24.5.1840 pidetyssä pitäjänkokouksessa Ahlsmanin palkaksi määrättiin kuusi tynnyriä rukiita vuodessa. Kuten sanottua, palkka maksettiin pitäjänmakasiinin yhteyteen perustetun koulurahaston korkotuotoista. Kiertokoulun asemapaikkana toimineelle talolle maksettiin 15 kappaa rukiita kuussa korvaukseksi, mikä nosti koululaitoksen ylläpidon kustannukset yhteensä 12 tynnyriin vuodessa. Lisäksi Ahlsman saisi yhden ruplan ja 20 kopeekkaa jokaiselta lapselta, joka kävisi koulua, poislukien köyhimmiltä lapsilta, jotka saivat avustusta koulurahastosta. Ahlsman oli näet antanut vuonna 1826 Suomen talousseuralle lupauksen, että hän ei vaatisi maksua niiltä oppilailta, jotka nauttivat köyhäinapua.⁹² Tällaisia lapsia oli matrikkelitietojen mukaan noin yhden käden sormilla laskettava määrä. Myös koulua ylläpitävän talon isäntäperheen lapset saivat käydä koulua ilmaiseksi.⁹³

Joskus vanhemmat laiminlöivät maksuvelvollisuutensa. Esimerkiksi 8.1.1845 päivätyssä kirjeessä Ahlsman nimeää neljä henkilöä, jotka ovat jättäneet maksamatta lastensa opetuksesta. Heidän tulisi löytää itsensä paikan päältä seuraavilla kinkereillä.⁹⁴ Jotkut vanhemmat epäilivät, että oppivatko heidän lapsensa koulussa yhtikäs mitään, eivätkä suostuneet siksi maksamaan koulumestarille tämän palveluksista. Eräässä kuulutuksessa Ahlsman joutui ilmoittamaan:

Joku sanoo. Minun Lapseni oli Schoulusa, eikä tullut sen paremmaksi, en minä [koulumestarille] Palkkaa maxa: mutta jos Lapsi on kangia, huolimatoin: eikä mikän neuwo auta, eikä taida mitän vaikutta ja matkaan saattaa: vaikka minä wilpittömän omantunnon jälkeen koetan, niin paljon kuin mahdollinen on. Silloin! embä suinga ole kadottanut Palkkani.⁹⁵

92 Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1840 (jäljennös), Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.

93 Koulumatrikkeli 1841, Jakob Ahlsman, Vka.

94 Kirje 8.1.1845, Jakob Ahlsman, Vka.

95 Julistus 28.6.1839, Jakob Ahlsman, Vka. Vanhempien epäily ei ollut välttämättä vailla perusteita. Vuonna 1841 Ahlsman kirjoitti matrikkeliinsa oppilas Gustaf Karhumäestä, joka oli ollut koulussa jo aiemmin vuonna 1838: ”Står alltid på samma Punct.” Anders Johan Muuriaiskula taas oli ollut koulussa vuonna 1840, mutta kaksi vuotta myöhemmin unohtanut kaiken oppimansa. Henric Barmhard Lindeman oli jo ensimmäisellä ehtoollisellaan käynyt nuori mies, joka tuli vuonna 1842 kouluun harjoitellakseen kirjoittamista. Ilmeni, että vaikka Lindeman osasi kirjoittaa ”jotakuinkin kauniilla käsialalla”, niin hän ei osannut lainkaan lukea, mitä hän itse kirjoitti. Ks. vuosien 1838, 1841 ja 1842 koulumatrikkelit, Jakob

Suomalaisten koulumestareiden tulot olivat yleisesti ottaen hyvin niukat. Joillekin maksettiin työstään vähemmän palkkaa kuin rengeille⁹⁶, mistä syystä he joutuivat hankkimaan sivutienestejä muualta. Esimerkiksi Nurmijärven koulumestari Malakias Costiander toimitti opetustyönsä ohessa pitäjänmakasiinin hoitajan virkaa.⁹⁷ Koska koulumestarit olivat yleensä kirjoitustaitoisia, päätyivät he joskus toimimaan kirjureina tai niin sanottuina nurkka-asianajajina, jotka avustivat kirjoitustaidotonta rahvasta asiakirjojen laatimisessa.⁹⁸ On olemassa todistusaineistoa siitä, että myös Ahlsman saattoi hankkia sivutienestejä tällä tavalla.

Ajalta ennen Vihtiin tuloa on peräisin Ahlsmanin laatima käsikirjoitus laskennon oppikirjasta, jonka loppuun on liitetty ohjeita erilaisten asiakirjojen laadinnasta, kuten testamentin, palvelutodistuksen ja ”Ulos-Sedelin” kaavat.⁹⁹ Vihdin ajalta taas on peräisin Ahlsmanin laatima asiakirja vaatteista, jotka on tilattu eräälle pojalle, minkä perusteella hän näyttää ainakin jonkin verran harjoittaneen kirjuritoimintaa. Mikään pakko Ahlsmanin ei kuitenkaan ollut hankkia lisätienestejä, sillä hän ei aina edes nostonut koko vuoden palkkaansa koulurahastosta.¹⁰⁰ Ahlsmanilla myös riitti rahaa kirjoihin ja sanomalehtiin, joten aivan toimeentulonsa rajoilla hän ei kaikesta päätellen elänyt.¹⁰¹ Muuten koulumestari eli hyvin vaatimattomasti, kuten Kaarle Soikkeli kertoo: ”Kun hän oli kotonaan, niin nähtiin hänen kaivolla syövän kovaa servileipäänsä, jolle hän ripotti suolaa, ja juovan kiulusta vettä – se oli hänen ruokansa, jos ei hänellä sattunut hapanta piimää olemaan kotona.” Päälystakki oli Ahlsmanilla kulunut eikä hän käyttänyt sukkia muuten kuin silloin, kun sai niitä lahjaksi. Tupakkaa hän ei polttanut eikä viinaankaan mennyt rahaa kuin jouluisin, jolloin hän raaski ostaa yhden tuopillisen.¹⁰²

Ensimmäiset kaksi vuotta Ahlsman oli Vihdissä vailla vakinaista asuntoa. Koulumestarin majapaikat käyvät ilmi tuolta ajalta peräisin olevista kuulutuksista, joista ensimmäinen on allekirjoitettu Vihdin pappilassa 9.3.1838. Muuten hän oleili siellä, missä oli milloinkin

Ahlsman, Vka.

96 Kuismin 2014a, s. 42.

97 Tommila 1959, s. 366.

98 Halila 1949, s. 149.

99 Suomen Kuvalehti 01.09.1934 no 36.

100 Koulumatrikkeli 1845, Jakob Ahlsman, Vka. Esimerkiksi vuosina 1843–1844 Ahlsman nosti antamansa tiedon mukaan vain puolet palkastaan.

101 Ollila 1945c, s. 1247.

102 Soikkeli 1917, s. 40–41.

pitämässä koulua. Kesäajat hän näyttää viettäneen lähellä kirkonkylää Niuhalassa.¹⁰³

Pitäjänskokouksessa 24.5.1840 kirkkoväärti Claes Rydman lupasi hankkia koulumestarille kortteerin, jossa tämä voisi säilyttää kirjojaan ja muuta omaisuuttaan sekä yöpyä kirkkomatkoilla.¹⁰⁴ Myöhemmin Ahlsman vuokrasi itselleen Vanhalan kylästä Tähkälän talon mailta 50 vuodeksi pienen tontin, jossa hän eleli lähinnä kesäisin, kun ei ollut kiertämässä kyliä. Tontilla sijaitsi Ahlsmanin eriskummallinen asunto Jacobsberg, josta Kaarle Soikkeli on antanut seuraavan kuvauksen:

Talon päädyssä olivat Ahlsmannin nimen alkukirjaimet J.A. puuhun veistetyt samoin kuin vuosiluku 1841. - - Avonaista rappukuistia kannatti kaksi paria pylväitä, joissa oli 12 apostolin kuvat, puusta kömpelösti veistetyt. Molemmissa etumaisissa pylväissä oli kussakin 4 niistä ja takimmaisissa 2. Rapun päädyssä oli auringon kuva, joka oli maalattu keltaiseksi ja säteet valkoiseksi. Sen harjan päässä oli jotenkin suuri puuristi. Eteisessä oli puusta tehtyjä pieniä malleja rangaistusvälineistä, kuten jalkapuusta, Vapahtajan rististä, Andreaksen rististä y. m. Huoneiden seinät olivat täynnä joko kehystettyjä tai kehystämättömiä kuvia, kirja-, y. m. Kaappeja ja nurkissa oli puisia symbolisia kuvia uskosta, toivosta ja rakkaudesta y. m. Pieni maapallo oli opetusvälineenä. Mitään uunia ei hän ollut kotiinsa laittanut, joten se oli aivan kylmä.¹⁰⁵

Koulun alkamisesta ja paikasta, jossa koulua pidettiin, ilmoitettiin jumalanpalveluksen yhteydessä saarnatuolista luetulla kuulutuksella. Esimerkiksi 15.8.1843 Ahlsman kuulutti kirkossa: ”Ordinaria: Luku: Schoulu Selkisten Gästgifvarissa aljetaan se 29 Päivä tässä sisälle:olevaisessa Elo:Kuusa. Joka tämän kautta tietäväxi tehdän Wanhemmille ja Lasten:Holhojille”.¹⁰⁶ Koulun asemapaikkoina toimivat talot, jotka kirkkoherra tai koulumestari itse katsoivat tarkoitukseen sopivimmiksi. Mitä todennäköisimmin paikoiksi valikoituivat sellaiset talot, jotka olivat riittävän tilavia suurelle lapsijoukolle. Ilmeisesti seurakuntalaisilta tiedusteltiin keväisin, ketkä olisivat halukkaita ottamaan vastaan koulun tulevana vuonna, sillä 8.1.1845 päivätyssä kirjeessä Ahlsman esittää oman ehdotuksensa koulun kierrosta ja pyytää vastaanottajaa kysymään lukukinkereillä, jos joku olisi halukas

103 Ks. kuulutukset 28.6.1839 ja 15.8.1840, Jakob Ahlsman, Vka.

104 Pitäjänskokouksen pöytäkirja 24.5.1840 (jäljennös), Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.

105 Soikkeli 1917, s. 38.

106 Kuulutus 15.8.1843, Jakob Ahlsman, Vka.

vastaanottamaan koulun. Vuoden 1843 koulumatrikkelissa on lista 18 paikasta, joissa lukukoulua oli siihen mennessä keritty pitää Vihdissä. Listasta käy ilmi, että useimmiten koulua pidettiin talonpoikien (7 kertaa) ja toiseksi eniten rusthollarien luona (6 kertaa). Kaksi kertaa koulua oli pidetty torpparin tykönä. Lisäksi koulua oli pidetty Olkkalan kartanossa, Selin kestikievarissa ja nimismies Enoch Lindforsin luona.¹⁰⁷

Koulun asemapaikaksi osoitettu talo ei aina olleet tarkoitukseen sopiva. Ensimmäinen paikka, jossa Ahlsman piti koulua Vihdissä, oli Kuorttilan kappalaisen puustelli, mutta koska talo oli ”levoton” (*ofredsamt*) ja ”mitä inhoittavin” (*allravederstyggeligaste*), jouduttiin koulu siirtämään Niuhalan Myyrin rustholliin isäntä Johan Oxeniuksen tykö.¹⁰⁸ Toisinaan isäntäväki suhtautui penseän välinpitämättömästi koulumestariin, mistä kertovat muutamat koulumatrikkeliin tehdyt merkinnät. Vuoden 1846 matrikkelissa Ahlsman kirjoittaa, että vaimoväki kutoi oppitunnin aikana sukkaa, mikä oli häiriöksi:

Minun on täytynyt Aamu Rukouxilla kesken veisamisen ruveta toruman ja
häväisemän Aika Ihmistä senkaldaisen sopimattomuden tähden. Koska sitä on tehty
Pilkasta ja ylönkatsesta minulle harmixi; ja on kuiskattu; ettei se mitän vaarallista ole,
että Schoulu Huonesa Sukkaa kutoa on sitä Kirkosakin tehty.¹⁰⁹

Vuoden 1850 tammikuussa oli määrä pitää kiertokoulua Härkälän kylän Teroisten rusthollissa. Koulun tulosta oli kuulutettu kirkossa jo kolme viikkoa aikaisemmin, mutta kouluhuoneeksi tarkoitetun rakennuksen ovet olivat lukossa. Koulumestari joutui pitämään koulua ahtaassa perheentuvassa, vaikka kuudennusmiehen välityksellä asiaa yritettiin selvittää itsensä rusthollarin kanssa. ”Siihen tulivat Juoppot, Maankulkiat j.ne. Jotka olivat suurena haittana”, Ahlsman kirjoittaa, ja jatkaa: ”Ei ole ennen mitän tapahtunut, joka ei vastata tapahtu, niin se on myös täsäkin Asiasa: Senkaldaista Schoulu:huonetta en minä enä [toista] kerta itselleni toivoita: sillä se tulee ikäväxi sekä Opettajalle että Lapsille olla senkaldaisesa Tilasa.”¹¹⁰ Kerran erään talon isäntäväki oli Ahlsmania kohtaan niin häijy, että hänen oli pyydyttävä kirkkoherraa siirtämään koulun toiseen taloon.¹¹¹ Herää kysymys, miksi

¹⁰⁷ Koulumatrikkeli 1843, Jakob Ahlsman, Vka.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Koulumatrikkeli 1846, Jakob Ahlsman, Vka.

¹¹⁰ Koulumatrikkeli 1850, Jakob Ahlsman, Vka.

¹¹¹ Vuoden 1856 koulumatrikkelissa kerrotaan mainitusta tapauksesta: ”En taida mainitsematta jättä sitä Pilkkaa ja ylönkatsetta kuin minulle tapahtui tänä Schoulu Wuonna. Nimittäin! Härkälän Kyläsä ja Paakan Rusthällisa otti Rusthällerska H.L.Schugsterska Schoulun vastan, mutta ei hän ottanut minua vastan niinkuin Schoulumestarita: waan niinkuin yhden Koiran! Sillä ehdolla ettei hän andanut Schoulu-Huonetta waikka

koulumestaria tylysti kohdelleet talot ylipäättään ottivat koulun vastaan. Kenties he vain tahtoivat saada mahdollisimman vähillä uhrauksilla itselleen ruiskapat, jotka seurakunta maksoi koulun ylläpidosta.

4.2. Koulun kierto ja erilaiset koulumuodot

Ahlsman piti Vihdin seurakunnassa useita eri tyyppisiä kouluja. Tärkein niistä oli niin sanottu lukukoulu (*Luku Schoulu*, *Ordinarie Scholan*), jota pidettiin yhdessä kylässä kolme kuukautta kerrallaan. Kuten nimestä voi päätellä, siellä opiskeltiin sisältä lukemisen alkeita eli aakkosia ja tavausta. Vuosittain lukukoulua järjestettiin kolmen jakson tai lukukauden (*Termin*) verran elo- tai syyskuusta toukokuuhun ulottuvalla ajalla, jolloin lapsia ei tarvittu maataloustöissä.¹¹² Vuosien ajan koulua pidettiin vain emäseurakunnassa, joskin myös pyhäjärveläisiä lapsia osallistui silloin tällöin opetukseen. Vuodesta 1856 lähtien koulu alkoi kiertää Pyhäjärvelläkin.¹¹³ Matrikkelitietojen mukaan lukukoulun oppilasmäärä vaihteli muutamasta kymmenestä muutamaaan yksittäiseen lapseen. Esimerkiksi vuonna 1850 opetukseen osallistui Härkälässä 19 ja Moksissa 6 oppilasta.¹¹⁴

Samassa paikassa, jossa arkisin pidettiin lukukoulua, pidettiin myös sunnuntaikoulua (*Sunnuntai Schoulu*, *Sunnuntai Ehto:Schoulu*, *Söndags Scholan*). Reino Ollila arvelee, että

hänellä oli kaunis Sali: vaan annoin yhden ahtaan Camarin, johon ei Lapset mahtunet: Sentähden täydyi minun otta turvani Perhen-Tupaani, jonga hän myös annoin, ja lupais itse asua Kyökiä: Mutta kohta ensimmäisesstä Päivästä kuin Perhen-Tuvasa rupeisin luettaman, teki hän kaikkinaista koirutta, kurjutta ja häpemättömyyttä, erinomattain Rukousten ajalle. Emändä, Tytär ja Poika olivat kaikki yhdistänet itsensä yhdenkaldaisen Pilkan-Hengen. Lupailivat het minun murhatakin. En minä niitä kirjoita, mitä Camarisa kahden kesken minua häväistin, vaan niitä kuin Lasten edessä minun Wirkaani halvennettiin, josa sivusa myös Lapset tulivat yllytetyksi kaikinainen Pahuteen. En taida kirjoittaa niinkuin pitäis. Mutta sen minä vaan sanon! Waikka minä 16 Wuoden vanhasta rupeisin Lasten-Opetus Wirkan ja nyt täytän jo pian 59 vuotta, niin en minä ikänänsä senkaldaista Schoulu-Huonetta ole saanut kuin Schugstärin Tupa oli: Warjelkon Jumalani minun ja yhdengän muun Schoulumestarin senkaldaista Schouluhuonetta saavan. Minun omasta Personaastani en minä huoli, häväistäkön ja pilkattakon niin paljon kuin tahdotan, en minä parembata ansaitsekan, mutta koska Jumalan ja Wapahtajan Nimi häväistän, niinkuin Schugstärin Tuvasa tapahtui, se minun sydämelleni kipiää tekee. 6 Wiikkoa kärsin minä tätä Koirutta ja kurjutta, jota en enä voinut kärsiä: vaan kirjoitin Herr. Kirkkoherran Herr. G.Dahlbergin tygön, joka myös tuli meitä pelastaman ja muutti toisen Rusthällin, josa sitte Levosa, Rauhasa ja Hiljaisudesa sain toimittaa Wirkaani. Kirjoitettu Raskalla Kädellä ja Sydämen Kylllydestä. Härköilästä se 6 Helmi Kuusa 1857.” Koulumatrikkeli 1856, Jakob Ahlsman, Vka.

¹¹² Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.” *Sanomia Turusta*, 17.07, no 29.

¹¹³ Koulumatrikkeli 1856, Jakob Ahlsman, Vka. Kirkonkokouksen pöytäkirja 28.12.1856, Kirkonkokousten pöytäkirjat 1796–1859, Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat Pyhäjärven seurakunnan (Uudenmaan lääni) arkisto, KA digiarkisto, sivu 304.

¹¹⁴ Koulumatrikkeli 1850, Jakob Ahlsman, Vka. On tosin huomioitava, että Ahlsman laski summaan vain ne lapset, jotka suorittivat koulun loppuun ja jotka olivat ensikertalaisia. Todellisuudessa oppilasmäärät olivat siis rahtusen verran suurempia kuin mitä matrikkelin tilastossa annetaan ymmärtää.

Ahlsman aloitti sunnuntaikoulun pitämisen Nurmijärveltä saadun esimerkin mukaisesti.¹¹⁵ Sunnuntaikoulussa ”luetaan ja läpikysellään sen päivän Ewangeliumi ja Epistoila niin myös joku Pääkappale katekismuksesta.”¹¹⁶ Samoissa tilaisuuksissa myös opiskeltiin lukemaan latinalaisia aakkosia ja kirjoituskirjaimia. Kuulutusteksteistä ilmenee, että sunnuntaikoulun tarkoituksena oli toimia eräänlaisena rippikouluun valmistavana opetuksena. Esimerkiksi eräässä julistuksessa vuodelta 1839 sanotaan:

Tänäpä nä jälken puolenpäivän on tilaisuus, että andaa itsensä sisällekirjoitta Sunnuntai Schoulun, jos joku sitä halaja; mutta pitä ne jo edelläpäin taitaman lukia, että he ainoastansa taidaisivat tulla ymmärtämän wastauxia niidein Kysymysten päälle, jotka ovat heille hyödylliset Rippi:Schoulusa.¹¹⁷

On mahdollista, että yhtenä sunnuntaikoulun funktioista oli myös valvoa, että joutilaat lapset eivät herättäisi pyhäpäivinä pahennusta sopimattomalla käytöksellä, sillä eräässä kuulutuksessa lukee: ”Sunnuntai Schoulua ei laiminlyödä alaikäisten kanssa, jotka ei vielä käy Herran Ehtolliselle; sillä se estää monda turhuden Ajan:Kulua Nuorukaisilda.”¹¹⁸ Oppilasmäärät sunnuntaikoulussa olivat tyypillisesti huomattavasti suuremmat kuin lukukoulussa. Esimerkiksi kun vuonna 1849 Siippoon lukukoulussa oli 16 lasta, niin kävi sunnuntaikoulua 41 lasta.¹¹⁹

Kesäisin, kun lukukoulua ei pidetty, vieraili Ahlsman sunnuntaisin ja arkipyhinä eri kyläkunnissa. Näistä tilaisuuksista Ahlsman käytti nimeä sunnuntaikatselamus tai juhla koulu (*Söndags Visitation, Högtids Visitation, Juhla Schoulu*) Paikka vaihtui viikosta toiseen. Ilmeisesti näiden tilaisuuksien tarkoituksena oli pitää kirjaa lasten lukutaidon tasosta ja edistymisestä sekä pitää lasten lukutaitoa yllä. Sunnuntai- ja pyhävierailujen osanottajamäärät saattoivat matrikkelitietojen perusteella olla varsin suuria, useita kymmeniä lapsia. Esimerkiksi Vihtijärvellä 30.6.1848 opetukseen osallistui jopa 88 lasta.¹²⁰

Vihdin seurakunnassa koulumestarille oli muiden opetusvastuiden ohella säilytetty myös

115 Ollila 1945b, s. 1221.

116 Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.” *Sanomia Turusta*, 17.07, no 29.

117 Päiväämätön kuulutus 1839, Jakob Ahlsman, Vka.

118 Kuulutus 13.3.1846, Jakob Ahlsman, Vka. Kasvatussosiologiassa koulutuksella on nähty olevan ns. varastointifunktio ts. ”varastoimalla” nuoriso kouluun on pyritty estämään nuoria ajautumasta pahantekoon silloin, kun aikuiset eivät ole valvomassa. Ks. Antikainen, Rinne & Koski 2006, s. 156. sekä viite 86.

119 Koulumatrikkeli 1849, Jakob Ahlsman, Vka.

120 Koulumatrikkeli 1848, Jakob Ahlsman, Vka.

lukkarinkoulu, josta Ahlsman käytti kirjoituksissaan nimitystä kirkkokoulu (*Kirkko Schoulu, Kyrko Scholan*). Kirkkokoulua pidettiin kesäisin kuuden viikon ajan rippikoulun yhteydessä. Sinne joutuivat ne lapset, jotka eivät rippikouluun mennessä olleet oppineet kunnolla lukemaan. Sillä välin kun pappi opetti muita kirkkosalissa, olivat nämä ”laiskanlukijat” Ahlsmanin kanssa sakastissa opettelemassa tavaamista ja sisälukua.¹²¹

Laiskanlukijat jaettiin kahteen ryhmään. Ensimmäisen ryhmän muodostivat ne, jotka viettivät koulumestarin opissa koko päivän. ”Niistä on suurempi harmi opettajille, sillä muutamat heistä, kuin he tänä vuonna jotain oppivat, niin he tulevana vuonna jo taas owat unhottaneet; niin muodoin saawat he monta vuotta olla siellä”, Ahlsman kertoo.¹²² Eräskin näistä oppilaista oli ollut kirkkokoulussa 11 vuotta. Toisen ryhmän muodostivat oppilaat, jotka olivat koulumestarin kanssa aamu- ja iltaisin. ”Niistä on suloisempi ja ihanaisempi toiwo, että he pian lasketaan edes. Heidän kanssansa on hauska olla ja suloisemmilla sanoilla heitä puhutella”, Ahlsman toteaa.¹²³ Oppilaita kirkkokoulussa oli useita kymmeniä vuosittain. Esimerkiksi vuonna 1852 kokopäiväisiä oli 18 ja aamu- ja iltaoppilaita 44.¹²⁴ Ahlsman selvästi piti kirkkokoulua ikävänä rasituksena, sillä hän kirjoittaa:

Kuin minä menin Wihtiin, olisin minä mielelläni opettanut pikkulapsia, joiden ystäväksi Jumala minun luonut on. Ja olisin ne laiskat lukiat jättänyt kirkonpalwelijoille. Vuonna 1838 en minä huolinut heistä, mutta 1839 sanoi herra Prowasti: ”Sinun pitää ottaman ne,” josta ajasta asti minä olen ne pitänyt. - - Älköön yksikään sitä pahaksuko, että senkaltaisten kanssa suuttuu, jotka ei tunne puustawia, mutta owat pitempiä kuin opettaja.¹²⁵

Vuonna 1861 Ahlsman joutui kirkkoneuvoston eteen nuhdeltavaksi ja hänet jopa uhattiin erottaa virastaan, koska hän oli esimiestensä käskyistä huolimatta kieltäytynyt opettamasta laiskanlukijoita.¹²⁶

Ensimmäisinä Vihdin vuosinaan Ahlsman yritti löytää kesäaikoina itselleen oppilaita myös

121 Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.” *Sanomia Turusta*, 17.07, no 29.

122 Ibid.

123 Ibid.

124 Ibid.

125 Ibid.

126 Kirkkoneuvoston pöytäkirja 30.6.1861, Kinkeripäiväkirjat 1921–1931, Kinkerivuoroluettelot, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 14.

arkipäiville, sillä sunnuntai- ja juhla-kouluja pidettiin vain pyhinä. Vuosina 1839, 1840 ja 1841 hän kuulutti Vihdin kirkossa saadakseen ”suwikoulun”, mutta hänelle vastattiin, että lapset eivät kerkeä kouluun ennen kuin vasta syksyllä, jolloin maatalouden sesonki oli mennyt ohitse. Koulumestarin onneksi hänellä oli edelleen siteitä Turun seudulle, jossa hänen palveluksilleen riitti kysyntää kesäisin. Vuonna 1843 rovasti lopulta antoi Ahlsmanille luvan lähteä Vihdistä muualle opettamaan, kunhan kirkkokoulun laiskanlukijoista oltiin päästy. Siitä lähtien hänellä oli tapana palata kesäisin vanhalle kotiseudulleen Varsinais-Suomeen pitämään koulua.¹²⁷ Esimerkiksi vuonna 1844 hän piti koulua Karinaisissa Mäenpään kylän Värin rusthollissa, jossa hänellä oli 38 oppilasta.¹²⁸ Joskus Ahlsman tiedotti sanomalehden välityksellä tulostaan seurakuntaan. Esimerkiksi heinäkuussa 1856 Ahlsman ilmoitti *Sanomia Turusta*-lehdessä julkaistun kirjoituksensa päätteeksi:

Tämän kautta minä teen tietäväksi, että minä korkeain esimiesten luwalla nyt pidän suwikoulua tämän suwen Pöytyän pitäjässä. Siihen asti kuin minä tulevaisessa Lokakuussa taas terwetän Wihdin pitäjätä, jos Jumala minulle armo-päiwiä suopi! Herra anna minulle lapsia, muutoin minä kuolen!!!¹²⁹

4.3. Koulupäivän kulku ja opetusmenetelmät

Vihdin seurakunnassa koulumestarin vastuulla oli opettaa lapsia lukemaan sisältä. Ulkoluku eli kristinopin pääkappaleiden opettaminen jätettiin pääasiassa vanhempien omalle vastuulle, joskin Ahlsman näyttää ainakin kerran kuulustelleen Isä meidän-rukousta.¹³⁰ Koulupäivien kulusta ja Ahlsmanin käyttämistä opetusmenetelmistä on olemassa joitain muistitietoon perustuvia kuvauksia. Kaarle Soikkelin mukaan koulupäivä Jacobsbergissä alkoi, kun koulumestari kutsui aamulla lapset paikalle soittamalla kahta suurta porokelloa, joiden kirkkatus kaikui ympäri kylän. Sitten Ahlsman asetti numerotaululle laulettavan virren numerot ja kuulusteli niitä oppilailta. Kun lapset olivat löytäneet virren virsikirjasta, Ahlsman kysyi: ”Kuinka kuuluu ensimmäinen kadenssi?” Virren säkeet siis luettiin ensin ja vasta sitten ne laulettiin. Ahlsmanin kerrotaan laulaessaan väänneen suutaan omituisesti, mikä huvitti

127 Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.” *Sanomia Turusta*, 17.07, no 29.

128 Koulumatrikkeli 1844, Jakob Ahlsman, Vka.

129 Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.” *Sanomia Turusta*, 17.07, no 29.

130 Rovastintarkastuksen pöytäkirja 1844, Rovastintarkastusten pöytäkirjat 1836–1891, Rovastintarkastusten pöytäkirjat, PSRKA, digiarkisto, sivu 67. Yksittäinen maininta Isä meidän-rukouksen kuulustelusta on vuoden 1845 koulumatrikkelista: ”Isä Meidän ei hän taitanut ulkoa, se oli todistus hänen huolimattomuutensa, kuinga vähän hän kuudeli perän, vaikka hän kuuli sen sekä Aamuna että Ehtona luettuan, josta hän usein Rangaistusta saipi.” Koulumatrikkeli 1845, Jakob Ahlsman, Vka.

lapsia.¹³¹ Virren jälkeen Ahlsman piti hengellisen puheen ja luki rukoukset, minkä jälkeen aloitettiin varsinainen opetus. Kaarlo Ranta on kuvannut keräämänsä muistitiedon pohjalta Ahlsmanin opetusmenetelmää seuraavasti:

Opetus oli siihen aikaan omalaatuista. Opettajalla oli kädessään aapiskirja sekä ns. fyöräystikku. Tällä tikulla hän osoitti kirjaimia oppilaiden edessä ja kysyi: ”Mikä puukstavi toi on?” Oppilaat, mikäli kirjaimen tunsivat, huusivat kaikki yhteen ääneen sen nimen. Luonnollisesti opettajan alussa täytyi sanella kirjainten nimet oppilailleen, ennen kuin nämä oppivat niitä tuntemaan. Tällaista kirjainten opettelemista oli aluksi päivät umpeen. Mitään välitunteja ei tässä koulussa pidetty ruoka-aikaa ehkä lukuunottamatta.

Kun vanhan ajan vihtiläisille oli d-äänne outo (he käyttivät sen asemesta r:ää), niin tavaus oli joskus hassunkurista. Isä meidän tavattiin esim. näin: ”Ii sano ii – ässä ää sää – iisää – ämmä ee ii mei tee ää ännä tän – meirän.” Tavatessa ”dee” sanottiin ”teeksi”, mutta yhteen lausuttaessa ”ärräksi”, siis ”meirän” eikä ”meitän”¹³²

Ahlsman näyttää vaihdelleen opetusmenetelmiänsä tarpeen mukaan. Kansanopetuksen historiaa Pyhäjärvellä käsittelevässä artikkelissaan O. Helenius antaa Ahlsmanin opetuksesta Anttilan rusthollissa seuraavan kuvauksen:

Tuvan keskellä lattiaa oli suuri pöytä, ja sen ympärillä olevilla penkeillä istuivat oppilaat, nuoremmat harjoitellen tavausta ja yhteenlukua, vanhemmat sen lisäksi vähän kirjoitusta. Kaikilla oppilailla oli puusta veistetty ”lukupulkka”, jolla seurattiin omaa ja toisten lukemista. Milloin opetustyö suuren oppilasjoukon keskellä kävi Ahlsmanille itselleen ylivoimaiseksi, turvautui hän toisinaan vuoro-opetus eli n.k. Bell lancastermetodiin, jonka mukaan vanhemmat ja kehittyneemmät oppilaat saivat auttaa nuorempia ja heikompia opettaessa. Niinpä eräs hänen oppilaistaan kertoi, että koulun seinällä oli taulu, johon oli maalattu suuria kirjaimia. Taulun viereen asetettiin lukutaitoinen oppilas opettajaksi ja hänen eteensä toinen oppilas. Pienelle opettajalle antoi Ahlsman käteen noin metrin pituisen ”ohjauspännän”, jolla opettaja osoitti taululla olevia kirjaimia ja kysyi oppilaaltaan: ”Mikäs toi on?”¹³³

131 Soikkeli 1917, s. 38–39.

132 Kuusela & Vilppula 1981, s. 147–148.

133 Helenius 1933, s. 3. Kuten katkelmasta käy ilmi, sovelsi opetusmenetelmää, johon hän oli aikoinaan perehtynyt Turussa talousseuran vieraana.

Opetusta jatkettiin ruokataukoon asti, jonka koulumestari julisti alkaneeksi sanoilla ”pääsette kotja kakku hakema”. Koulupäivä, joka saattoi kestää jopa kuuteen asti illalla, päätettiin loppuvirrellä ja -rukouksella.¹³⁴ Yöksi oppilaat palasivat koteihinsa, pois lukien kauempaa tulleet lapset, jotka saattoivat yöpyä joko lähellä asuvien sukulaistensa luona tai Ahlsmanin itsensä kanssa koulun asemapaikalla.¹³⁵

Edistyneimmät oppilaat saattoivat Ahlsmanin ohjauksessa edetä lukemisen alkeita korkeampiinkin opintoihin. Esimerkiksi 2.7.1846 kirkossa kuulutettiin:

Tänä Wuonna alan minä yhden Suwi Schoulun täsä Kirkko:Kulmalla Suxelan Kyläsä. Johon Schoulun en minä ota muita Lapsia, waan niitä jotka taitavat joldisestikin selwästi sisäldä lusia Kirjaa. Sillä tarkoituxella,

1:o Että harjoitta heitä Kirjoittaman, jotka sitä halajavat, olis he sitte Ruotsalaisia eli Suomalaisia, Molembia Lajia otetan.

2:o Jos joku Suomalainen halaja ruveta ymmärtämän Ruotsin Lukemista eli niinkuin sitä Suomexi käändämän, taikka Ruotsalainen Suomea.

3:o Joka tahtoo Suomea kirjoitta ja Räknätä, eli joka tahtoo Ruotsin kielin sitä harjoitta. Se seisoo kungin omasa valitsemisesa.¹³⁶

Kaarle Soikkelin mukaan Ahlsman opetti laskennossa neljä laskutapaa kokonaisilla luvuilla. Kirjoittamista harjoiteltiin kivitalulle.¹³⁷ Myös maantiedon opetuksesta on viitteitä. Ahlsman oli laatinut vuonna 1830 suomennoksen ruotsalaisen Daniel Djurbergin maantiedon oppikirjasta *Geografie eli Tietoja Alkavaisille* ja eräässä kirjeessä vuodelta 1858 hän puhuu ”Chartan”, ”Maan=Pallon” ja ”Geografin” näyttämisestä lapsille.¹³⁸ Useimmilla lapsilla ei liene ollut kykyä saatikka kiinnostusta osallistua lukemisen alkeita korkeampaan opetukseen. Esimerkiksi yllämainittuun suvikouluun Sukselassa tuli vain yksi oppilas, eikä matriikkelista

¹³⁴ Soikkeli 1917, s. 38–39.

¹³⁵ Ks. koulumatrikkeli 1845 sekä Yhteinen Muistutus 15.2.1840, Jakob Ahlsman, Vka.

¹³⁶ Kuulutus 2.7.1846, Jakob Ahlsman, Vka.

¹³⁷ Soikkeli 1917, s. 38.

¹³⁸ ”Selitys Kirjoituxeni johdosta se 27 päivä Loka Kuusa”, Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.

selviä, mitä aineita hän opiskeli.¹³⁹ Muinakin vuosina vastaavanlaisiin kouluihin tuli yleensä vain yhden käden sormilla laskettava määrä oppilaita. Kenties oppilaiksi hakeutui nuoria, jotka haaveilivat sosiaalisesta noususta. Kaupunkiin kouluun tai käsityöläisen oppiin lähtemisen edellytyksenä saattoi nimittäin olla kirjoitustaito tai ruotsinkielisen katekismuksen pänttääminen.¹⁴⁰ Jotkut opettelivat kirjoittamaan voidakseen pitää yhteyttä kaukana eläviin tuttuihin, jotkut taas pystyäkseen laatimaan asiakirjoja joko omiin tarpeisiin tai maksua vastaan muille. Varsinkin suomenkielisille henkilöille kirjoitustaidolla oli kuitenkin varsin vähän käyttöä, sillä ennen vuoden 1863 kieliasetusta suurin osa asiakirjoista piti laatia ruotsiksi. Lisäksi kirjoitustaitoon suhtauduttiin rahvaan parissa epäluuloisesti, koska sen katsottiin kuuluvan ”herroille” eikä rahvaalle, jonka säädynmukaiseen elämään kuului ennen kaikkea ruumiillisen työn tekeminen. Jotkut entisajan lapset jopa joutuivat harjoittelemaan kirjoittamista salaa vanhemmiltaan. Ikätoveritkin saattoivat suhtautua penseästi nuoreen, joka jäi sisälle harjoittelemaan aakkosten raapustamista kun muut lähtivät ulos tanssimaan tai juopottelemaan.¹⁴¹

Marjatta Rahikaisen mukaan lukutaidon oppiminen oli monille vaikea ja vastenmielinenkin tehtävä. ”Kirkon vaatiman lukutaidon hankkiminen vaikuttaisi olleen maalaislapsille yleensä todellinen koettelemus. Siitä selvittiin harvoin ilman vitsaa, niin vastenmielistä koukeroisten fraktuurakirjainten opettelu ja katekismuksen ulkoa tankkaaminen lapsille olivat”, Rahikainen on todennut.¹⁴² Ahlsmanin ymmärsi, että pitkät ja yksitoikkoiset oppitunnit vaativat vastapainokseen leikkiä ja naurua. Koulumestari kertoo: ”Koska lapset koetellaan erittäin juuri lukemisessa, se tapahtuu naurawaisella suulla ja sopiwaisilla huwitus-puheilla, että lapset mieluisesti lukewat. Laiskat saawat ja tarwitsewat toria, jotka toran haawat jällensä suloisilla waroitus-sanoilla woidellaan.”¹⁴³ Kaarle Soikkeli kertoo, että Ahlsmanilla oli kotonaan Jacobsbergissä kokoelma leikkikaluja, joilla hän toisinaan viihdytti lapsia. Joskus hän saattoi laskea kamaristaan tykinkuulan tai suuren hyrrän pyörimään pitkin luokkahuoneen lattiaa. Koulumestarilla oli myös nukkekokoelma, jonka nukeista suurinta säilytettiin lasikaapissa. Tätä Keukleuka-nimistä nukkea poikamies Ahlsman kutsui leikillään puolisokseen.¹⁴⁴ Toisaalta vitsaakaan ei Ahlsmanin koulussa säästelty. Tuolloin vallinneen

139 Koulumatrikkeli 1846, Jakob Ahlsman, Vka.

140 Kuuliala 1943, s. 8.

141 Stark 2008, s. 56–57; 58–59.

142 Rahikainen 2010, s. 331.

143 Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.” *Sanomia Turusta*, 15.07.1856, no 29.

144 Soikkeli 1917, s. 39.

käsityksen mukaan kasvattaminen ja ruumiillinen kurittaminen olivat läheisessä yhteydessä toisiinsa.¹⁴⁵ Kaarlo Ranta kertoo:

Jos oppilas osoitti laiskuuden tai huolimattomuuden merkkejä tai elleivät hänen opintonsa menneet opettajan suunnitelmien mukaan, sai hän armotta maistaa opettajan suolavedessä liotettuja vitsoja, joita hänellä oli aina varastossa. Myöskin nälkärangaistusta [Ahlsman] käytti. Oppilaiden eväät olivat opettajan takana, ja jos joku oppilas ei ruoka-aikaan mennessä ollut oppinut hänelle määrättyä oppimäärää, ei hänelle annettu eväitä ennen kuin oli selvinnyt tehtävästään.¹⁴⁶

Myös koulumatrikkeli sisältää muutamia mainintoja ruumiillisesta kurituksesta.¹⁴⁷ Kaarle Soikkelin mukaan vanhemmat jopa pelottelivat lapsiaan Ahlsmanilla, jos nämä eivät tahtoneet oppia lukemaan, mikä kuulemma tepsii.¹⁴⁸ Hirmuisen kurinpitäjän maineella oli kääntöpuolensakin. Vuoden 1843 matrikkelissa on lista lapsista, jotka aina koulumestarin nähdessään pakenivat metsään ”kuin sudet” (*såsom Wargar*).¹⁴⁹ Kaikki vanhemmatkaan eivät hyväksyneet Ahlsmanin kovaa ruumiillista kurinpitoa. Vuoden 1840 koulumatrikkelissa kerrotaan eräistä vanhemmista, jotka olivat kehottaneet omaa poikaansa olemaan tottelematta koulumestaria, jos tämä kuritti.¹⁵⁰

Oppimistuloksia Ahlsmanin koulussa voidaan tutkia koulumatrikkelin sisältämien tietojen avulla. Koulumestari sijoitti matrikkeliin oppilaan nimen viereen sivun oikeaan laitaan ”kolumnin”, jossa oli kaksi saraketta oppilaiden taitotason merkitsemistä varten. Ensimmäiseen sarakkeeseen merkittiin tavaus (*Stafning*) ja toiseen sarakkeeseen lukeminen (*Läsning*, viittaa sisälukuun). Taitotasoa koskevat merkinnät muistuttavat pappien rippikirjaan ja rippikoulun oppilasluetteloon tekemiä merkintöjä, joten oletan niiden olevan merkitykseltään samoja– toimittihan Ahlsman jäljennöksen matrikkelista esimiehilleen.¹⁵¹

145 Häggman 2007, s. 223.

146 Kuusela & Vilppula 1981, s. 147.

147 Esimerkiksi vuoden 1844 koulumatrikkelissa Ahlsman kertoo pojasta, jolle ”Koivuniemen herra on paras koulumestari.” (*”Björkqvist är för honom den bästa Scholmestaren.”*) Koulumatrikkeli 1844, Jakob Ahlsman, Vka.

148 Soikkeli 1917, s. 39.

149 Koulumatrikkeli 1843, Jakob Ahlsman, Vka.

150 Koulumatrikkeli 1840, Jakob Ahlsman, Vka. Ahlsman kirjoittaa: *”Sonen Johan, Fredrich, Lindström från Ollila By. Uppäggad af hans egna Föräldrarna til olydighet emot mig, ty de hade sagt till honom (såsom mången berättar derom) Du skal icke lyda honom, om han börar aga dig, så ta emot.”*

151 Toisaalta Vuokko Melin on todennut, että myös rippikirjojen merkkikäytäntö oli epäjohdonmukainen, koska se vaihteli seurakunnasta toiseen. Ks. Melin 1989, s. 45.

Kokonainen ruksi (”x”) merkitsi täyttä taitoa. Tätä heikommasta taidosta käytettiin erilaisia merkintöjä, kuten pientä y-kirjainta muistuttava vaillinainen ruksi, kenoviiva tai erinäinen määrä pisteitä (esimerkiksi ”: :”). Myös erilaisia kenoviivan ja pisteiden yhdistelmiä käytetään.

Joillekin oppilaille Ahlsman merkitsi matrikkeliin lisärukseja, joiden merkitys on tulkinnanvarainen. Esimerkiksi vuoden 1850 matrikkelissa selkiläiselle oppilaalle Carl Johan Freseniukselle on merkitty tuplaruksit (”xx”) tavaamiseen ja lukemiseen sekä ylimääräinen ruksi kolumnin vasemmalle puolelle. Otaksun, että tällaiset merkinnät ovat osoitus tavallista edistyneemmistä taidoista. Vuoden 1862 matrikkeliin Ahlsman on erikseen kirjoittanut kehuakseen oppilas Eva Sophia Rehniä hyvistä taidoista ja kyseisen tytön kohdalle matrikkeliin on merkitty ylimääräinen ruksi kolumnin ulkopuolelle.¹⁵² Toisaalta vuoden 1841 matrikkelin selityksissä Ahlsman kertoo, että kolumnin ulkopuolelle merkitty tuplaruksi tarkoittaa oppilasta, joka on aiemmin ollut lukukoulussa ja sittemmin käynyt sunnuntaikoulua.¹⁵³ Tämä ei kuitenkaan voi päteä Rehniin, sillä hän oli oppilaana juuri lukukoulussa.

Aiemmin suomalaisessa historiankirjoituksessa otaksuttiin, että enemmistö suomalaisista oli lukutaitoisia jo kirkollisen kansanopetuksen aikakaudella ennen modernia koululaitosta.¹⁵⁴ Ahlsmanin korosti mielellään, kuinka hänen työnsä oli kantanut hedelmää. ”[J]o lähes 40 vuotta tulee kuluneeksi, kuin minä ensin eteeni otin Lasten-opetusta, ja sillä ajalla minun Työni ei ole ollut turha Herrassa: waan minun Oppini on wuotanut niinkuin öljy”, hän kertoi *Kristillisiä sanomia*-lehdessä vuonna 1853.¹⁵⁵ Myös silmäys koulumatrikkelin merkintöihin näyttää osoittavan, että useimmat lapset oppivat sekä tavaamaan että lukemaan sisältä Ahlsmanin koulussa. Vaikutelma kuitenkin johtaa todennäköisesti harhaan. Vaikka useimmilla oppilailla oli merkintä lukutaidosta, niin lukutaidon käsite ymmärrettiin tuolloin hyvin eri tavalla kuin nykypäivänä. Lukutaitoiseksi laskettiin henkilö, joka osasi tyydyttävästi ladella katekismuksen opinkappaleet kinkereillä kuulustelua pitäneelle papille. Kuten Kai Häggman kirjoittaa, ”[t]ekstin sisällyksestä tai merkityksestä suurimmalla osalla näistä

¹⁵² Koulumatrikkeli 1862, Koulun oppilasluettelo (1859–1871), Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA.

¹⁵³ Koulumatrikkeli 1841: ”xx [xx] Förut varit uti Ordinarie och bivistat sig igen i Söndags Scholan.” Koulumatrikkeli 1841, Jakob Ahlsman, Vka.

¹⁵⁴ Häggman 2007, s. 220.

¹⁵⁵ Kristillisiä sanomia 14.10.1853, no 41.

”lukutaitoisista” ei ollut aavistustakaan.”Aikalaistodistaja J.V. Snellman pani merkille, että Itä-Suomessa edes kirjoitustaitoiset talonpojat eivät välttämättä kyenneet lukemaan sanomalehteä.¹⁵⁶

Ilmiön havainnollistamiseksi tutkimuksessa on tehty erottelu vanhan ja uuden lukemisen tavan välille. Vanhassa lukutavassa kirjoja luettiin lähinnä uskonnonharjoituksen yhteydessä ääneen. Samoja tekstikohtia luettiin kerta toisensa jälkeen niin, että ne sanat uurtuivat lukijan ja kuulijoiden mieliin, minkä ansiosta he pystyivät tarvittaessa toistamaan pitkiäkin katkelmia tekstiä ulkomuistista. Uusi lukemisen tapa puolestaan merkitsi aktiivista ja ymmärtävää lukemista. Kai Häggmanin sanoin ”[m]odernissa ja ekstensiivisessä lukutavassa lukija - - odotti uusia ajatuksia, juonenkäänteitä tai tietoja.” 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa tämä uusi lukemisen tapa alkoi sanomalehtien ja romaanikirjallisuuden yleistyttyä levitä oppineista piireistä laajempiin kansanosiin, mutta rahvaan parissa siirtymä vanhasta uuteen lukutapaan alkoi Häggmanin mukaan vasta 1800-luvun loppupuolella.¹⁵⁷ Ahlsmanin näyttää tiedostaneen, kuinka kaukana rahvaan omaksuma lukutaito oli aktiivisesta ja ymmärtävästä lukutaidosta. Vuonna 1870 hän nimittäin kirjoitti koulumatrikkeliin: ”Muutamat - - ovat niin täydelliset Lukemisesa, että he kerskawat. Ei minulda mitän puutu. Mutta jos kysytään: ymmärrätkös, Mitäs luet, niin ovat he peräti Tyhmät.”¹⁵⁸

4.4. Koulunpidon haasteita

Yhtenä kiertokoulun alituisena haasteena Vihdissä oli tavoittaa kaikki opetusta tarvitsevat oppilaat. Esimerkiksi sijaiskirkkoherra Gustav Dahlbergin tekemän laskelman mukaan vuosien 1838–1845 välisenä aikana seurakunnassa oli 775 kouluikäistä lasta, joista 508 osallistui Ahlsmanin opetukseen.¹⁵⁹ Arviolta noin kolmasosa lapsista jäi siis kiertokoulun opetuksen tavoittamattomiin. On toki mahdollista, että osa lapsista oppi lukemisen alkeet joko kotona tai yksityisopettajan luona, mutta heidän lukumääränsä lienee ollut vähäinen. Vuoden 1844 rovastintarkastuksen pöytäkirjassa kerrotaan tuolloin muutaman vuoden ajan toimineista

¹⁵⁶ Häggman 2007, s. 214.

¹⁵⁷ Ibid, s. 218–219.

¹⁵⁸ Koulumatrikkeli 1870, Koulun oppilasluettelo (1859–1871), Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA.

¹⁵⁹ Gustav Dahlberg 12.10.1858, pitäjänkokouksen pöytäkirjan jäljennökseen liitetty kommentti, Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.

yksityisistä lastenkouluista, joita mamsellit Maria Charlotta Fougst ja Hedvig Chrogius pitivät. Näissä kouluissa opetettiin lukemisen ja kristinopin alkeiden ohella myös käsityötaitoja tytöille.¹⁶⁰ Myöhemmissä lähteissä näistä kouluista ei ole mainintaa, joten niiden toiminta lienee lakannut. Vihtiläinen emäntä Erika Eld kertoi satavuotishaastattelussaan vuonna 1954, että hänen äitinsä piti sunnuntaisin pyhäkoulua tyttärelleen ja naapuruston lapsille.¹⁶¹ Kenties tällaisia rahvaan omatoimisesti pitämiä kouluja oli enemmänkin, mutta viralliset lähteet eivät niistä kerro. Joka tapauksessa huomattavan osan lapsista on täytynyt jäädä vaille opetusta.

Niidenkin osalta, jotka opetukseen osallistuivat, opinnot jäivät usein rikkonaisiksi, mistä lukuisat lähteet todistavat. Varsinkin ensimmäisinä Vihtin vuosina Ahlsman joutui kuulutuksissa toistuvasti muistuttamaan vanhempia, että lasten tuli pysyä koulussa lukukauden loppuun asti. Esimerkiksi kesällä 1839 hän kuulutti:

Ne Lapset, jotka kerta sisällekirjoitettan Luku=Schouluun, pitä oleman Terminin loppuun asti. Laillista poisolemisen estettä ei ole muuta kuin Sairaus niille sinne uloswalituille Lapsille. Ja jos joku Osaa sairaxi tulla, pitä kiireesti tieto annettaman sen Kaipauxen estämisexi. Se joka tietä tarwitsevansa wälttämättömästi Lapsensa Kotona, ei mahda händä Schoulusa olevaisille Lapsille haitaxi sisälle anda kirjoitta Matricheliin.¹⁶²

Jonain vuosina Ahlsman laati koulumatrikkeliin listan lapsista, jotka oli vuoden aikana ”roffattu” eli vedetty pois (*bortroffad*) koulusta kesken lukukauden. Syyt tähän vaihtelivat. Esimerkiksi vuoden 1845 matrikkelissa Ahlsman kertoo Pyhäjärveltä kotoisin olleesta oppilaasta Justina Ulrika Uusitalosta:

Schouluun tullesä sanoin minä En minä tiedä, jos minä sitä otan. Sillä Cappelin Läänistä on tapa että tuodan Lukuwuoroa pakoon mutta sitte kuin Lukuvuoro ohitsen menee, niin warastettan pois. Flikan äiti vastaisi: Ei suingan poiswarastetta, loppuun asti hänen täytyy olla, täsä Härköilän Kyläsä on Hänellä Sukua kahdesa Talosa, sekä Hemmillä että Sepällä, molemmisa Taloisa. Hän pidetän kunnosa. Hän waan tahtoo olla. Mutta todexi myös tulikin! Sillä niin pian kuin Lukuwuoro Cappelin Läänisä oli

160 Rovastintarkastuksen pöytäkirja 1844, Rovastintarkastusten pöytäkirjat 1836–1891, Rovastintarkastusten pöytäkirjat, Pyhäjärven seurakunnan (Uudenmaan lääni) arkisto, KA digiarkisto, sivu 68.

161 Suomen sosialidemokraatti 23.04.1954.

162 Julistus 28.6.1839, Jakob Ahlsman, Vka.

ohitsen, niin tuli Äiti Händä poisroffaaman, koska minä muistutin Äitille Hänen oman Puhensa, niin karkais Hän minun päälleni, eikä lakannut wäärydensä hinnasta.¹⁶³

Toiminnan taustalla vaikutti mitä todennäköisimmin pyrkimys välttää lukutaidottomuudesta koituvat sanktiot, jotka kinkereillä olisivat langenneet tytön tai hänen vanhempiansa osaksi. Ahlsmanin mukaan oli myös sellaisia vanhempia, jotka lähettivät lapsensa kouluun vain saadakseen koulurahastosta avustusta. Heti avustuksen saatuaan vanhemmat hakivat lapsensa pois koulusta.¹⁶⁴

Koulunkäynnin rikkonaisuuden ohella toinen ongelma oli lukemisen laiminlyöminen koulun päätyttyä. Koulumatrikkelissa on lukuisia merkintöjä oppilaista, jotka lukukoulun käytyään olivat unohtaneet oppimansa.¹⁶⁵ Vuonna 1851 Ahlsman kirjoitti matrikkeliin: ”Siinä paikasa, joka Wuosi, josa Schoulu viimexi on ollut: Luku-Wuonna edellä ovat Lapset huonommat ulko-Lukemisesa. Joka tulee siitä syystä, ettei heidän Päänsä kammata sisältä lukemisen ja stavaus harjoituxen tähden.”¹⁶⁶ Varsinkin kesäaikoina, kun maataloustyöt olivat täydessä vauhdissa, monet eivät viitsineet ottaa kirjaa käteensä.¹⁶⁷ Fyysisetkin puitteet lukemiselle olivat todennäköisesti huonot, sillä pirtit saattoivat olla meluisia ja hämääriä.¹⁶⁸ Lasten vaillinaiset taidot selvisivät viimeistään rippikoulussa, jonne osallistuminen oli pakollista. Kirkkokoulun laiskanlukijat olivat Ahlsmanille ainainen murhekryyni.

Voidaan pohtia, miksi vihtiläiset vanhemmat eivät paremmin pitäneet huolta lastensa koulunkäynnistä. Kati Mikkola on eritellyt artikkelissaan *Modernisaation vastavirrassa. Uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa* (2006) syitä, joiden takia suomalainen maalaisrahvas suhtautui penseästi opilliseen sivistykseen ja lukemiseen. Mikkolan käyttämät aineistot kertovat 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun elämästä ja ne on kerätty SKS:n toimesta vuonna 1939.¹⁶⁹ Niissä ilmenevät asenteet kuitenkin edustavat

163 Koulumatrikkeli 1845, Jakob Ahlsman, Vka. Merkillistä kyllä, Ahlsman syyttää ongelmasta nimeltä mainitsematonta pappismiestä, joka oli aloittanut tuon ”ruman tavan” vuonna 1838.

164 Koulumatrikkeli 1841, Jakob Ahlsman, Vka.

165 Ks. esim. koulumatrikkeli 1841, Jakob Ahlsman, Vka.

166 Koulumatrikkeli 1851, Jakob Ahlsman, Vka.

167 11.6.1842 päivätyssä kuulutuksessa Ahlsman toteaa, että ”valitettavasti enin osa Lapsista Suwen pitudesä unhoittawat heidän lukemisensa”. Kuulutus 11.6. 1842, Jakob Ahlsman, Vka.

168 Stark 2008, s. 55.

169 Mikkola 2006, s. 172–173. Vanhimmat SKS:n kyselyyn vastanneista olivat syntyneet 1850-luvulla, nuorimmat 1920-luvulla.

talonpoikaista ajatusmaailmaa, jonka juuret ulottuivat aineiston keruun ajankohtaa pidemmälle menneisyyteen. Katson siksi, että artikkeli voi auttaa ymmärtämään myös 1800-luvun puolivälin vihtiläisen rahvaan mielenmaisemaa. Mikkolan mukaan kirjat ja lukeminen edustivat talonpoikaisesta näkökulmasta täysin vierasta kulttuuria. Esimerkiksi sanomalehtien ja kalliiden kirjojen ostamista pidettiin taloudellisesti epäviisaana tuhlailuna ja epäsäädynmukaisena käytöksenä. Liiallinen kulutus lisäksi yhdistettiin talonpoikien mielissä ”herroihin”, joita pidettiin laiskoina ja toisten kustannuksella elävinä.¹⁷⁰

Lukeminen miellettiin vastakohtaksi työlle ja ahkeroinnille, joiden laiminlyöminen uhkasi ajaa talonpojan turmioon samalla tavalla kuin esimerkiksi juopottelu tai laiskottelu. Mikkola siteeraa nilsiäläistä Kalle Piristä, jonka mukaan ”Wanhat sanovat että hulluksi siitä tulee joka aina lukee, eikä luvusta syömään pääse.”¹⁷¹ Samasta syystä lasten koulunkäyntiin suhtauduttiin penseästi. Mikkolan sanoin ”[I]asten ja nuorten istuminen 'laiskoina' koulun penkeillä uhkasi kansanomaista identiteettiä, joka oli vuosisatoja perustunut ruumiillisen työn tekemiselle.” Koulussa lapsista pelättiin tulevan työtä vieroksuvia laiskureita ja herroja, koska siellä vain istuttiin tyhjänpanttina paikoillaan ja opeteltiin käyttämään kynää kuokan sijasta.¹⁷² Varsinkin köyhien lasten koulunkäyntiä karsastettiin, sillä köyhyyden uskottiin johtuvan työnteon välttelystä. Saatettiin lisäksi pelätä, että koulussa lapset oppivat pahoja tapoja, kun he viettivät paljon aikaa muiden lasten kanssa.¹⁷³

Myös koulussa opetetut uudet tiedot ja taidot herättivät rahvaan keskuudessa epäluuloa. ”[M]ikä siitä elämästä tulis ku kaikki oppis lukemhan ja kriivaroimhan kas nälkä kuolema ku kukhan töitä tekis”, totesi eräs aineistossa mainittu talonpoika. Opillinen sivistys saatettiin myös kokea uhaksi perinteiselle uskonnolliselle maailmankuvalle. Tästä näkökulmasta katsottuna koulukirjat sisälsivät ”iha jonnin joutavia vilosoffiata ja antti ristuksen oppia”. Esimerkiksi suuria laskentolukuja ja ajatusta, että maapallo on pyöreä saatettiin pitää hullutuksena.¹⁷⁴ On hyvin mahdollista, että kuvatus kaltaiset asenteet vaikuttivat myös vihtiläisten suhtautumiseen lukemista ja koulunkäyntiä kohtaan. Ahlsmanin koulussahan opinnot saattoivat edetä lukemisen alkeista epäilyttävien kirjoittamisen, laskennon ja

¹⁷⁰ Ibid, s. 177–178.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Ibid, s. 183.

¹⁷³ Ibid, s. 191.

¹⁷⁴ Ibid, s. 181.

maantiedon pariin.

Vuoden 1862 matrikkeliin Ahlsman laati jälkikirjoituksen, jossa hän esitti oman näkemyksensä siitä, miksi vanhemmat laiminlöivät lasten koulunkäynnin. Koulumestarin mukaan ”Wihdin seurakunnassa [oli] suuri huolimattomuus Lasten Christillisyyden edesauttamisessa.” Osa vanhemmista jätti lapsensa lähettämättä kouluun ”ylpeydestä”, osa ”kateudesta” lapsiaan kohtaan. ”Vanhemmat ovat itse vierat ja muukalaiset Israelin kyläkunnissa. Sentähden eivät he suo Lapsillensakan sitä Wiisautta”, Ahlsman kirjoittaa. Jotkut vetosivat köyhyyteen, mikä koulumestarin mielestä oli pelkkä tekosyy: ”Kuin Lapsiansa pitäis Schouluun lähettämän, niin walitetaan! Ei ole Waattet, Ei ole Sukkia ! Ei ole Kengia ! Ei ole Ruokaa j.n.e. Mutta ei puutu Waattet, kuin Kelkalla suurista Ahteista alas liusutaan. Riekumalla, Parkumalla ja Kirouxella.”¹⁷⁵

Vanhempien vastahakoisuuden taustalla saattoi olla myös taloudellisia syitä. Vanhan ajan maatalousyhteiskunnassa ja seitsemänvuotiaan lapsen odotettiin tekevän toden teolla töitä. Lapset muun muassa paimensivat karjaa, ruokkivat hevosia, sitoivat heinästä lyhteitä ja kehräsivät lankaa.¹⁷⁶ Eräässä kirjeessä Ahlsman kirjoittaakin: ”Torppari sanos! En minä [lastani] sinne [kouluun] laske, minä tarvitsen hänen Kotona: Isändä sanoo! En minä sitä warten ole Drengiä eli Piikaa pestainut, että minä heitä Schoulusa käytäisin.”¹⁷⁷

Lähteistä käy ilmi, että monet lapset suhtautuivat vastahakoisesti koulunkäyntiin, mikä ilmeni muun muassa erilaisena häiriökäyttäytymisenä. Ahlsman merkitsi vuosien varrella koulumatrikkeliin oppilaita, jotka esimerkiksi tappelivat, kiroilivat, kiusasivat muita, karkasivat opettajan päälle, valehtelivat, näsäviisastelivat, juoksentelivat ympäri kouluhuonetta tai hyppäsivät ulos ikkunasta kesken oppitunnin. Ahlsman äityi kerran moittimaan häiriköitä julkisesti jumalanpalveluksessa. ”Minä toivoisi, ettei - - Schoulusa löydytäisi itsiänsä joku vastahakoisena ja tottelemattomana, jonga ylitse olis syy valitta: Älkät olkoot niinkuin Orhit ja Muulit, joille pitä Suitset ja Ohjat Suuhun pandamahan”, eräässä

¹⁷⁵ Koulumatrikkeli 1862, Koulun oppilasluettelo (1859–1871), Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA.

¹⁷⁶ Rahikainen 2010, s. 333.

¹⁷⁷ ”Wihdin Selistä se 26 P. Loka=Kuusa 1858”, Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA. Myös eräässä kirkkoneuvoston pöytäkirjassa kerrotaan isännästä, joka ei suostunut päästämään palveluksessaan ollutta tyttöä Ahlsmanin kouluun. Ks. kirkkoneuvoston pöytäkirja 2.11.1856, Kinkeripäiväkirjat 1921–1931, Kinkerivuoroluettelot, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 10.

kuulutuksessa lukee.¹⁷⁸

Edes helvetillä pelottelu ei välttämättä tepsinyt kaikista paatuneimpiin tapauksiin. Vuonna 1841 renki Fredrick Nyback tokaisi Ahlsmanin mukaan: ”Mitä minun tarvitse lukia näin ijällisenä, Kuin minä kerta kuolen, niin haudattakon mihingä tahtonsa, kyllä minä siellä pysyn, se on turha, että Kuollet ylösnouseva, Lukematoinda on monda muuta ilman minua Ja Helvetisä on monda muuta paremba Miestä, kuin Minä olen.”¹⁷⁹ Vuonna 1843 koulussa ollut Erich Johan Ekström taas oli sanonut: ”Sitte kuin Schoulu loppuu, en minä huoli engä ota Kirjaa Käteni, engä minä nytkän huoli, jos se menee Päähän eli ei. Jos minä Helvettin joudun, siitä en minä huoli: Taitaa Perkele panna minun siellä perkaman Skorsteneja.”¹⁸⁰ Saman vuoden matrikkelissa Ahlsman kertoo myös, kuinka eräs äiti oli yrittänyt maanitella vastahakoista lastansa kouluun: ”Mene nyt Poikani lukeman, Minä annan sinulle Pannukakkua, [mutta poika vastasi]: Mene itse Saatana lukeman, jollet Sinä Perkelen vietävä pidä Suutansa kiini niin minä otan Seipän ja vetelen Seläas, niin että Liikiös paukkuu.”¹⁸¹

178 Julistus 21.2.1843, Jakob Ahlsman, Vka.

179 Koulumatrikkeli 1841, Jakob Ahlsman, Vka.

180 Koulumatrikkeli 1843, Jakob Ahlsman, Vka.

181 Koulumatrikkeli 1843, Jakob Ahlsman, Vka.

5. Koulumestarin ahdinko

5.1. Vihdin koululaitoksen uudelleenorganisointi

1800-luvun puolivälissä Suomen suuriruhtinaskunnassa heräsi kiinnostus kansanopetuksen kehittämistä kohtaan ja koulukysymyksestä alettiin käydä keskustelua julkisessa sanassa. Lehdistössä rohjettiin jopa moittia kirkon tarjoaman opetuksen laatua. Esimerkiksi 11.02.1848 Suometar-lehdessä päätoimittaja Paavo Tikkanen esitti pitäjänkouluista ja niiden opettajista seuraavan arvion:

Näistä laitoksista saisi kyllä vähällä muutoksella oikeita Rahwaankouluja, jos näiltä Koulumestareilta waadittaisiin suurempata tietoa. Nyt siihen siaan on niiden welwollisuus opettaa lapsia ainoastaan tawaamaan ja sisästä lukemaan; jota opetusta he hoitawat kulkemalla kylästä kylään. Emme tunnekaan jos näiltä Koulumestareilta etsiessä waaditaankaan mitään muuta kuin he itse taitawat suoraan lukea. Niin paljon kuin olemme hawainneet, owat Koulumestarit olleet entisiä Koulupoikia, puhtaaksi=kirjoittajia ja wälistä pappilan wanhoja renkiä. Sattumasta tuo lienee, jos tämmönen opettaja itsekkään taitaa mitään.¹⁸²

Myös esivalta alkoi kiinnittää aiempaa suurempaa huomiota kouluihin. Krimin sodassa kärsityn tappion johdosta tsaari Aleksanteri II käynnisti laajan yhteiskunnallisen uudistusohjelmansa. Vuonna 1856 hän saneli Suomen suuriruhtinaskunnan senaatin pöytäkirjaan ohjelmajulistuksen, joka muun muassa sisälsi kohdan ”miten voitaisiin helpottaa kansansivistystä tarkoittavien koulujen järjestämistä maalaiskunnissa.”¹⁸³ 19.4.1858 tsaari antoi armollisen julistuksen, jossa vedeltiin suuntaviivoja uuden maalliselta pohjalta toimivan kansakoululaitoksen perusteiksi. Ari Antikainen, Risto Rinne ja Leena Koski nimittävät näitä 1800-luvun puolivälissä alkaneita uudistuksia ”kansanopetuksen toiseksi murrokseksi”. Siinä missä kansanopetuksen ensimmäinen murros 1600-luvun lopulla oli tähdännyt kansan uskonnolliseen puhdasoppisuuteen ja esivaltauskollisuuden kasvattamiseen, niin toiselle murrokselle leimallista oli kansan siveellisyyden ja maallisen hyvinvoinnin korostaminen.

¹⁸² Suometar 11.02.1848.

¹⁸³ Lappalainen 1991, s. 49.

Kirkkoa ja uskontoa ei täysin työnnetty syrjään kasvatuksen alalla, mutta niiden rinnalle kohosi maallisempia toimijoita ja päämääriä.¹⁸⁴

Uudistusmieliala pyyhkäisi myös Vihdin ylitse. Vuonna 1857 Vihdissä pidettiin rovastintarkastus, jonka yhteydessä ilmeni tyytymättömyyttä opetuksen ja lukutaidon tasoon seurakunnassa. Tarkastuksen pöytäkirjaan merkittiin seuraavaa: ”Tahtomatta moittia [Ahlsmanin] toimintaa panivat seurakuntalaiset merkille, että niin suurella palkalla [kuin hänen] tulisi toisella tavalla organisoitu ja tarkoituksenmukaisempi koululaitos voida järjestää suuremmaksi hyödyksi seurakunnalle, kuin mitä tällä hetkellä on asian laita. Lausuntoon yhtyi myös seurakunnan papisto.”¹⁸⁵ Vihdin seurakunnassa ryhdyttiin näin ollen toimenpiteisiin kansanopetuksen tason kohottamiseksi. 11.4.1858 pidetyssä pitäjänkokouksessa perustettiin komitea, jonka tarkoituksena oli ”ryhtyä hyödyllisiin toimenpiteisiin paremman ja tarkoituksenmukaisemman koululaitoksen saamiseksi Vihtiin” (*för vidtagande af tjenliga åtgärder för en bättre och ändamålsenligare skolinrättning i Wichtis*). Ilmaus ”tarkoituksenmukaisempi koululaitos” on sanamuodoltaan liki identtinen edellisenä vuonna rovastintarkastuksen pöytäkirjaan tehdyn merkinnän kanssa, joten komitean perustamisella oli selkeä yhteys tarkastuksessa esitettyihin moitteisiin. Jäseniksi komiteaan nimitettiin eräitä talonpoikia, rusthollareita ja säätyläisiä. Myös koulumestari Ahlsman kutsuttiin jäseneksi.¹⁸⁶

Saman vuoden syyskuussa v.t. Kirkkoherra Gustav Dahlberg kutsui eri kylistä asiamiehiä keskustelemaan koulukysymyksestä. 6.9.1858 pidetyn kokouksen pöytäkirjasta ilmenee, että vanhan koulun tilalle kaavailtiin tyystin toisella tavalla organisoitua koululaitosta. Ahlsmanin näkökulmasta ehdotus alkoi tyyliä:

Kuin pitäjän koulumestari, Jaakko Ahlsman, jo 20 ajastaikaa kiitettävällä ahkeruudella on seurakunnan lapsia kirjaluwussa opettanut, olisi hän korkean ikänsä wuoksi, asiamiesten mielestä, wapautettava wirastansa ja annettawa hänelle wanhan päiwän waraksi neljä tynneriä elakkeeksi seurakunnan koulu makasiinistä, ollen hänelle kuintenkä luwallista opettaa missä mielii niiden lapsia, jotka häntä siitä pyytävät.

184 Antikainen, Rinne & Koski 2006, s. 54–55; Halila 1949, s. 263–264.

185 Rovastintarkastuksen pöytäkirja 1857, Rovastintarkastusten pöytäkirjat 1836–1891, Rovastintarkastusten pöytäkirjat, Pyhäjärven seurakunnan (Uudenmaan lääni) arkisto, KA digiarkisto, sivu 84–85.

186 Pitäjänkokouksen pöytäkirja 11.4.1858. Pitäjänkokousten, kirkonkokousten, kirkkoraadin ja kirkkoneuvoston pöytäkirjoja sekä niiden kopioita 1855–1907, Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 24.

Vanhan koulumestarin tilalle nimitettäisiin 30 lastenopettajaa, jotka opettaisivat 15.1–15.7. sekä 1.9–15.12. välisenä aikana sunnuntaisin ja muina pyhinä kahdesta neljään tuntia päivässä riippuen valoisan ajan pituudesta. Palkaksi he saisivat kukin 10 kappaa rukiita sekä 10 kopeekkaa per lapsi, poislukien köyhät lapset. Opettajiksi voitaisiin määrätä ”kelvolliset ja sitä virkaa vastaan ottamaan halulliset ja kutka lasten vanhemmat myös soweliaiksi katsowat.” Jos sopivia henkilöitä ei löytyisi, niin toimeen voitaisiin määrätä viimeisimmän kesän ”parhaimmat ja siiwoimmat” rippilapset. Lukukirjana käytettäisiin Bahrdrin Biblian historiaa, jota hankittaisiin pitäjänkirjastoon lisäkappaleita köyhiä varten. Koulu olisi pakollinen kaikille 9 vuotta täyttäneille lapsille ja sitä olisi käytävä rippikouluikänsä asti. Oppilaan tulisi jo kouluun tullessaan tuntea aakkoset ja osata tavata. Yllä mainittujen kohtien ohella ehdotus sisälsi ohjeita muun muassa siitä, miten kouluhuoneessa tulisi käyttäytyä ja kuinka oppivelvollisuutensa laiminlyöneitä lapsia tulisi ojentaa.¹⁸⁷

19.9.1858 pidetyssä pitäjänkokouksessa ehdotukseen tehtiin vielä muutamia vähäisiä muutoksia. Kokouksessa myös luettiin edellämäinittu keisarin armollinen julistus kansanopetuksen järjestämisestä. Julistuksen lukeminen oli kenties välttämätön muodollisuus, mutta sen myötä kokouksen päätökset ehkä myös saivat osanottajien silmissä suuremman painoarvon. Uusi koulujärjestys määrättiin toimeenpantavaksi seuraavan vuoden alusta. Sitä ennen kirkkoherra rekrytoisi opettajat ja sopisi kyläkuntien kanssa, miten pyhäkoulu ”sopiwimmin sioitetaan ja sowitetaan.” Ahlsmanin suhteen merkittävää oli toteamus, että ”jollei koulumestari Jaakko Ahlsman vielä tahdoisi luopua toimestansa, seurakunnalta ennen walittuin asiamiesten tulee walmistaa uusi esittelö ohjeeksi Ahlsmannille hänen vaikutuksestaan, joka ohje kuitenkin on seurakunnalta ensin seurannoksi päätettävä ja wahwistettava.”¹⁸⁸ Kuten arvata saattaa, Ahlsman ei suostunut vielä jäämään eläkkeelle virastaan. 24.10.1858 pitäjänkokous kutsuttiinkin koolle keskustelemaan Ahlsmanin ohjesäännöstä. Pöytäkirjan mukaan paikalle oli saapunut ”lukuisasti pitäjänväkeä”, eli asia selvästi kiinnosti seurakuntalaisia. Kokouksessa luettiin Ahlsmanin suomenkielinen mietintö¹⁸⁹, minkä jälkeen tehtiin seuraavat päätökset:

187 Pitäjänkokouksen pöytäkirja 6.9.1858, Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.

188 Pitäjänkokouksen pöytäkirja 19.9.1858, Pitäjänkokousten, kirkonkokousten, kirkkoraadin ja kirkkoneuvoston pöytäkirjoja sekä niiden kopioita 1855–1907, Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 27.

189 Mietintö ei ole säilynyt.

- 1) Seurakunta jaettaisiin 20 tai 22 ruotuun, joissa kussakin Ahlsman viipyisi kerrallaan kaksi viikkoa joka vuosi
- 2) Koulu toimisi 1.1–15.6. sekä 1.10–15.12. välisenä aikana
- 3) Lapset olisi rauhan ja järjestyksen ylläpitämiseksi jaettava kahteen tasoryhmään, vasta-alkajiin ja edistyneempiin. Opetuksessa tulisi opettaa oikein ”välimerkit ja korot” ja kiinnittää huomiota paitsi luetun ymmärtämiseen, myös ”lauserakenteiden muodolliseen analyysiin” (*genom formel analys göra barnen uppmärksamma på satsbyggnaden*). Lapsille annettaisiin kotiläksyjä, joiden suorittamista vanhempien tulisi valvoa, jotta he eivät katsoisi itseään vapautetuiksi lastensa kristillisestä kasvatuksesta. Myös virsilaulun harjoittelemista suositeltiin. Ainakin yleisimpien aamu- ja iltavirsien melodioden olisi hyvä tulla tutuiksi lapsille
- 4) Pastori toimittaisi koulun alkaessa koulumestarille listan lapsista, jotka olivat velvoitettuja osallistumaan opetukseen
- 5) Ahlsman nauttisi vastedeskin kaikkia entuudestaan nauttimiaan etuisuuksia, joiden lisäksi hän saisi ilmaisen kyydin koulun asemapaikalta toiselle. Eläkkeelle jäätyään hän saisi neljä tynnyriä rukiita vuosittain. Tahtoessaan hän saisi edelleen opettaa lapsia yksityisesti, mutta ilman korvausta koulurahastosta.¹⁹⁰

Koulumestari Ahlsman ei tälläkään kertaa tyytynyt pitäjänkokouksen päätökseen. Hän vastasi kahdella kirjelmällä, joissa hän julisti tyytymättömyyttään tehtyihin päätöksiin. Ensimmäinen kirjelmä on päivätty 26.10.1858. Siinä Ahlsman kyseenalaistaa muutamia ohjesäännön kohtia. Koulumestarin mielestä ohjesäännön määräämät koulupiirit olivat liian pieniä: ”Jollei enämbätä tule kuin 3 Lasta, niin minä menen sen Piirikunnan ohitse. Lähetettäkön ne siihen Distriktiin, josa usiambi Lapsi tule. Ei se maxa waivaa, että tyhjän päälle ruweta.” Toiseksi Ahlsman piti vääränä, että niin sanottuja laiskanlukijoita velvoitettiin vastoin tahtoaan osallistumaan opetukseen. ”[E]n minä heidän kanssansa rupe riitelemän: waan käsken heitä H. Pastorin tykön, selittämän itsiänsä”, Ahlsman kirjoittaa. Kirjoituksen lopuksi hän vielä ilmaisee harmistustaan siitä, että uudelle koululle oltiin valmiita kustantamaan kirjoja koulurahastosta. ”[N]iin pian kuin Schoulu Fondi muillekin kustantaa Kirjoja, niin mahdais muutama Kirja myös sen Kustannuxella langeta Pää=Schoululle”, hän toteaa happamasti.¹⁹¹

¹⁹⁰ Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.10.1858, Pitäjänkokousten, kirkonkokousten, kirkkoraadin ja kirkkoneuvoston pöytäkirjoja sekä niiden kopioita 1855–1907, Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 29.

¹⁹¹ ”Vihdin Selistä se 24 P. Loka=Kuusa”, Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja

Toinen kirjelmä on päivätty 8.11.1858. Kirjelmän alussa Ahlsman ilmoittaa vastaanottaneensa kouluasiaa koskevan kirjoituksen, josta puuttuivat päivämäärä, nimet ja paikka.

Muotoseikkoihin takertumalla hän ehkä pyrki mitätöimään itselleen epämieluiset päätökset.

Tämän jälkeen hän kuvailee yksityiskohtaisesti, mikä tehdyissä päätöksissä häntä risoi.

Jälleen hän huomauttaa, että koulupiirit ovat liian pieniä. Jos vähintään viisi lasta ei tulisi kouluun, ei Ahlsman lainkaan ryhtyisi sellaista pitämään piirikunnassa. Toiseksi kaksi viikkoa yhdessä paikassa oli Ahlsmanin mukaan koululle aivan liian lyhyt aika. Edistyneemmille oppilaille kyllä kerkesi siinä ajassa opettaa maantietoa, kirjoitusta tai laskentaa, mutta vasta-alkajille näin lyhyestä ajasta koulussa ei ollut mitään hyötyä. Tähän arvioon yhtyivät Ahlsmanin mukaan myös seurakuntalaiset:

Minä tahdon niiden Puhon kuulla, jotka itse ovat olleet, ja joiden Lapsia on ollut minun Schoulussani. Jokainen sanoo: En ollengan lasta lähetä kahta Wiikkoa varten Schouluun. Minä myös itsekin sanon! Se on häiritys. Minä tiedän ja tunnen lapset, koska minä 46 vuotta olen Schouluttanut.

Ahlsman näki vikoja myös seurakunnan uudessa koulujärjestyksessä, joka syyskuussa oli säädetty. Vanhan koulumestarin mielestä se sekoitti hänen järjestyksensä. Lisäksi hän oli tyytymättömän ehdotettuihin opetusaikoihin. Ahlsman ei tahtonut lopettaa kouluvuotta 15.12, koska hänellä oli ollut tapana viettää joulua samassa paikassa, missä hän piti koulua ja kutsua lapset joulupäivänä kokoon. Kesä- ja heinäkuussa kouluun ei tullut lapsia, koska he olivat karjaa kaitsemassa. Ahlsman ei myöskään ollut tyytyväinen opetusmenetelmiä koskeviin säädöksiin: ”Curssiani en kadota olkon se sitte Lancasterska eli Elimentariska Methodi. Minä olen kaikessa harjoitettu. Se on minun Asiani, että vaan heidän oppiman saan! Millä Konstilla hyvänsä. En minä ole Orja vaan Wapa.” Omien sanojensa mukaan hän oli aina ennenkin huolehtinut asianmukaisesti välimerkkien opetuksesta ja tekstin selittämisestä. Läksyjäkään hän ei ollut koskaan antanut. Vaatimus lukea kotiläksyjä sitä paitsi sekoitti hänen koulujärjestyksensä. Kirjoituksensa Ahlsman päättää sanoihin: ”Minä julistan tyytymättömydeni uusiin Päätöxiin, en koskaan suostu niihin! vaan pidän siitä kiini, ja elän senjälken kuin päätetty on se 24 Päivä Touko Kuusa 1840.”¹⁹²

seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.
192 ”Selitys Kirjoituxeni johdosta se 27 päivä Loka Kuusa”, Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.

Ei ole tiedossa, millaisen vastaanoton vanhan koulumestarin kirjelmät saivat seurakunnan papiston ja koulukomitean jäsenten keskuudessa. Tilanne oli kuitenkin siinä määrin tulehtunut, että asiaa yritettiin ratkaista korkeampien instanssien välityksellä. Kontrahtirovasti K.T.A. von Qvanten lähetti marraskuussa Ahlsmanin kirjelmät Turun tuomiokapitulille, jota hän pyysi arvioimaan, olivatko Ahlsmanin esittämät valitukset perusteltuja. Tuomiokapitulin pöytäkirjassa on merkintä asiakirjojen saapumisesta, mutta siihen jäljet päättyvät. Mitään virallista päätöstä ei näytä tehdyn.¹⁹³ Ahlsman itse ei ainakaan vielä vuoden loppuun mennessä ollut leppynyt. Jouluaattona 1858 hän ilmoitti uhmakkaasti seurakunnalle luetussa kuulutuksessa: ”Sen minä myöskin tietä annan, Etten minä tydy johonkuhun pieneen Ruotokundaan (en koskan) vaan minä tahdon Distrikin. (se tahtoo sanoa, isoman Piirikunnan sekä Ordinarie=että Sunnuntai Schoulun puolesta).” Vanha opettaja vuodatti tuntemuksiaan myös koulumatrikkeliin. Vuoden 1858 matrikkelin takasivulla on seuraava kirjoitus, jolla Ahlsman ehkä yritti vedota esimiehiinsä:

Sota-Urhot, jotka Wuonna 1808– Weri-Taipaleella näkiwät Weren wuotavan, ja Isänmaan Rakkaudesta Hengensä altixi paniwat; wiettäwät tänä Wuonna Jubeli-Juhlaa! Mutta minun Jubeli-Juhlani wiipyy wielä wähää 5-dettä Wuotta! Tohtii sixi alkaa Herran Wuosi omiansa pelastaa; engä minä olekkan Maallinen! Waan Hengellinen Sotamies. Minä luulin jo minullengin rupewan JubeliJuhlan Aamuruskon koittaman! Mutta Epäusko wie Hämäränkin pois, ja jättää minun synkiämbän yön pimeyteen! Sillä minä suuresti waiwataan. Minun Wirkani olen minä Omantundoni Lain-ja Christuxen Rakkauden waatimuxesta wilpittömästi wapaudesä toimittanut, mutta nyt tahdotai minua Orjuteen. Tänä Wuonna! Sen ajan kuin Paimiosa olin tein minä Wirkaani ilolla, mutta Wihdisä olen minä sitä tehnyt huokauxella, johon on olleet E ten ja P sten syy. Lasten Wanhemmat ja holhoajat owat minun ilolla vastan ottanet. Ne jotka minua ahdistawat taidan minä totudessa sanoa: Teidän keskellänne seisoo se, jota et te tunne. Minä olen 20 Wuotta Wihdisä ollut, mutta ei he tunne minua.¹⁹⁴

193 Kansallisarkiston vastaus tietopyyntöön, 3.6.2020, sähköposti tekijän hallussa.

194 Koulumatrikkeli 1858, Jakob Ahlsman, Vka.

5.2. Mistä kiistassa oli kyse?

Ei ollut ennenkuulumatonta, että koulumestari joutui napit vastakkain seurakuntalaisten tai esimiestensä kanssa. Gösta Cavonius on vapaudenajan koulumestareita koskevassa tutkimuksessaan esitellyt muutamia tällaisia tapauksia. Cavonius toteaa, että silloin kun eripuraa ilmeni, oli useimmiten syynä joko haluttomuus maksaa koulumestarille palkkaa tai viranhoidossa ilmenneet puutteet tai väärinkäytökset. Kuten jo yllä kävi ilmi, vuoden 1857 rovastintarkastuksessa oli kiinnitetty huomiota koulumestarin suureen palkkaan, jonka katsottiin olevan liian korkea koululaitoksen tuottamaan hyötyyn nähden. Cavoniuksen mukaan erityisesti ne seurakuntalaiset, joilla ei ollut lapsia tai jotka eivät syystä tai toisesta pystyneet hyödyntämään koulumestarin palveluita, olivat usein vastahakoisia maksamaan.¹⁹⁵

Kuten tiedetään, jotkut vihtiläiset vanhemmat laiminlöivät opettajan palkanmaksun tai väärinkäyttivät koulurahastolta saamiaan avustuksia. Uudessa koulujärjestyksessä lastenopettajan palkka oli 10 kappaan rukiita vuodessa sekä 10 kopeekkaa jokaiselta oppilaalta.¹⁹⁶ Ahlsmanin kouluun verrattuna uusi järjestys oli siis edullisempi koulurahastolle, sillä vaikka lastenopettajia oli kolmekymmentä, heidän yhteenlasketut palkkakulunsa kohosivat 300 kappaan rukiita vuodessa eli reiluun yhdeksään tynnyriin, mikä oli vähemmän kuin Ahlsmanille vuosittain maksettavat kaksitoista tynnyriä. Lisäksi vanhempien koulumestarille pulittama maksu lapsen opettamisesta oli uudessa järjestyksessä reilusti pienempi kuin Ahlsmanille suoritettava yksi rupla ja 20 kopeekkaa. Toisaalta voidaan perustellusti kysyä, oliko taloudellisiin seikkoihin vetoaminen enemmänkin tekosyy, joka kätki taakseen tyytymättömyyden perimmäiset syyt. Ensinnäkin Ahlsmanin palkka oli kaikesta huolimatta hyvin alhainen, laskutavasta riippuen puolet tai vain neljäsosa lukkarin palkasta¹⁹⁷, ja hän ei edes nostanut joka vuosi täyttä palkkaa. Toiseksi koulumestari palkka maksettiin lahjoitusvaroin perustetun koulurahaston korkotuloilla. Näin ollen siitä ei koitunut ylimääräisiä maksuja talonpojille.

¹⁹⁵ Cavonius 1943, s. 328.

¹⁹⁶ Pitäjänkokouksessa 19.9.1858 maksua vielä alennettiin 5 kopeekkaan ”köyhimmiltä muonamiehiltä ja torppareiltaki, joilla on usiampi kuin yksi lapsi.” Pitäjänkokouksen pöytäkirja 19.9.1858, Pitäjänkokousten, kirkonkokousten, kirkkoraadin ja kirkkoneuvoston pöytäkirjoja sekä niiden kopioita 1855–1907, Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 27.

¹⁹⁷ Lukkarin palkka oli 24 tynnyriä vuodessa. Ahlsmanin koulun kustannukset koulurahastolle olivat 12 tynnyriä, joista puolet maksettiin Ahlsmanille itselleen ja toinen puoli koulun asemapaikkana toimineille taloille. Ks. Myllyniemi 1990, s. 208, 296.

Kun pitäjänkokous sääti uuden koulujärjestyksen, oli tarkoituksena siirtää Ahlsman hienovaraisesti eläkkeelle tämän ”korkeaan ikään” vedoten. Periaatteessa tämä oli täysin hyväksyttävä peruste siirtää viranhaltija sivuun toimestaan. Esimerkiksi 1790-luvun lopulla Liperin koulumestari Arvid Alopeus oli tuomiokapitulin määräyksestä siirretty eläkkeelle, kun rovastintarkastuksessa hänellä ei katsottu olevan riittävästi voimaa koulumestarin vastuulliseen viran kunnialliseen hoitamiseen.¹⁹⁸ Muistitieto kertoo Ahlsmanin kärsineen ainakin vanhoilla päivillään jonkinlaisesta halvauksesta. Kuten Kaarlo Rannan muistiinpanoissa kerrotaan:

Koulumestari Ahlsman oli sairas mies. Toinen puoli ruumiista oli halvaantunut. Käsi oli hervoton. Toista jalkaansa hän veti ikään kuin raahaten perässään. Kasvot olivat omituisen näköiset, koska toinen silmä oli toista alempana ja suu vinossa. Tämä kaikki teki hänestä pelottavan näköisen.¹⁹⁹

Ahlsman vaikuttaa jossain vaiheessa elämänsä myös kärsineen vakavista ahdistustiloista.²⁰⁰ Muilta osin pitäjänkokouksen esittämä perustelu vaikuttaa kuitenkin ontuvan. Koulumestari oli toki oman aikansa mittapuulla melko iäkäs, 60 vuotta, mutta iästään ja vaivoistaan huolimatta hän jaksoi työskennellä vuoden ympäri lähes keskeytyksettä pitämättä pitkiä lomia. Vuonna 1858 hänellä esimerkiksi riitti kylliksi voimia matkustaa kesällä Paimioon asti opettamaan²⁰¹. Jälkikäteen tiedetään, että elinvuosiakin hänellä oli jäljellä vielä toistakymmentä, kaikki työn toimesta vietettyjä. Jälleen vaikuttaa siltä, että pitäjänkokouksen todelliset motiivit jäivät lausumatta julki.

Ahlsman oli toimittanut virkaansa kahdenkymmenen vuoden ajan ilman, että lähteisiin olisi jäänyt merkkejä kahnauksista esimiesten kanssa. Gösta Cavoniuksen mukaan koulumestarin asema riippui vahvasti papiston suhtautumisesta viranhaltijaan. Myötämielinen kirkkoherra jaksoi puolustaa alaistaan, jos tämä joutui rahvaan epäsuosioon, mutta jos koulumestari ajautui ongelmiin esimiehensä kanssa, oli hänen työpaikkansa uhattuna. Henkilökemioilla

198 Cavonius 1943, s. 337.

199 Kuusela & Vilppula 1981, s. 147.

200 Eräissä muistilehtiössä Ahlsman kertoo seitsemän viikkoa kestäneestä jaksosta, jona ”sänky peljätti” häntä. Omaelämäkerrallisessa *Jesuxen Kristuksen Sotamies*-teoksessaan Ahlsman kertoo samaisesta ajanjaksosta seuraavasti: ”Wihollinen sai kerran minun nuhteeseen. Moseksen Laki sai tilan wiruttaa minun silmiäni kyyneleillä, jonka kurituksen alla minä taistelin 7 viikkoa; minulla olivat raskat ja unettomat yöt, niin että minun suurimmassa sielun ahdistuksessa täytyi usein kysyä: *Wartia! Wartia! Mitä yö kuluu?*” Ahdistuksen taustalla olivat siis uskonnolliset omantunnonvaivat. Ks. Soikkeli 1917, s. 40 ja Kuusmin 2014b, s. 464.

201 Koulumatrikkeli 1858, Jakob Ahlsman, Vka.

saattoi olla suurikin merkitys. Esimerkiksi 1700-luvun puolivälissä Pieksämäellä koulumestari Johan Gummelin toimitti vuosien ajan virkaansa vailla moitteen sanaa, mutta kun uusi kirkkoherra astui virkaan, joutui koulumestari heti vaikeuksiin. Uusi esimies esimerkiksi halvensi alaistaan seurakuntalaisten edessä ja pyrki säätämään uuden koulujärjestyksen, joka toteutuessaan olisi siirtänyt koulumestarin syrjään virastaan.²⁰²

Anna Kuusmin on pannut merkille, että Vihdissä vuoden 1858 kiistan alla oli tapahtunut muutoksia seurakunnan johdossa. Kirkkoherra H.J. Hjort oli sairastunut ja hänen seuraajakseen oli tullut vuonna 1856 sijaiskirkkoherra Gustav Dahlberg.²⁰³

Omaelämäkerrallisessa *Totuuden lauseita*-kirjoituksessa Ahlsman kirjoittaa edellisestä kirkkoherrasta Hjortista: ”Hän oli minun korkiasti rakastettu ja kalliissa muistossani pidettävä esimieheni. Mutta harvat vuodet me saimme keskenämme puhetta pitää. Ja meidän puheemme oli niistä asioista, jotka sielun ijankaikkiseen rauhaan sopivat.”²⁰⁴ Dahlbergia hän ei sitä vastoin mainitse kirjoituksessa sanallakaan.²⁰⁵ Dahlbergin edeltäjästä myös Hippingillä oli ilmeinen syy tukea Ahlsmania, olihan hän henkilökohtaisesti ja pitäjänkokoukselta kysymättä kutsunut koulumestarin Vihtiin. On mahdollista, että koulumestarin ja Dahlbergin välinen suhde oli jännitteinen, mikä saattoi edesauttaa kiistan syntyä. Muidenkin henkilöiden taholta kenties kuului kritiikkiä vanhaa koulumestaria kohtaan. Ahlsman itse väitti, ettei lasten vanhemmilla ollut mitään valittamista hänen viranhoidostaan, mutta väite on ristiriidassa rovastintarkastuksessa esitettyjen mielipiteiden kanssa. Edellisen alaluvun lopussa siteeratussa vuoden 1858 koulumatrikkelissa on salaperäinen viittaus henkilöihin ”E ten ja P sten”, joita Ahlsman piti syypäinä tilanteeseen. Nimikirjaimet eivät kuitenkaan täsmää kenenkään seurakunnan papin tai koulukomitean jäsenen nimikirjainten kanssa, joten jää hämärän peittoon, keitä Ahlsman oikein tarkoitti.²⁰⁶

Seppo Myllyniemen tulkinnan mukaan Ahlsmanin ja seurakunnan välisessä kiistassa oli kyse siitä, että vanha kiertokoululaitos ei enää vastannut uuden ajan vaatimuksia.²⁰⁷ Tapauksen

202 Cavonius 1943, s. 340–341.

203 Kuusmin 2014a, s. 46.

204 Jacob Ahlsman, ”Totuuden lauseita.”, *Sanomia Turusta*, 02.09.1856, no 36.

205 Toisaalta tiedetään, että Dahlberg vuonna 1856 pelasti Ahlsmanin Schugsterin tuvasta, jossa isäntäväki oli tätä kiusannut. Ks. viite 109.

206 Myöskään eri Vihdin paikallishistoriaa käsittelevien teosten henkilöhakemistoista ei löytynyt nimikirjaimia vastaavia henkilöitä. ”P sten” voisi periaatteessa olla ”Pastor Helsten” eli Pyhäjärven kappalainen Matias Hellstén.

207 Myllyniemi 1990, s. 213. Papiston taholta Ahlsmania kohtaan oltiin oltu tyytymättömiä aikaisemminkin.

yhteydessä syntyneistä asiakirjoista ilmeneekin, millaisia puutteita koululaitoksen toiminnassa Vihdissä nähtiin. Vuonna 1857 sijaiskirkkoherra Dahlbergin laatimassa seurakuntakertomuksessa todettiin, että kinkereillä lukutaidottomien lasten määrä oli sangen korkea. Kun vuonna 1802 tällaisia lapsia oli ollut 70 kappaletta, niin tätä nykyä heitä oli 80.²⁰⁸ Lokakuussa 1858 Turun tuomiokapitulille lähettämässään kirjoituksessa Dahlberg lisäksi toteaa, että suuri määrä – noin kolmasosa – seurakunnan kouluikäisistä lapsista jäi vaille Ahlsmanin opetusta.²⁰⁹

Kontrahtirovasti K.T.A. von Qvanten puolestaan kiinnitti tuomiokapitulille lähettämässään kirjeessä huomiota koulukierron ongelmiin. Von Qvantenin mukaan meni viidestä seitsemään vuotta, ennen kuin Ahlsmanin koulu jälleen palasi kyläkuntaan, jossa se oli edellisen kerran ollut. Vaikka seurakuntalaiset ja koulukomitean jäsenet ymmärsivät Ahlsmanin uutta ohjesääntöä kohtaan esittämää kritiikkiä, niin he kuitenkin katsoivat paremmaksi, että kiertokoulu vierailee jokaisessa kyläkunnassa edes kahden viikon ajan joka vuosi, kuin että koulua käytäisiin harvemmalla vuorovälillä pidempi aika ”kirkuvien monitöörien” johdolla.²¹⁰ Viittaus monitööreihin selittää myös, miksi uudessa ohjesäännössä koulupiirit olivat pienempiä kuin aiemmin: kun luokkakoko oli pienempi, niin Ahlsmanin ei tarvinnut käyttää vuoro-opetusmenetelmää, jonka valitettiin aiheuttavan melua ja levottomuutta kouluhuoneessa. Myös uudessa koulujärjestyksessä oltiin kiinnitetty huomiota lasten

Vuoden 1854 koulumatrikkelissa kerrotaan, kuinka Marttilan kirkkoherra oli toiminut häntä vastaan: ”Pappis-Sääty Jesuxesa Christuxesa Korkiasti Kunnioitettawat Herrat Professorit, Doctorit, Prowastit, Kirkkoherat, Pastorit j.n.e. Owat minun hamasta 16 Wuoden vanhasta, ja erinomattain Wuoden 1825 Pappein-Kokouxen jälken Seurakunnisansa watanottanet niinkuin Herran Engelin. Ja kuin he owat kuullet Kunnioitettawain Seurakundain Jäsenitten kautta minun Kutsumuxen saannen: owat he Toiwonut minun kuin Kuuta nousewan: mutta nyt He owat ruwennet minua wihaman, hyljämän ja ylönkatsoman. - - Herr. Korkiasti Kunnioitettawa ja Korkiasti oppinut Herr. Kirkkoherra St:Martin Pitäjäsä. J.W. Elmgren, joka on ollut minun ystäwäni hamasta Wuodesta 1827, kuin Turku paloi. Mutta nyt saan minä wastoin toivoani luwan kirjoittaa: että Hän on kohdanut minua tyrannisudella, niin pian kuin Hän on Seurakunnan Jäsenitten Kutsumus Kirjan wastaansanonut, ja estänyt sen Schoulun, josa minä olisin saanut 60. lasta. Hän on ollut kukaties se ensimmäinen: olkoon myös viimeinen Päämies, joka Totutta polkee Jalkainsa alla. Sillä jos minä hywää teen, Mingätähden minua kiwitettän!” Syypäitä kohteluun olivat kirkkoherran lisäksi ”nuoret rahvaankoulun opettajat”, jotka ilmeisesti olivat syrjäyttäneet Ahlsmanin. Pitkällisesti asiaa harkittuaan Ahlsman valitti asiasta Turun arkkipiispalle, joka vakuutteli, että muut esimiehet tulisivat vastaanottamaan vanhan koulumestarin ”edeskinpäin niinkuin Herran Engelin”. On mahdollista, että myös vuonna 1858 Ahlsman oli yhteyksissä arkkipiispaan. Todisteita tästä ei ole, mutta ainakin vielä 1860-luvun lopulla Ahlsman kävi henkilökohtaisesti tapaamassa arkkipiispaa Turussa. Ks. koulumatrikkeli 1854 ja kuulutus 28.7.1869, Jakob Ahlsman, Vka.

208 Myllyniemi 1990, s. 210.

209 Gustav Dahlberg 12.10.1858, pitäjänkokouksen pöytäkirjan jäljennökseen liitetty kommentti, Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.

210 Wördsammaste Memorial, Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.

käytöksen valvontaan kouluhuoneessa. Ahlsmanin koulun isäntäväelle aiheuttamana harmin on siis täytynyt olla yksi tyytymättömyyden syistä.

Kaiken kaikkiaan vaikuttaa siltä, että uusi koululaitos olisi kurinalaisempi ja tarkemmin valvottu kuin vanha kiertokoulu. Opettajan autonomia olisi huomattavasti kapeampi kuin Ahlsmanilla. Tiukemmalla kontrollilla papisto todennäköisesti pyrki korjaamaan niitä puutteita, joita aiemmassa järjestelmässä koettiin olevan. Toisaalta uusi koululaitos ei ollut juurikaan sen modernimpi kuin vanha Ahlsmanin koulu. Itse asiassa sitä voidaan pitää vanhaakin koulua vaatimattomampana, sillä opettajat olivat kokemattomia ja oppimistavoitteet vähemmän kunnianhimoisia.

Kun asiaa tarkastellaan Ahlsmanin omasta näkökulmasta, niin ei ole yllätys, että hän asettui vastustamaan koululaitoksen uudelleenorganisointia ja uutta ohjesääntöä. Nämä toimenpiteethän lähettivät enemmän tai vähemmän selkeän viestin, että seurakuntalaiset ja esimiehet eivät arvostaneet hänen työtään. Vaikka Ahlsmanilla oli esittää perusteltujakin näkökohtia uudistuksiin, niin uuden koulujärjestyksen vastustaminen vaikuttaa kummunneen ennen muuta loukatusta ylpeydestä ja tapoihinsa pinttyneen vanhan miehen muutosvastarinnasta, kuten seuraava kohta pitäjänkokoukselle lähetetystä kirjelmästä hyvin osoittaa:

Niin kauwan, kuin Sunnuntai Schoulut käyvät minun perässäni, niin ei lopu minulta A.B.C. . (epäselvä), Stavajat, Laiskat Lukiat j.n.e. Engä minä myös heitä hyljä ja ylönanna. Mutta jos Sunnuntai Schoulut käyvät minun edelläni, walmistaman minulle Tietä: niin silloin alkaa minulle uusi Opetus=Konsti. Sunnuntai Schoulut ovat minulta omistanet Kunnian! Wiljelleet minun Wiinamäkeeni: Ei he ole vielä yhtikän Istutusta idättänet minun kastellaxeni. Kyllä kaiketi sillä tavalla kelpaa pitää Sunnuntai Schoulua: Sunnuntai Schoulut ovat ollet minulle! Ei rakennuxexi: vaan pikemmin kukistuxexi. En minä anna halventaa itsiäni minun Kutsumuxesani.²¹¹

Vuoden 1859 helmikuussa Ahlsman lähetti sijaiskirkkoherra Dahlbergille kirjeen, jossa myös kouluasiaa sivuttiin. Kirjeestä ilmenee, että Ahlsman oli huolissaan virkansa tulevaisuudesta,

211 ”Selitys Kirjoituxeni johdosta se 27 päivä Loka Kuusa”, Vihdin emäseurakunta 1851–1896, Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, KA.

jos uudistukset etenisivät:

Kunnioitettava Seurakunda ei tunnusta Wihdisä olevan Kansan=Schoulun, ei se ole minulle selitetty. Minä myös minun Personasanin tiedä muuta olevan kuin Meikkalais=Schoulun, joka aljettiin Niuhalan Kuorttilan Boställisä se 12 Maalis=Kuusa [vuonna 1838]. Jos Korkia Ylöisö rakenta sen Korkian loistawaisen Kansan Schoulun (Folks Scholan) sitä en minä taida wastan sanoa, mutta tahdon pitää minun Wirasani Meikkalais Schoulun, niin kauvan kuin minä voin. Siihen minä olen kutsuttu.²¹²

Ahlsman esitti myös arvionsa vihtiläisten sunnuntaikoulun opettajien pätevyydestä ja motiiveista:

Wihdissä tungee jokainen Sunnuntai Schoulun Opettajaxi Palkan tähden, ja sanoo! Kyllä se kelpaa 10 Kapan edestä olla vähä aika Sunnuntaisin Lasten kanssa, en minä vähemmällä vaivalla Jyviä saa, kuin silä, ja on taitonsa puolesta itse heikko Lukia. Minä en puhu sitä itsestäni, vaan sitä valittaa Seurakunda, ja minä olen myös itse sen havainnut. Kuinga taitaa yxi Sokia toista Sokiata talutta. Se on mahdotoin. Ei he taida Lapsia Meikkalais Schoululle valmistaa.²¹³

Vanhan koulumestarin tuntemuksia valottaa myös *Sanomia Turusta*-lehdessä tapauksen tiimoilta julkaistu kirjoitus. Heinäkuussa 1858 lehdessä ilmestyi kansankoulukysymystä käsitellyt artikkeli. Ahlsman lähetti lehdelle kyseistä artikkelia kommentoivan kaksiosaisen kirjoituksen otsikolla ”Koulu ja Sunnuntai-Koulu”, joka julkaistiin syyskuussa. Vaikka kyseessä onkin valtakunnalliseen kysymykseen kantaa ottava kirjoitus, niin lienee ilmeistä, että Vihdin tilanne sai koulumestarin tarttumaan kynään. Ahlsman asettaa kirjoituksessa vastakkain ”heränneen” ja ”suruttoman” koulumestarin:

Koulumestarin wirkaan ei mahda yksikään tunkea, jollei hänellä harjoitettua mieltä ja siihen wirkaan soweljaita luonnon lahjoja ole, muutoin hän tulee seurakunnalle ja itsellensä kuormaksi. - - Koulumestarin pitää itse oleman herännyt, ja elähytetty Jumalan ja Jesuksen Kristuksen rakkaudelta. Sitten hän taitaa oikein tekstiä selitellä ja ulosmaalata sen äärettömän ja werrattoman Jesuksen, lasten ystävän rakkauden,

212 Kirje 3.2.1859, Jakob Ahlsman, Vka.

213 Kirje 3.2.1859, Jakob Ahlsman, Vka.

joka sanoo: 'Sallikaat lasten tulla minun tyköni.'²¹⁴

Anna Kuisminin tulkinnan mukaan koulumestarin kiistassa seurakunnan kanssa oli pohjimmiltaan kyse identiteettistä. Kuisminin sanoin ”[i]lman opettajan rooliaan Ahlsman ei tuntenut olevansa olemassa”²¹⁵, johon arvioon on helppo yhtyä. Hartauskirjassaan *Jesukseen Kristuksen Sotamies* Ahlsman esimerkiksi kirjoittaa: ”Herra walitsi minun jo nuoruudesta Lasten-Opettajaksi. Minä uskon sen wiran totisesti olewan minulle Jumalalta säätyä ja määrätyn, joll'ei se niin olis, niin se olis jo aikaa turhaan rauwennut”²¹⁶.

214 Jacob Ahlsman, ”Koulu ja Sunnuntai-Koulu”, *Sanomia Turusta* 14.09.1858, no 37.

215 Kuismin 2014a, s. 48.

216 Kuismin 2014b, s. 470.

6. Viimeiset vuodet

6.1. Uudet sunnuntaikoulut

Vuonna 1859 valoisammat päivät näyttävät koittaneen vanhalle koulumestarille, sillä Ahlsman kirjoitti ilahtuneena koulumatrikkeliin: ”Tämän Vuoden juoxun alla on uusi Hengi ylös: syttynyt Lasten ja imeväisten Suusa on Herra Woiman ja Kiitoxen perustanut. Textiä olen selittänyt, Usiamasta eri ylöspanollisesta Biblian Historiasta”²¹⁷ Aiemmissä tutkimuksissa onkin otaksuttu, että koulumestarin kiivaasti vastustama pyrkimys koulujärjestyksen uudistamiseen olisi rauennut lopulta tyhjiin ja vanha koulu olisi jatkanut toimintaansa normaalisti vuodesta 1859 eteenpäin.²¹⁸ Oletuksessa on kuitenkin totta vain toinen puoli: Ahlsman kyllä jatkoi työtään, mutta hetken aikaa hänen rinnallaan toimi kyläkunnissa rahvaanopettajien pitämä sunnuntaikoulu. Dahlbergin kaavailema uudistus siis toteutui ainakin jossain muodossa. Tämä ilmenee vuosien 1860–1872 lukukinkeripöytäkirjoista.

Vuodesta 1860 eteenpäin lukukinkeripöytäkirjoissa on merkintöjä sunnuntaikouluista (söndagsskolan). Pöytäkirjoihin on merkitty, missä kylissä tällaisia on pidetty ja ketkä ovat olleet opettajina. Parin ensimmäisen vuoden ajan toiminta näyttää olleen varsin vireää, sillä useimpiin kyliin saatiin sunnuntaikoulu. Vuoden 1862 jälkeen into laitoksen ylläpitämiseen mitä ilmeisimmin lopahti, sillä sunnuntaikoulujen määrä hupenee vuosi vuodelta, kunnes vuonna 1865 sellaista pidettiin ainoastaan Vihtijärvellä.²¹⁹ Tämän jälkeen sunnuntaikoulujen toiminta lakkasi tyystin. *Päivätär*-lehti kirjoittikin samaisena vuonna, että Vihdissä oli enää vain ”yksi kiertävä koulunopettaja, joka innollisesti kokee teroittaa lapsukaisten sydämiin walistuksen ensi säkeniä”, mikä on ilmeinen viittaus Ahlsmaniin.²²⁰

217 Koulumatrikkeli 1859, Koulun oppilasluettelo (1859–1871), Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA.

218 Kuusmin 2014a, s. 49. Kuusmin väittää: ”Sijaiskirkkoherra Dahlbergin johdolla valmisteltua suunnitelmaa osa-aikaisten opettajien palkkaamisreksi ei toteutettu Ahlsmanin kuoleman jälkeenkään.” Seppo Myllyniemikään ei mainitse, että uutta koulujärjestystä olisi pantu toimeen.

219 Lukukinkeripöytäkirja 1865. Lukukinkeripöytäkirjat 1860–1872, Lukukinkeripöytäkirjat, Pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA. Tosin vuonna 1872 muuan renki oli pöytäkirjan mukaan tarjoutunut opettamaan lapsia sunnuntaikoulussa.

220 *Päivätär* 29.7.1865 no 29.

Innokkaasta alusta huolimatta sunnuntaikoulujen toiminnassa näyttää alusta asti olleen vaikeuksia. Usein kouluihin ei tahtonut löytyä oppilaita, mistä osoituksena monien koulujen kohdalla oli merkintä ”ej besökt” tai ”föga besökt”. Monia kyläkuntia pappi joutui siksi ”vakavin varoitussanoin” (med allvarliga warningsord) kehottamaan parannuksentekoon. Vuonna 1861 kirkonkokous joutui määräämään yhden hopearuplan sakon niille vanhemmille ja isännille, jotka eivät päästäneet lapsiaan tai palkollisiaan kouluun.²²¹ Toisaalta joidenkin kylien kohdalle on merkitty, että sunnuntaikoulun pitäminen ei ollut tarpeellista, mikä viitannee siihen, että lukutaidon alueella katsottiin olevan riittävä ilman sunnuntaikouluakin.²²² Opettajiksi kouluihin rekrytoitiin monenkirjavaa väkeä. Esimerkiksi Härtsilässä opettajana oli entinen sotilas Johan Henr. Forss, Niemenkylässä lapsia opetti leski Eklund ja Härköilässä torpparin poika Fredrik Johan.²²³ Henkilöt vaikuttavat tyypillisiltä vanhan ajan kyläkoulujen opettajilta, joille lastenopetus saattoi olla ainoa keino saada toimeentuloa.²²⁴ Ahlsmanin aiemmin esittämä huoli epäpätevistä ja pelkän rahan vuoksi virkaan hakeutuneista rahvaanopettajista saattoi siis hyvinkin olla perusteltu. Ehkä tähän viitaten hän kirjoitti vuonna 1860 matrikkeliinsa: ”Schoulumestarit Sunnuntai Schouluisansa ovat muutamat ollet Ordinarie Schouluille haitaxi. Sunnuntai Schouluja en minä seisoa tahdo vastaan, mutta _ _ _ _ _”²²⁵.

6.2. Kuolema ja perintö

Matriikkelitietojen perusteella Ahlsman jatkoi opetustyötään keskeytyksettä kuolemaansa asti. Tosin vuoden 1860 jälkeen hän näyttää luopuneen kesäisistä matkoistaan Turun seudulle, sillä niistä ei ole enää merkintöjä. Viimeisen kerran Ahlsman kuulutti lapsia kouluun syksyllä 1872. 14.9. päivätty kuulutus kuuluu näin: ”Tämän kautta teen minä tietäväxi: Että Ordinaria, eli Wakinainen Schoulu aljetan nyt pian Olkalan Kartanosa. Josta edespäin avarambi Tieto annetan.” Alkuvuosien pitkiin ja monipolvisiin kuulutuksiin verrattuna viimeinen kuulutus on

221 Kirkonkokouksen pöytäkirja 30.6.1861, Pitäjänkokousten, kirkonkokousten, kirkkoraadin ja kirkkoneuvoston pöytäkirjoja sekä niiden kopioita 1855–1907, Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 57.

222 Esim. Suksela vuonna 1863. Lukukinkeripöytäkirja 1863, Lukukinkeripöytäkirjat, Pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA.

223 Lukukinkeripöytäkirjat 1860–1872, Lukukinkeripöytäkirjat, Pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA.

224 Kyläkouluista ks. Halila 1949, s. 77.

225 Koulumatrikkeli 1860, Koulun oppilasluettelo (1859–1871), Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA.

lakoninen, mikä ehkä kertoo voimien ehtymisestä. Paria kuukautta myöhemmin, marraskuun 29. päivänä 1872 Ahlsman menehtyi ollessaan pitämässä kiertokoulua Olkkalan kartanossa.²²⁶

Noin vuotta ennen kuolemaansa Ahlsman oli laatinut kunnalle ohjeistuksen hautapaikkansa ja perintönsä hoidosta. Elokuussa 1871 hän laati testamentin, jonka nojalle hänen omaisuutensa päätyisi Vihdin seurakunnan haltuun. Testamentin keskeinen sisältö kuuluu näin:

Niin minä tämän kautta Lahjoitan minun Omaisudeni Wihdin Emä-Kirkon Seurakunnan Turvattomille ja Köyhille Orpolapsille. Ei muille, kuin sen ikäisille Orpolapsille, jotka tarvitsivat Schouluttamista. Sillä ehdolla, että joku opetta ne lapset tuntemaan: Muncki, Latinan ja Kirjoitus Bokstavit, siinä sivusa selkiästi stavamaan ja sisältä lukeman, olkoon se sitte Ruotsia eli Suomea. Niin muodoin nyt tämä Testamentti eli Lahja Kirja pitää ymmärrettämän, että kaikki mitä minulta Kuoleman jälkeen löyttään. Olkoon se sitte Kiintiäsä eli Waltoimesa Kalusa, taikka Contanti Rahasa. Se Tavara eli Omaisuus: Bibliotheki eli mitä ikänänsä olla mahta, Pitä Auctionin kautta Rahaksi muutettaman: ja se Raha, mitä minulla silloin on, ynnä Auctioni Summan kanssa yhdesä. Pitä pantaman johonkin Banckiin Inträssiä kasvaman. Capitali annetan Bankisa olla ja siitä Inträssista annetan ylhältä mainittuile Orvolapsille.²²⁷

Ahlsmanin kuoleman jälkeen hänen kiinteä omaisuutensa muutettiin rahaksi joulukuussa 1872 ja tammikuussa 1873 pidetyissä huutokaupoissa, kuten testamentissa oltiin ohjeistettu. Kun huutokaupoista saatuun summaan ynnättiin Ahlsmanin käteiset varat sekä maksamattomista koulumaksuista perityt saatavat ja kun siitä vähennettiin kulut, jäi pankkiin talletettavaksi 1032 markkaa ja 86 penniä.²²⁸ Rahaston korkotuloilla kustannettiin koulukirjoja köyhille kiertokoulun oppilaille. Vuoteen 1912 mennessä sen arvo oli kasvanut 2500 markkaan.²²⁹ Ainakin vielä 1930-luvun lopulla rahastosta maksettiin avustuksia vähävaraisille koululaisille.²³⁰

Huhtikuussa 1873 kirkonkokouksessa nostettiin pöydälle kysymys Ahlsmanin seuraajan

²²⁶ Soikkeli 1917, s. 43.

²²⁷ Ibid, s. 42.

²²⁸ Ibid, s. 44.

²²⁹ Uusmaalainen 20.09.1912 no 107.

²³⁰ Hiidenheimo 1938c, s. 2.

palkkaamisesta. Päätettiin, että uusi kiertokoulunopettaja jatkaisi edeltäjänsä työtä samalla palkalla ja samoilla ehdoilla.²³¹ Virkaan päätyi valituksi E.J. Eklund, joka myös asettui asumaan edeltäjänsä asuntoon Jacobsbergiin.²³² Kirkollinen kansanopetus Vihdissä jatkui ja laajeni kiinteän kansakoululaitoksen rinnalla. Vuonna 1880 perustettiin uusi kiertokoulunopettajan virka ja vuonna 1895 kaksi uutta virkaa.²³³ Ahlsmanin muistoa pidettiin silti yllä. *Uusmaalainen*-lehti uutisoi syksyllä 1912 seurakuntalaisten kustantaneen Ahlsmanin haudalle kivisen muistopatsaan. Uutisessa luonnehdittiin koulumestarin persoonaa ja hänen työnsä merkitystä seuraavalla tavalla:

Monet nykyisistä huomattawissa asemissa olewista kuntalaisista owat häneltä saaneet alkeistiedot siwistyksen wainiolla, joita sitten owat woineet käyttää pohjana enemmän tietoja itselleen hankkiessaan. Nämä entiset oppilaat muistelewat miestä sywästi uskonnollisena, hywin omituisena wanhan-ajan miehenä ja toisinaan ankanakin opettajana, joka sen ajan hengen mukaan ei katsonut liialliseksi myös ”witsalla” opettaa. Käsittäen nyt hänen merkityksensä ja antaen arwoa työlleen yhtenä tienraiwaajista alallaan, owat seurakuntalaiset täten tahtoneet osoittaa kunnioitustaan jo kohta 40 vuotta haudan powessa maanneelle wainajalle pystyttäen pysyiwemmän merkin sen waatimattoman puuristin tilalle, jonka wainaja testamentissaan pyysi hautansa merkiksi asettamaan.²³⁴

231 Kirkkokokouksen pöytäkirja 20.4.1873, Pitäjänkokousten, kirkkokokousten, kirkkoraadin ja kirkkoneuvoston pöytäkirjoja sekä niiden kopioita 1855–1907, Pitäjän- ja kirkkokokousten pöytäkirjat, Vihdin seurakunnan arkisto, KA digiarkisto, sivu 123.

232 Länsi-Uusimaa 24.05.1916 no 40.

233 Myllyniemi 1990, s. 224.

234 Uusmaalainen 20.09.1912 no 107.

7. Johtopäätökset

Luterilaisen kirkon kansanopetuksen tavoitteena 1800-luvulla oli sekä uskonnollisten oppien opettaminen että kansan kasvattaminen uskolliseksi esivaltaa kohtaan. Pro gradu-työni tarkoituksena oli tutkia, millaisena 1800-luvun kirkollinen kansanopetus näyttäytyy yhden henkilön lävitse tarkasteltuna. Koulumestari Jacob Ahlsmanin uraa ja koululaitoksen kehitystä Vihdissä tarkastelemalla piirtyi kuva niistä taloudellisista, sosiaalisista ja kulttuurillisista tekijöistä, jotka määrittivät kansanopetuksen toimintaedellytyksiä ennen modernin massakoulutuksen läpimurtoa Suomessa. Ensinnäkin koululaitoksen kehitystä rajoittivat niukat resurssit ja talonpoikien kielteinen suhtautuminen ylimääräisiä taloudellisia rasituksia kohtaan. Lainsäädäntökin jätti koulujen perustamisen vapaaehtoisuuden varaan. Papiston aloitteellisuudesta huolimatta koulu Vihtiin saatiin perustettua vasta vuosikymmenien ponnistelujen jälkeen, kun taloudelliset ja sosiaaliset edellytykset olivat kypsyneet ja sopiva henkilö koulumestarin virkaan löytynyt. Kun koulu viimein aloitti toimintansa, olivat monet vanhemmat silti vastahakoisia maksamaan Ahlsmanille tämän palveluksista. Kunnollisia tilojakaan koululle ei tahtonut aina löytyä, vaan koulumestari joutui opettamaan ahtaassa tuvassa tai isäntäväen melutessa taustalla.

Vihdin koululaitos jouduttiin organisoimaan maatalousyhteiskunnan realiteetit huomioiden. Jos lasten vanhemmat tarvitsivat lapsiaan tai piikojen ja renkien isännät palkollisiaan sadonkorjuutöissä tai perunannostossa, niin lukeminen sai väistämättä jäädä. Siksi lukukoulua pidettiin syksyisin ja keväisin kun lapsia ei tarvittu maatalon töissä. Myös pyhäpäivinä ja kesäisin pyrittiin järjestämään opetusta, jotta lasten lukutaito olisi pysynyt yllä. Silti vihtiläisten koulunkäynti jäi usein rikkonaiseksi: lapsia vedettiin kesken lukukauden pois koulusta ja kirjat viskattiin nurkkaan heti, kun koulusta päästiin. Näin ollen oppimistuloksetkin jäivät usein varsin vaatimattomiksi, mikä havaittiin viimeistään rippikoulussa. Enemmistö kansasta ei vielä 1800-luvulla oppinut lukutaitoa sanan modernissa merkityksessä. Vain harva Ahlsmanin oppilaista eteni lukutaidon alkeita pidemmälle kirjoitustaidon, laskennon tai maantiedon opintojen pariin.

Koululaitoksen toimintaan ja oppimistuloksiin vaikuttivat kielteisesti myös rahvaan asenteet koulunkäyntiä kohtaan, joiden takia Ahlsman joutui toistuvasti selkkauksiin oppilaiden ja

heidän vanhempiensa kanssa. Talonpoikaisessa kulttuurissa opilliseen sivistykseen suhtauduttiin epäluuloisesti. Saatettiin pelätä, että koulunkäynti tekisi lapsista työtä vieroksuvia ”puoliherroja” tai että opillinen sivistys saisi lapset kyseenalaistamaan perinteisen maailmankuvan. Myös vihtiläisten vanhempien ja lasten joukossa ilmeni välinpitämättömyyttä koulua ja lukemista kohtaan. Heitä jouduttiin siksi pelottelemaan sakoilla, ruumiinrangaistuksilla ja tuonpuoleisella kadotuksella. Kurinpidollisilla toimenpiteillä ei kuitenkaan näytetä saavutetun toivottuja tuloksia, sillä ongelmia ilmeni niistä huolimatta. 1800-luvun kirkollisen kansanopetuksen arkea voisi hyvin luonnehtia alituiseksi vastavirtaan kulkemiseksi.

Vuoden 1858 kiistan tutkiminen toi lisävaloa siihen, millaisia ongelmia koululaitoksen toiminnassa saattoi ilmetä. Ahlsmanin opetusmenetelmät olivat joidenkin mielestä puutteellisia, oppilaiden katsottiin aiheuttavan liikaa melua eikä koulu onnistunut tavoittamaan kaikkia lapsia ja nuoria, joita sen olisi kuulunut tavoittaa. Siksi koululaitos katsottiin tarpeelliseksi uudistaa. Selkkaus paljasti ristiriidan kansanopetukseen pragmaattisesti suhtautuneen pitäjänkokouksen ja kutsumustyöhönsä intohimoisesti suhtautuneen koulumestarin välillä. Pitäjänkokouksen aloitteesta uusi koululaitos saatiin kyllä perustettua Ahlsmanin koulun rinnalle, mutta sen toiminta lopahti muutamassa vuodessa vanhan koulun pitäessä pintansa.

Pro gradu -tutkielmani täydentää omalta pieneltä osaltaan kuvaa 1800-luvun kansanopetuksesta. Samalla myös kokonaiskuva Jacob Ahlsmanin toiminnasta Vihdissä on täydentynyt, sillä käytettävissäni oli lähteitä, joita aiempia tutkimuksia tehdessä ei ole joko hyödynnetty tai tunnettu. Tulevalla paikallishistoriallisella tutkimuksella riittää kuitenkin vielä työnsarkaa etenkin Ahlsmanin varhaisten vaiheiden selvittämisen osalta.

8. Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto.

Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat. Vihdin emäseurakunta 1851–1896

Vihdin seurakunnan arkisto

Kinkeripäiväkirjat 1921–1931

Kirkon rakennusta, irtaimistoa, koulutaloa koskevat asiakirjat, vaaliluettelot ja -pöytäkirjat 1725–1847

Koulun oppilasluettelo (1859–1871)

Lukukinkeripöytäkirjat 1860–1872

Pitäjänskokousten pöytäkirjat 1831–1856

Pitäjänskokousten, kirkonkokousten, kirkkoraadin ja kirkkoneuvoston pöytäkirjoja sekä niiden kopioita 1855–1907

Pyhäjärven seurakunnan (Uudenmaan lääni) arkisto

Kirkonkokousten pöytäkirjat 1796–1859

Rovastintarkastusten pöytäkirjat 1836–1891

Vihdin kunnanarkisto (Vka)

Jakob Ahlsman

Käsikirjoitukset

Ahlsman, Jacob. *Geografie Eli Tietoja Alkavaisille Edespandu Daniel Djurbergildä Rectori Schoulusa, Jäsenenä Cosmugrafiskan Societetinsa Upsalasa. Kuuden en ylöspanon jälkeen Suomexi kääty. Ambulatoriske Paedagogilda Jacob Ahlsmannilda 1830*. Julkaistu Kansalliskirjaston Doria-kokoelmassa <https://www.doria.fi/handle/10024/96683> (haettu 10.10.2020). Alkuperäinen käsikirjoitus Vihdin Museossa.

Painetut lähteet

Pappeinkokouksen pöytäkirja 1825. Turun arkkihiippakunta. 1826. *Handlingar i anledning af prestmötet i Åbo. 1825-1859*. Åbo.

Lehdistö

Kansalliskirjasto, digitaaliset aineistot

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>

Helsingin Sanomat 1938

Kirjallinen kuukauslehti 1869

Kristillisiä sanomia 1853

Länsi-Uusimaa 1916

Päivätär 1865

Sanomia Turusta 1856–1859

Suomen kuvalehti 1934

Suomen sosialidemokraatti 1954

Suometar 1848

Uusmaalainen 1912

Åbo Tidningar 1840

Tutkimuskirjallisuus

Aalto, Seppo ja Rentola, Kimmo. *Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven, entisen Pahajärven ihmisten historia*. Karkkila: Karkkilan kaupunki. 1992.

Anthoni, Eric. ”En olycklig och svag prästman.” *Historisk tidskrift för Finland* no 3 (1930), 119-123.

Antikainen, Ari, Rinne, Risto ja Koski, Leena. *Kasvatussosiologia*. 3. painos. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit 2006.

Cavonius, Gösta. *Folkskollärarnas föregångare i Finland : Klockare och sockenskolmästare under frihetstiden*. Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten 1943.

Colliander, O. I., ja Colliander Arvid. *Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan. Toinen osa, Suomen kirkon papisto yhdeksännellätoista vuosisadalla. Ensimmäinen nide, A-E ynnä henkilöhakemisto*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava 1918.

Halila, Aimo. *Suomen kansakoululaitoksen historia. I, Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty*. Suomen tiedettä. Porvoo: WSOY 1949.

Heikkinen, Antero. *Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaan: Koulutuksen historia Suomessa esihistorialliselta ajalta itsenäisyyden aikaan*. Helsinki: Gaudeamus 1983.

Helenius, O. ”Piirteitä kansanopetuksen kehityksestä Pyhäjärvellä”, *Hyvinkään Sanomat* 03.03.1933 no 18.

Hiidenheimo, Elli. ”Vihdin koululaitos satavuotias.” *Länsi-Uusimaa* 18.03 no 21, 22.03 no 22 ja 29.03 no 23 (1938a-c).

Hipping, Anders Johan. *Beskrifning öfwer Wichtis socken*. Kustannuspaikka tuntematon: kustantaja tuntematon 1845.

Huhta, Ilkka ja Häggman, Kai. *Suomalaisen arjen historia. [2], Säätyjen Suomi*. Helsinki: Weilin + Göös 2007

Jalkanen, Kaarlo. *Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1809-1870 = The professions of precentor and organist in Finland 1809-1870*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura 1976.

Jussila, Osmo. *Nummen historia vv. 1859-*. Nummi: Nummen ja Pusulan historiatoimikunta 1977.

Kajanti, Caius. ”Jacob Ahlsmanin ruotsalais-suomalaisen sanakirjan käsikirjoitus vv:lta 1826-1835.” *Virittäjä* no. 43 (1939), 254-8.

Kivinen, Osmo ja Rinne, Risto. ”Kansanopettajat ja kansalaiskuvan muutos Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla”. *Koulu ja menneisyys: Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 32* (1994), 73–105.

Kuismin, Anna. ”Kiertokoulun ja kansakoulun välissä – Jacob Ahlsmanin kutsumus ja kriisi.” *Kasvatus & Aika* no. 8 (2) (2014a).

Kuismin, Anna. ”Matkalla taivaallisiin häihin: Koulumestari Jacob Ahlsmanin traktaatti vuodelta 1858.” *Teologinen Aikakauskirja* 119 (5-6) (2014b), 454-70.

Kuuliala, Wiljo-Kustaa. *Kun talonpojasta tuli pappi: Antero Warelius kansanmiehenä*. Vammala: Tyrvään seudun museo- ja kotiseutuyhdistys, 1943.

Kuusela, Kirsti ja Vilppula, Matti. *Vihtiläisii luntterlukui*. Vihti-seuran julkaisuja. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. 1981

Lahtinen, Anu. ”Education of Children in Rural Finland: The Roles of Homes, Churches and Manor Houses.” Teoksessa *Nordic Childhoods 1700-1960: From Folk Beliefs to Pippi Longstocking*. Toimittaneet Reidar Assgaard, Marcia J. (Marcia JoAnn) Bunge ja Merethe Roos. London: Routledge, 2018.

Laine, Esko M. ja Laine, Tuija. ”Kirkollinen kansanopetus.” Teoksessa *Huoneentaulun maailma: Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Toimittaneet Jussi Hanska ja Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2010.

Laine, Esko. ”Pelottava ja kauhistuttava lukeminen.” Teoksessa *ABC : Lukeminen esivallan palveluksessa = ABC: Läsandet i överhetens tjänst*. Toimittaneet Esko M. Laine, Christoffer von Bonsdorff, Liisa Kotkaheimo ja Tuija Laine. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, Suomen kansalliskirjasto 2002.

Lappalainen, Antti. *Suomi kouluttajana*. Porvoo: WSOY 1991.

Melin, Vuokko. *Lukutaidon opetus Suomessa*. Tampere: Tampereen yliopisto 1989.

Mikkola, Kati. ”Modernisaation vastavirrassa. Uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa.” Teoksessa *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860-1960*. Toimittaneet Hilikka Helsti, Laura Stark ja Saara Tuomaala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

Myllyniemi, Seppo. *Vihdin historia 1800-1918 : Vihti Venäjän vallan aikana*. Vihti: Vihdin kunta 1990.

Nikander, Hagar. *Espoo 1700-1865*. Espoo: Espoon kaupunki 1985.

Oja, Aulis. *Kosken T.l. seurakunta 1647-1947*. Koski T.l: Kosken T.l. seurakunta 1949.
Ollila, Reino 1945a–c. ”Vihdin koulumestari vuosina 1838–1872.” *Opettajain lehti* 20.7., 26.10. ja 2.11.1945.

Rahikainen, Marjatta. ”Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset.” Teoksessa *Huoneentaulun maailma: Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Toimittaneet Jussi Hanska ja Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2010.

Siiriäinen, Ari ja Ylikangas, Heikki. *Lohjalaisten historia. 1*. Lohja: Lohjan kotiseutututkimuksen ystävät 1973.

Soikkeli, Kaarle. ”Jacob Ahlsman.” Teoksessa *Länsi-Uudenmaan Kansanopisto: 1897-1917*. Porvoo: Länsi-Uudenmaan kansanopisto 1917.

Soikkeli, Kaarle. *Vihti : Kuvauksia Vihdin kunnan luonnosta, historiasta ja kansan elämästä*. 2. Helsinki: Puromiehen kirjapaino 1932.

Somerkivi, Urho. *Bell-Lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa*. Helsinki: Otava 1952.

Stark, Laura. ”Maalaisrahvaan kirjoitusmotivaatio ja asenteet kirjoitustaitoa kohtaan 1840–1890-luvun Suomessa.” *Kasvatus & Aika* 2 (3) (2008).

Szijártó, István. ”Four arguments for microhistory.” *Rethinking History* 6 (2) (2002), 209-15.

Tiimonen, Soili. *Valoa kansalle: luterilainen kirkko ja kansanopetuksen kehittämispyrkimykset autonomisessa Suomessa 1809-1848*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura 2001.

Tommila, Päiviö. *Nurmijärven pitäjän historia. 2, itsenäisen Nurmijärven pitäjän vaiheet*. Nurmijärvi: Nurmijärven kunta 1959.

Ylönen, Aulikki. *Pöytyän, Yläneen Ja Oripään Historia Vuoteen 1865*. Helsinki: Pöytyän, Yläneen ja Oripään historiatoimikunta, 1969.